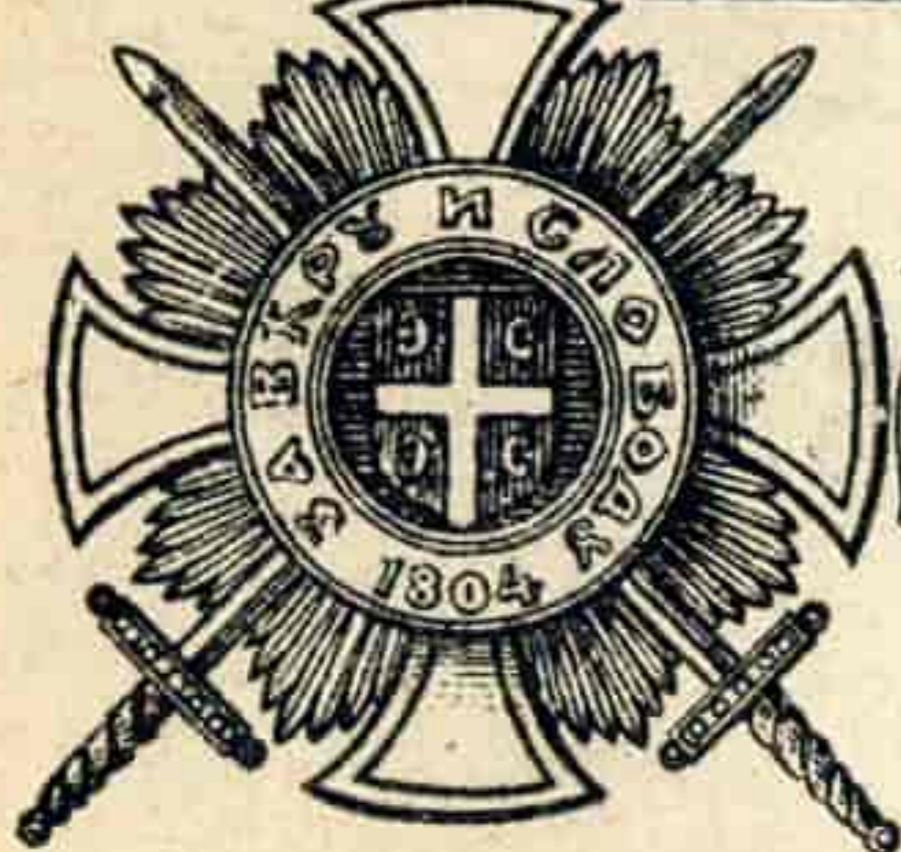
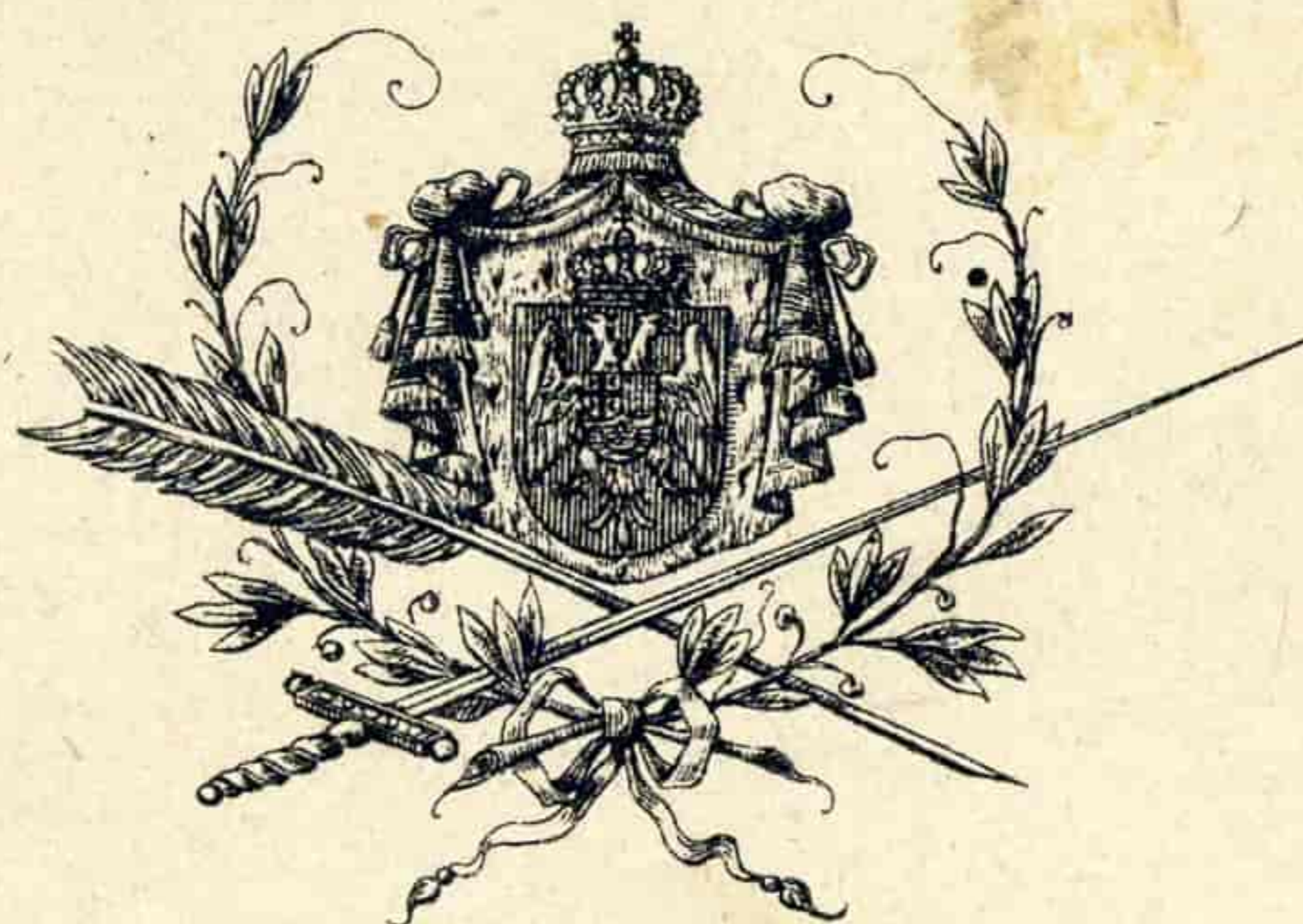

ВАЈНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

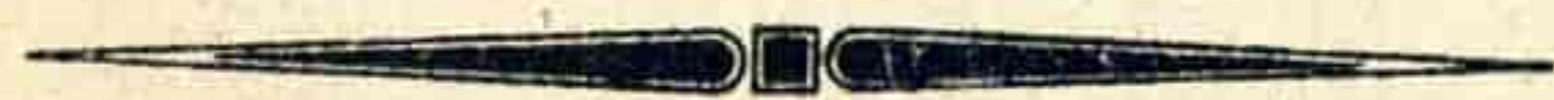
ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба

ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПУКОВНИК **ЖИВ. М. СТАНИСАВЉЕВИЋ**

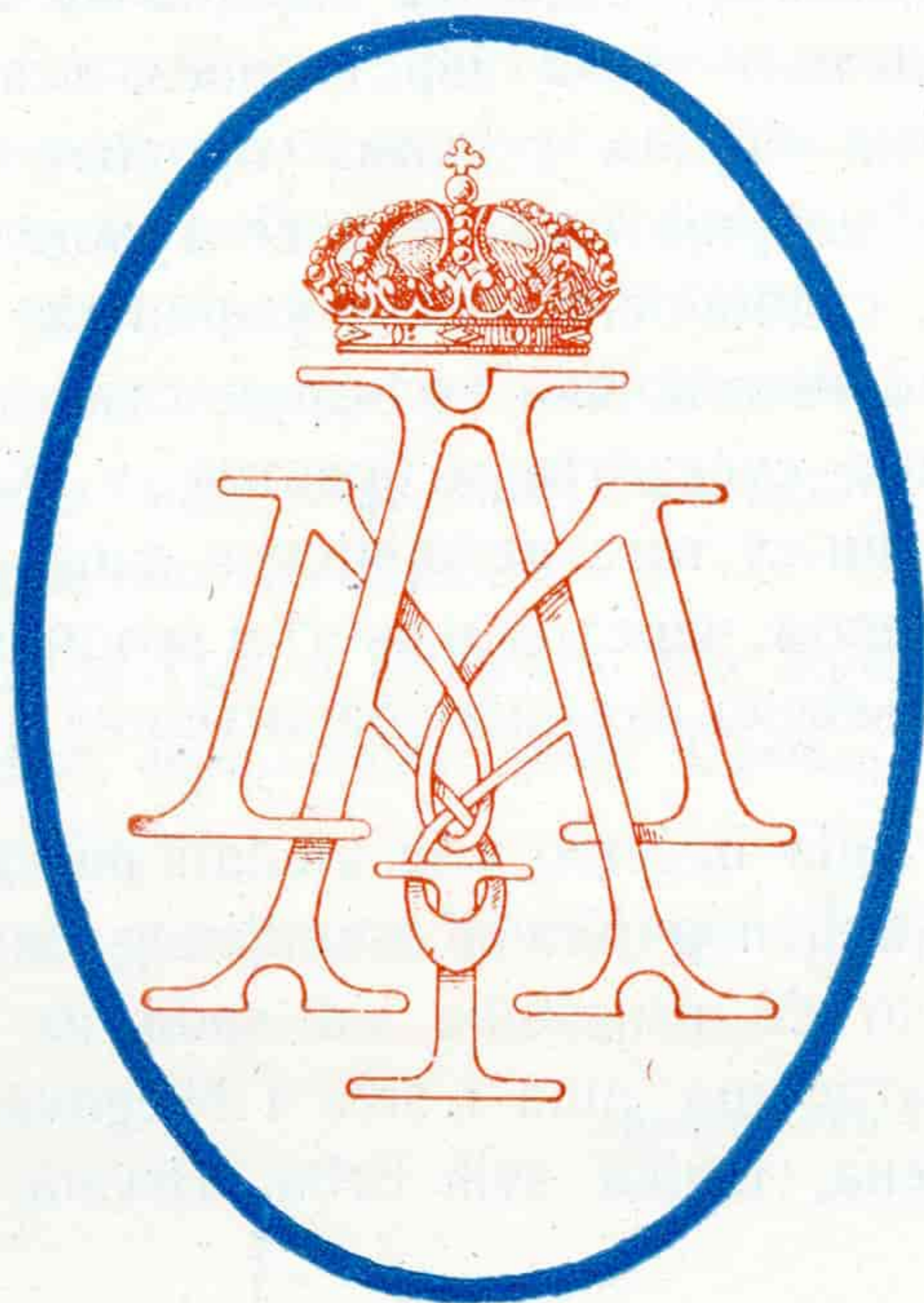
БЕОГРАД

Штампарија „СВ. САВА“ — Бранкова 16. Телефон 249.

1922.

8. JYH 1922.

1851 DEC 4

Dne 8. junija tega leta se je poročil Njegovo Veličanstvo *Kralj Aleksander I* z Njenim Kraljevskim Visočanstvom *Princezo Marijo* (poprej *Mariora*) kčerko Njegovega Veličanstva *Kralja Rumunije Ferdinanda* in Njenega Veličanstva *Kraljice Marije*.

Заједничке вековне патње двају суседних народа, који су не једном имали заједничке циљеве; уз вековне борбе и вековне симпатије, које су их у тим борбама

одушевљавале; светиња заједничке вере и до последњег дана чврст савез, освештан крвљу на бојним пољима противу заједничких непријатеља: све те тужне али и велике, судбоносне али и узвишене појаве не само човечанске солидарности, него и заједнице суседства и браства у Христу, крунисани су тога историјског дана једном новом лепом, чврстом и светом везом између два краљевска изданка оба витешка народа.

Od sada nećemo više gledati našeg mladog i ljubljenog Kralja osamljenog na prijestolju; to će prijestolje od sada uz Njega krasiti vrlinama uma i srca i Njegova uzvišena žena, majka svih Srba, Hrvata i Slovenaca.

Mi smo zahvalni rumunjskom vladalačkom domu, što nam je svoju kraljevsku kćer dao u amanet i dragom rumunjskom narodu, koji je ovu vezu oduševljeno pozdravio!

Ово Уредништво придружујући се у поданичкој верности и одушевљењу васцелог нашег троименог народа, не сумња, да даје израза не само најсрећнијем задовољству својих многобројних официрских читалаца, који су се раме уз раме борили са румунским официрима, савезницима и пријате-

љима својим, него да даје израза и нади,
да ће Господ ову светлу везу усрећити
благословом, као што је благословом и
започета, на добро не само целог Народа,
него и целе Краљевске Династије!

Са овом топлим жељом кличемо:

Живео наш Врховни Командант, Ње-
гово Величанство Краљ!

Живела Њено Величанство Краљица!

Живео Краљевски Дом Срба, Хрвата
и Словенаца!

Живео румунски Краљевски Дом!

Уредништво Ратника

САДРЖАЈ

	Страна
8. јун 1922. — <i>Од Уредништва</i>	I
Војсковођ Живојин Р. Мишић. — Од пуковника <i>Светислава Т. Милосављевића</i>	1
Грађење нових железница. — Од пуковника <i>Петра С. Прокића</i>	23
Стварање изненађења у току светског рата 1914—18. — Превод с француског по предавању потпуковника <i>Корда</i> , од пуковника <i>Драгомира Ж. Стојановића</i>	32
Препади у рововској војни. — Од потпуковника <i>Килмана</i> . Превео с француског потпуковник <i>Милан М. Раденковић</i>	46
Тактичка и техничка примена рефлектора за осветљавање предтерена и ваздушних просторија. (Са пет слика у слогу). — Од пуковника <i>Николе Аранђеловића</i>	56
Војно-санитетско искуство из наших ратова и реформа нашег војног санитета. — Од мајора <i>Д-ра Влад. Станојевића</i>	75
Различности:	
<i>Енглеска коњичка егзерцирна правила:</i> Извиђање. (Свршетак). — Од мајора <i>Зденка Аљанчића</i>	93
<i>Стара и нова коњица.</i> — Од мајора <i>Димитр. М. Стојадиновића</i>	100
<i>О Наполеоновом ишабу.</i> — По француском <i>Ж. С.</i>	104
Новости и Белешке:	
<i>Пољска.</i> — Централна војна управа. „Министарство војних послова“. — Мирнодопско бројно стање војске. —	

Војна територијална подела. — Велике јединице. — Главни родови оружја 116

Енглеска. — Рекрутовање официра: Редовна војска, актива и резерва. Територијална војска. Индијска војска. — Војна вастава: основна, средња и виша. „Официрски Тренинг кор“. — Будући ваздушни рат. — Нова специјална оруђа за пешадију 117

Француска. — Упоредјење француског војног буџета са енглеским и северо-америчким. — Припрема омладине за војну службу. — Чланови врховног војног савета. — О ратним принципима 120

Белгија. — Војна авијатика: обука, попуна, спремање осматрача, обука ђенералштабних официра. — Мирнодопско бројно стање у овој години. — Рекрутовање . . . 127

Италија. — Рокови. — Бројно стање. — Рекрутовање. — Морнарица 128

Русија. — Војно устројство: главни принципи на којима почива садања организација војске, рекрутовање, бројно стање. Општа организација војске: редовна и нередовна војска, формације, старешински кадар 128

Немачка. — Специјална обука официра. — Војне области. — Двадесетпетогодишњица бежичне телеграфије. — Број становништва данашњих европских држава и сразмерна јачина њихових војсака. — Изјава ђенерала коњице Бернхардија. — Нови правци пешадијске обуке. 132

Бугарска. — О узроцима бугарског слома 137

Северна Америка. — Инжињерска трупа. — Графички преглед наоружања војсака. — Упоредјење јачине у подводницама 139

Маџарска. — Бројно стање под оружјем: војска, шумски чувари, жандармерија 140

Аустрија. — Официрски курсови 141

Оцене и Прикази:

Један предлог за организацију француске војске. (Ђенерал Моди). — Од Ж. С. 142

<i>Борба бомбама</i> (Миленко Варјачић). — Од потпуковника Мил. К. Радовановића	146
<i>Уздаси из шућине</i> (Е. Белић). — Од С.	147
<i>Бришанска врховна команда</i> за време рата (Н. Лајтон)	149

Некролог:

† Капетан <i>Драгушин П. Стефановић</i> . — Од мајора <i>Саве Вишомировића</i>	151
--	-----

Читуља погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда у току <i>Европског раша 1914—1920. године</i> (наставак)	154
---	-----

Карте и слике у прилогу:

- I. *Једна* карта уз чланак „Грађење нових железница.
— II. *Једанаест* цртежа на *једном* прилогу уз чланак „Тактичка и техничка примена рефлектора“.

Уз свеску *два* прилога.

РАТНИК

RATNIK

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака Штампани рукописи не враћају се	Ј У Н 1922	ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ: за рез. официре 96 д. за подофиц. и питомце Војне Академије 30 » за невојнике 120 » за иностранство 150 »
---	---------------------------------	---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: Ђенералштабни пуковник **Живко М. Станисављевић**

ВОЈСКОВОЋ ЖИВОЈИН Р. МИШИЋ¹

Успех у рату од вајкада је зависио колико од тактичке савршености војске, дакле од њеног моралног стања, величине, тактичке извежбаности, наоружања и организације, толико исто још и од особина *војсковође*, коме је вођење армије поверено.

Армија је оружје у рукама команданта и стога од вештине и умешности, којом командант тим оружјем рукује, зависи како успех и судбина поверених му трупа, тако исто и судбина и опстанак његове отаџбине, срећа и слава читавог народа. Та, пак, умешност војсковође у управљању армијом резултира из његових интелектуалних, душевних, моралних и физичких особина, па се ове особине са правом и увршћују у групу најважнијих утицајних чињеница на успех у рату. Отуда и долази, да је значај војсковођа у ратоводству још од најстаријих времена био врло велики, отуда се у свима ваљаним војскама на избор највиших команданата редовно

¹ Предавање држано у Народној Скупштини 7. маја 1922. године а у корист катастрофом пострадалих Битољаца.

обраћала највећа пажња. Наполеон I рекао је: „Добар командант вреди половину армије“,—а Ерц-Херцог Карло тврдио је „да паметан, искусан и решит војсковођ чини драгоцен камен у круни свога монарха“.

Историја ратова свих прошлих столећа потврђује нам факат, да је победа у истини скоро увек на страни оне армије коју води бољи командант, то јест командант који уме да постави своју армију у најбољи положај за акцију, који уме да искористи све добре стране и особине своје војске и, најзад, који показује вештину и у томе, да натури своју вољу непријатељу.

Но, с друге стране, ретки су примери, које историја даје у личностима обдареним свим одликама неопходним једноме војсковођи. Ретки су стога, што прави војсковођа мора да да буде Богом обдарен не једном већ повећим бројем таквих особина, од којих је свака довољна да учини човека великим и поштовања достојним. „Да се буде велики војсковођ потребно је бити човек уман и од срца, бити талентован и имати знања, имати духа и карактера, спојити хладнокрвност са жестином, тихост са акцијом, суровост са благошћу, опрезност са дрскошћу. И ако доиста све ове особине треба сјединити, па да се постане велики војсковођ, онда није никакво чудо што су такви људи ретки и што им и њихови савременици и потомство одају поштовање.“

* * *

Српски народ је познат као ратничко племе, које је у свима периодима своје интересантне историје имало и добрих војсковођа. При оснивању државе под Немањићима, за све време Цара Душана, у току пропадања царевине као и у устанцима Карађорђа и Милоша за васкрс Србије, заповедници војска појединих покрајина наше земље беху познати под именом *војводе*, а међу њима било је заиста увек и храбрих и способних народних предводника.

У последњем, пак, великом и знаменитом времену, у ратовима од 1912. до 1918. године, вођеним за ослобођење и народно уједињење, на челу српских армија и дивизија видимо војсковође, који у сваком погледу беху достојни носиоци насталих и одиграних великих догађаја. Са именима: војводе Путника, војводе Степановића, војводе Мишића, војводе Бојовића и неколицине заслужних ђенерала, везани су најкрупнији догађаји наше најновије историје. У данима највећих народних недаћа, страдања и патњи, као и у доба наше највеће славе они беху вође српског наоружаног народа; под њиховом командом наше су армије утрле путеве победе, слави и величини;

под њиховим вођством српско је оружје прославило српско име, па ће стога и њихова имена живети у нашем народу кроз столећа.

Но почивши *војвода Мишић* без сваке је сумње најпопуларнији од свих наших војсковођа — његових савременика, и ја ћу се сада позабавити специјално његовом високом личношћу и покушати да уђем у величину његове војводске индивидуалности.

* * *

Живојин Р. Мишић сељачког је порекла. Рођен у малом колубарском селу Струганику, на домаку Маљена и Сувобора, 7. јула 1855. године, од сиромашних али честитих родитеља, Радована и Анђелије. Интересантно је, да је Живојин био најмлађе и то тринаесто дете својих родитеља и да је рођен на њиховом имању у ливади, испод једне „шефтелије“. Његово школовање и постепено формирање извршено је под сталним утицајем сиромаштине и других тешкоћа које су са њом у вези, а потом и цео његов живот, поред све лепе каријере коју је у војсци имао, био је проткан многим невољама и ударима, који су му загорчавали живот и убрзали смрт.

Но, и поред свега наведеног, он је био срећан да га у пуној снази затекну велики минули догађаји, ратови за ослобођење Јужне Србије и за уједињење нашег троименог народа, и да у тим ратовима доспе до највиших положаја у војсци, до положаја који су му омогућили да развије сву своју стваралачку делатност, да покаже своју обдареност, да постигне славу и обесмрти своје име.

У правој војничкој каријери војводе Мишића лепо се и јасно оцртавају **три периода**: у *првоме* је помоћник и први сарадник војводе Путника, у *другом* периоду он је на челу I. армије, независан у своме делокругу рада и потпуно слободан да развије све своје војводске способности, — најзад, у *трећем* периоду на челу је целокупне српске војске, као шеф штаба Врховнога Команданта и у тој функцији достиже кулминацију како у своме развићу тако и у сјајним резултатима, добивеним у борби за слободу и отаџбину.

Још у младим својим годинама, у ратовима 1876., 1877. и 1885., године, као командир чете и командант батаљона, Мишић је испољио све особине будућег одличног вишег команданта, а по признању његових савременика, — људи са којима је тада радио, — на околину је још у то доба чинио дубок утисак, који је излазио из обичног оквира. У старијим пак чиновима, по прелазу у ђенералштабну струку, у току професуре на Вишој Школи Војне Академије (од 1898 до краја

школске 1902. године), на деликатним дужностима у Главном Ђенералштабу, као и за време командовања Дринском дивизијском облашћу, Мишић је умео да придобије за себе људе и почео је да открива своје маркантне и велике способности. То доба обележава почетак његове праве војничке каријере, и велика је заслуга војводе Путника што је обдареност Мишића уочио, што је назрео његов таленат и његову вредност и што га је на три године пред почетак судбоносних догађаја узео за свога помоћника.

Непрекидном и дубоком проучавању рата Живојин Мишић је био посветио сав свој живот. У проучавању факата и ратних појава проводио је све слободно време, не само док је био у активној служби већ и као пензионар, када је развио пуну енергију у писању и штампању својих умних војно - научних радова. Као човек велике интелектуалне осетљивости, Мишић је, објашњавајући начела Стратегије, науке о вођењу рата, пред својим ученицима — слушаоцима Више Школе Војне Академије и Ђенералштабним кандидатима — умео да се представи даровитијим, способнијим и духом светлијим од осталих наставника тога времена. Примењени, пак, део свог научног и наставног рада, руковођење вежбањима у решавању разних стратегијских и тактичких проблема, Мишић је базирао још и на свестраном познавању особина нашег и суседних народа а своје ученике упућивао је: не само на студију ратоводства већ и на упоредно проучавање и добро познавање свег интелектуалног, осећајног и моралног живота наше расе.

Као помоћник војводе Путника у току три предратне године, Мишић је рељефно испољио особине великог организатора припремних ратних радњи, огромних по обимности а капитално важних по резултат скорашњих ратова. За време, пак, саме војне 1912., 1913., и 1914. године, помажући свесрдно и неуморно покојног Путника, у питањима оперативног вођења наше војске испољио је, поред даровитости, велике отпорности и врло јаке интелектуалне и моралне енергије, још и проницавост, нарочиту смелост и импулсивност. *Тек, дакле, у неизвесној и ужасној рашној атмосфери, обдареност и величина војводе Мишића почиње да се јавља у пуноме сјају, а радећи тако дуго на стварним и најзначајнијим ратним пословима имао је и времена и прилике да се до потпуности формира у правог и великог војсковођу.*

У другом периоду своје ратне каријере, на челу I армије, којом је командовао од 1. новембра 1914. године до 21. фебруара 1916. године и од 14. августа 1916. године до јула 1918. год., на сваком кораку давао је доказа о томе, да су му урођене све особине потребне за највише командовање и да је начела и принципе ратоводства, које је ранијих година са катедре

објашњавао, не само одлично познавао већ и на пракси ванредно лепо примењивао. Као командант армије војвода Мишић је у безброј деликатних и мучних ситуација за време одступања од Мионице до Гор. Милановца месеца новембра 1914. године показао, да је мајстор у примени ратне вештине и искоришћавању ове као средства за остварење својих идеја.

Он је на пракси, у припремању и извођењу величанствене Сувоборске битке, крајем новембра исте године сјајно документовао, да уме своју армију да постави у најповољнији положај за борбу и да се неповољном ситуацијом на непријатељској страни уме брзо и вешто да користи. У гоњењу, пак, побеђеног непријатеља, од Горњег Милановца до обала Дрине и Саве, од 23. новембра до 1. децембра 1914. године, исто као и у познатим операцијама око Горничева, на Солунском фронту 1816. године, војвода Мишић је испољио ванредну умешност у употреби снага којима је располагао.

Уопште сваку операцију своје армије развијао је по једном унапред лепо смишљеном плану, као какав добро комбиновани маневар у мирно доба, а у извођењу припрема својих операција развио је највећу прецизност и методичност, тако да је увек готово са математичком тачношћу било предвиђено све што је било могуће предвидети. Моралном фактору придавао је највећи значај, на њему заснивао многе своје пројекте, а у раду са својим потчињенима често је понављао познату истину: „да у рату материјалном поразу претходи редовно пораз морални“. Битку и бој развијао је тек по свестраном проучавању терена и распореда непријатеља, и стога у избору нападног правца и груписању снаге никад није погрешно. Током, пак, битке и боја са виртуозношћу је управљао, јер је своју армију у свако доба дана и ноћи имао у руци, као какав ваљан пуковски командант свој пук у еволуционарању на вежбалишту; на сваки па и најмањи догађај на фронту армије изражавао је свој утицај, а за све време акције био је у стању да развије надчовечанску истрајност на послу и нечувене напоре, да би само до краја остао господар ситуације, да би дакле постао победилац.

Најзад, у трећем и последњем периоду своје војводске каријере, од месеца јула 1918. године, када је високим поверењем Његовог Величанства Краља Александра дошао за начелника штаба Врховне Команде, па до завршетка рата, Мишић је имао прилике да своју стваралачку способност још једном у потпуности испољи и бриљантно је искористи.

У припремању офанзиве и извођењу знаменитог пробоја Солунског непријатељског фронта он је имао идеја које беху само његове; био је веран стратегијском начелу, да споредно жртвује главнине, никад није губио из вида циљ, увек је био

доследан у своме дејству и вазда је располагао са довољно гipкoсти да своја средства прилагоди приликама. По пробијању фронта, а у току оних славних операција у правцу Кавадара и Скопља, којима су за непуних 15 дана Бугари принуђени на капитулацију, Мишић је још једном документовао своју велику способност за пројектовање и извођење високих маневарских комбинација. Најзад и у експлоатацији добивене битке, у бриљантном гоњењу Немаца, Аустријанаца и Маџара све до Арада, Темишвара, Суботице, Печуја Љубљане и Јадрана, он је за месец и по дана био у стању потпуно да угуши и у себи и код свих својих потчињених човечанско осећање умора, да угуши жељу за одмором и повраћањем снаге. И све док циљ није био у својој потпуности постигнут, војвода Мишић је био у сталној и највећој физичкој и моралној напругнутости: непрекидно је размишљао о евентуалностима које могу наступити, а сваку нову ситуацију критички анализирао, те га догађаји никада нису могли изненадити, већ су га, напротив, затицали спремна да из њих извуче највеће користи. Те особине беху у истини круна његове величине, која је трајно лебдила над српском армијом у крхању последњих делова непријатељских снага, при ослобођавању подјармљене отаџбине и уједињењу нашег троименог народа.

* * *

А сад да видимо, каквих је све особина био тај славни војсковођ, да ли је, колико и којим правцима излазио из оквира обичних смртних људи?

Прави српски тип, војвода Мишић *беше обдарен јаким, чилим и гipким умом*, без којег не би могао разумевати природу разних ратних појава, нити пак брзо схватати духовну снагу бораца и борбених маса, са којима је радио, па се према томе у своме ратном послу не би ни могао користити повољним моментима бојне ситуације, које је он у ствари тако сјајно експлоатисао.

Природна бистрина и јака уобразиља беху му урођене особине, али је при свем том сваки свој посао почињао тек после дубоког проматрања факата и испитивања утицајних чињеница. Нарочито у бојним радњама и комбинацијама, ретко је коју одлуку донео пре но што се позабавио испитивањем прилика, с једне, и схватања душе бораца, с друге стране.

Досетљивост и нарочита довитљивост у тешким приликама и мучним ситуацијама типична је карактерна особина ваљеваца, земљака Живојина Мишића, но изгледа да је на развијање његове тако лако уочљиве довитљивости имао донекле-

утицаја и мучан живот, који је кроз цео свој век, од рођења до смрти, водио. Сиромаштина за време школовања, незаслужено удаљивање из војске пензионисањем 1904. и 1913. године и најзад борба око подизања шесторо деце и брига за опстанак породице нису били без утицаја на дефинитивно формирање појединих његових карактерних особина.

Стваралачки дух је нарочита снага, која проналази и ствара, то је јединствен и прави душевни дар, који се тако лепо осећа међу одликама војводе Мишића. Његово лако и брзо одлучивање, чак и онда кад су биле у питању одлуке од највећег значаја, беше од капиталне важности по његов рад у току ратова, а проистицало је из других лепих особина: јаког проматрачког духа, сигурног испитивачког погледа, брзе оријентације и правилног схватања догађаја. Војвода Мишић био је човек који је слутио и предвиђао различите ратне радње, вођ који је инстинктивно предосећао извесне ратне појаве и процесе. Та проницавост и моћ предвиђања чине једну његову генијалну црту, која га је лако уводила у најзамршеније ситуације и у савршено неочекиване ратне догађаје.

Сетимо се само под каквим је условима и у каквом стању примио I. армију новембра 1914. године. Одступање, знатни губитци, пад морала, неред..., а он и при свем том савршено оптимистички гледа на догађаје и предвиђа успех, у који мало ко вероваше. Још прве вечери по доласку у штаб армије 2. новембра 1914. године у Мионици, без икаквог обзира на критичну ситуацију у којој се Прва армија стварно налазила, говорио је шефу штаба и начелницима неких одељења: *о предстојећој офанзиви, о успеху Армије, који ће се изборити, о уништењу непријатеља....* И ово његово предосећање и предвиђање, које у Армији беше схваћено као последица непознавања тежине и деликатности ситуације и Армије и целокупне наше војске, — дословце се обистинило после непуних двадесет дана.

Живојин Мишић, који је у свему био веома позитиван човек, имао је и ту ретку особину, да је тренутно могао сасредити сву своју интелигенцију и сву своју моћ на извесан предмет или догађај који га је интересовао, а последица тога беше: правилно схватање и јасно појимање свега што је од нарочитог значаја.

Његово око било је сигурно. У свима операцијама, које је комбиновао и изводио, показивао је осећање извесне надмоћности над непријатељем, само у овоме осећању он никада није претеривао, он никада непријатеља није ни багателисао ни подцењивао, *већ га увек по све правилно ценио.* Да наведемо само два примера.

Другог дана Сувоборске битке 21. новембра 1914. године у 10.35 часова пре подне, упознавајући на телефону војводу Путника са постигнутим успехом и догађајима који на фронту Армије беху у пуном развоју, Мишић је знатан отпор непријатеља врло правилно предвиђао и ценио и изразио веровање, да ће се и тај отпор сломити чим Армија избије на вододелницу Проструга—Рајац, *као што је то у ствари било*. Већ идућег дана, 22. новембра пред саму ноћ, Прва армија је стала чврстом ногом на јаке вододелничке положаје; тродневна битка Армијом завршена је и крунисана сјајном победом.

Неколико дана доцније, управо 25. новембра око 10 часова пре подне, у разговору телефоном из Бољковаца са помоћником начелника штаба Врховне Команде о општој ситуацији створеној заузимањем Космаја од стране непријатеља, ђенерал Мишић беше и јасан и прецизан. Он је смејући се доказивао да ситуација ни у ком случају не може више да буде *врло озбиљна*, како се то у Врховној Команди мисли, и да заузимање Космаја представља само *„шрзање болесника, који је у агонији и на самршничкој постели“*.... Догађаји који су се ускоро одиграли, потврдили су, да је Мишић и у овој прилици ситуацију савршено тачно ценио и потпуно правилно схватио.

Наведени примери још једном нас убеђују да је војсковођа Мишић имао *војнички шаленат*, да је дакле располагао природним даром: проницавим и стваралачким духом и продуктивном творачком моћи.

Живојин Мишић *имао је врло висок појам о дужности*, сваки свој посао отправљао је са неуморном марљивошћу. „Дужност пре свега“, говорио је често. Говорио је и радио тако, јер је за њега било само дужности све до смрти, он за одмор и умор није знао.

Увек је гајио највећи осећај и најтоплију љубав према Отаџбини, а народ свој, и то нарочито сељачки део народа из кога је и сам поникао, неизмерно је волео. Са људима из народа уопште узев, а са сељацима специјално, уживао је да општи, и кад год му се у току рата указала прилика да са њима дође у додир, био је срећан да их поучи, охрабри, да им да упуства и да их припреми на жртве и веће патње.

Никада нећемо заборавити његово дивно држање и ванредно лепо опхођење према нашем избегличком свету, који је у току одступања Прве армије од Ваљева ка Горњем Милановцу у првој половини месеца новембра 1914. године напуштао своје огњиште и бегао од бестијалног непријатеља. Избеглицама, стоком и колима, на којима беше потоварена сва њихова покретна имовина, беху закрчени сви путеви — одступни правци Прве армије, тако да је кретање војске и њених тренова било веома јако отежано, а у неким данима

скоро онемогућено. Па ипак све те непријатности и тешкоће нису команданта Армије ни љутиле, ни узбуђивале; он је хладнокрвно и са највећом енергијом лично настојавао, да се међу одступајућим трупима и њиховим огромним коморама заведе ред, а свакој већој групи избеглица упућивао је по неколико пригодних речи: оне који су кукали, прекоревао је за малодушност, друге је позивао на ред и присебност, треће саветовао да пазе на своју нејач, или им обећавао победу непријатеља и брз повратак дому свом и томе слично. Сваки пак његов говор, саслушаван са највећом пажњом и прихватам одобравањем, изазивао је дуга објашњења и коментарисања међу избеглицама, а из свега тога проистицало је стишавање духова и завођење реда у гомилама очајног и унезвереног избеглог народа.

У току нашег наступања преко повраћене, али од непријатеља опустошене, територије у другој половини новембра исте године, интересовање Мишића за судбину заосталих становника и за имање избеглих било је такође врло велико, — и сваки слободан час употребио је он за обилазак упропашћених села, попаљених домова и уништених имања, или за разговор са напаћеним заосталим сељацима и грађанима.

За време затишја у операцијама врата његове канцеларије била су отворена свима и свакоме, а та његова претерана предусретљивост према публици, која се у највише прилика обраћала молбама ван његове компетенције и надлежности, чинила је да је број лица која с њим желе да говоре из дана у дан био већи, тако да је у свакодневном примању појединаца губио драгоцене часове, које је могао надокнадити само скраћивањем свога одмора. По доласку у ослобођени Београд, ко се све није могао да види у чекаоници пред канцеларијом шефа штаба Врховне Команде, војводе Мишића. Ту су политичари и бивши министри, инвалиди, удове изгинулих официра, железничари, страни официри, наши и страни новинари или виђенији људи из нових ослобођених и уједињених покрајина. Једни су молили, други се обвештавали једни тражили заштиту и право, други желели само да направе познанство, а он је све примио, никога није могао да одбије па је стога из канцеларије излазио редовно последњи, а уз то изнурен и изнемогао.

Једна од најважнијих моралних особина војсковође јесте воља. Вођ наоружаних народних маса мора да има довољне слободне, чврсте и одлучне воље, а историја човечанства учи нас, да је по све ограничен број људи са великом вољом, чак и међу најобразованијим друштвеним класама.

У ред овог малог броја људи долазио је, ван сваке сумње, и наш велики војсковођа Мишић, који је располагао гвозденом

вољом и безграничном истрајношћу у спровођењу своје идеје и замисли. И у том погледу он је, по нашем мишљењу, био човек нарочитог кова. Његова необуздана предузимљивост и активност, веран израз сталне и јаке воље, не само што у критичним часовима није постепено опадала, већ се чак и уздизала, тако да је посматраоцима изгледало *као да Мишић из тих ванредно тешких прилика црпи нову снагу и нарочити полет за удвајање своје иначе велике активности.* Изгледа, дакле, да се његова воља и инергија у делатности није ни трошила ни савијала, већ челичила и развијала. Ручајући тако рећи с ногу, а готово никако не спавајући, у часовима кризе на војишту, каквих је на фронту Прве армије често било у времену од 1.—16. новембра 1914. године, изгледало је као да се сасвим ослободио материјалних потреба живота и као да му је тело постало прави роб његове челичне воље и страсне ратнитке душе.

У рату прва места заузимају вазда велики карактери, јер чврст, истрајан и јак какараактер војсковође нуди највише услова за поуздано и правилно вођење трупа и успешно окончавање операција.

Да је славни војвода Мишић био и *чврста и прекаљена карактера*, који је у осталом био само отпор његове челичне воље, види се из многих његових поступака за време вођења Прве армије, а потом и целокупне наше војске кроз славне и критичне ратне фазе, али се ван сваке сумње то најбоље може да осети у држању Мишића 15. новембра 1914. године, у оном значајном телефонском разговору са војводом Путником, од 9.35. часова по вечери, па све до 11.50 пред поноћ. Пуна два часа је шеф штаба Врховне Команде објашњавањем опште ситуације, разлозима и својим ауторитетом ломео команданта Прве армије ђенерала Мишића и утицао на њега, да промени своју одлуку за повлачење армије чак код Горњег Милановца, — *међушим Мишић је неодступно остајао при својој одлуци: длаговременог одступања, прикупљања и уређења Армије даље у позадину од линије коју је Врховна Команда препоручивала, а која је у то доба већ била начеша, јер је неаријашељ био овладао неким њеним тачкама.* Мишић је био принуђен да, ради одбране свога мишљења, стави и свој положај на расположење, али је најзад успео да своје гледиште одбрани, да продре са њим и мимо све упорности војводе Путника и да *на тај начин створи повољне услове за прелаз својом армијом у напад.*

И док се тако у ратним одлукама и поступцима војводе Мишића лепо осећа поуздана чврстина и непопуштање у извршивању једном донесене одлуке, дотле се скоро у свакој његовој бојној заповести рељефно оцртава потпуно одређена,

прецизна одлучност и велика одважност, која у извесним случајима прелази чак и у дрскост. Јест, дрскост, јер како би иначе могли назвати, на пример, његову одлуку од 19. новембра 1914. године за напад на непријатеља Првом армијом, која је и ако од четири дивизије имала свега 22.000 пушака, то јест таман толико колико треба да има једна једина дивизија? То је дрскост, која је резултирала из доброг познавања и правилног схватања моралног стања своје и непријатељске војске, као и из осталих побројаних већ карактерних одлика војводе Мишића. Но ваља нам одмах додати, да је и мимо свега наведеног војсковођ Мишић био и *смотрен* командант, само је та његова смотреност и најпотребнија *предострожност* била увек у лепој хармонији и са одлучношћу и са одважношћу. Зар није разумна смотреност: повлачење армије Мишићеве на положај код Горњег Милановца 16. новембра 1914. године, *пре но што је настуило расуло, које Врховна Команда у Крагујевцу није могла да осети, па се штога врло енергично и прошивила одлуци Мишићевој?* Зар се у руковању Сувоборском битком 20., 21. и 22. новембра исте године, и поред све одлучности и енергије команданта Прве армије, не осећа и његова лежерна, али на оправданим разлозима заснована, предострожност?

Из наведеног видимо, да се војвода Мишић, као и све велике војсковође, у данима искушења и кризе када му је ситуација онемогућавала методички рад, обраћао ризику, којим је постизао велике резултате; само он није никада стављао све на коцку, нити је у опште хазардирао пре но што би све проценио и о свему добро размислио, пре но што би пројектовану ратну радњу окружио са што више вероватноће за успех. Његова разумна обазривост спречавала је на првом месту стварање таквог стања код потчињених јединица, из којег би се могла развити паника, а уз то штитила га је трајно и од свих могућих неповољних изненађења.

Сва пак *јачина карактера војводе Мишића* огледаше се поглавито у оној величанственој особини, која му је чувала *моралну равношежу* и за време најтежих потреса. У најтежим тренутцима свог напорног и плодног рада, у тренутцима који су у страсним и нервозним природама изазивали раздраженост а у малодушним општу малаксалост, он је умео савладати свој гнев, био је моћан да потпуно сачува своју слободну вољу и да у сваком тренутку одлучивања и рада иде само за саветима здравог разума. Но, објективности ради, морамо овде одмах напоменути, да се његова одсудност и жилавост у заступању замисли често преливала и у *тврдоглавост*. Његова гвоздена воља и челични карактер нису познавали несавладљивост препона, за њих је било све постижно, и у томе веро-

вању у доста прилика прелазили су у право тврдоглавост, разуме се на корист ствари која је у питању. Срећа је у томе што ово тврдоглавост, које, као што је познато, увек потчињава разум вољи, код војводе Мишића није се тако често испољавало, те није ни било штетног утицаја на његов рад, до чега би иначе морало доћи.

По Жоминију, великом војном научнику, „*најбошњије су особине једнога војводе најаре морална храброст, која одводи великим одлукама, а за тим хладнокрвност или физичка храброст, која савлађује опасности и ш.д.*“ И сећајући се овог давнашњег тврђења великог француског стратега, срећни смо што можемо констатовати, да је наш велики војсковођ Мишић био богато обдарен и једном и другом храброшћу.

У мирно доба Мишић је неколико пута патио само с тога, што је имао довољно мушкости и командантске храбрости да по важнијим питањима изнесе отворено стоје мишљење, без обзира на то што се то мишљење неће свакоме допасти. У рату, пак, сви његови сарадници из штаба Прве армије, из 1914., 1915., 1916., и 1917. године, а из штаба Врховне Команде 1918. године, сведоци су огромне и свакодневне моралне храбрости, којом је Војвода располагао, а која се тако лепо огледала у његовој *мирноћи, присебности, потпуној хладнокрвности, у сакојном расуђивању и слободном одлучивању у најкришчијим и најопаснијим шренушцима по армију и земљу.* Тринаести и четрнаести новембар 1914. године, врло су интересантни примери за потврду ових мојих навода. Овог дана још пре зоре почео је командант армије да прима неповољне извештаје о неуспесима и тешком стању наших трупа на појединим одсецима армијског фронта. На фронту Дунавске дивизије другог позива дефинитивно напуштање Маљена и повлачење левокрилне армијске групе на Бабину Главу и Падове, а уз то губљење коте 680 и коте 684; на сектору Дунавске дивизије првог позива изгубљен положај Срасле Букве; на одсеку Моравске дивизије другог позива непријатељ заузео положај Боблије, и најзад на фронту Дринске дивизије првог позива изгубљено Доње Брдо и Осоје. Командант армије лично прима све ове непријатне вести, али га оне ни најмање не нервијају: после кратког размишљања он посве мирно доноси одлуку: за благовремено извлачење из додира са непријатељем, за прикупљање и уређивање армије на погоднијим положајима испред Горњег Милановца. Сутрадан, дакле 14. новембра исте године, пред команданта Прве армије, ђенерала Мишића, стичу се из свих његових дивизија још црњи, управо поражавајући извештаји. Сви дивизијари, а из Моравске дивизије другога позива и сви пуковски команданти тога дана писмено изјавише, да је нашим војницима овладала потпуна душевна клонулост,

да је наступио велики поремећај у дисциплини, да је апатија трупа према борби очигледна и „*да ће се овом великом злу шешко моћи штапи на пуш*“. А командант армије, Мишић, и у овим најтежим тренутцима опште клонулости остаје доследан самоме себи, пажљиво и хладнокрвно разматра ове извештаје, па шефу свога Ђенералштаба изјављује: „*Ја сам убеђен, да самопоздање шрупа Прве армије ипак није сасвим изгубљено. Почесни успеси на фронту Дринске и Дунавске дивизије првог позива јасно казују, да морал, љубав према ошацибини, безгранично пожртвовање и познати елан наше војске нису сасвим угушени, већ само привремено помрачени*“.

Но сем ове војводске храбрости, Живојин Мишић је свагда и у свима приликама располагао и правом **личном храброшћу**, *дакле апсолутном неустрашивошћу од смрти*. Крећући се преко просторија на којима је господарила смрт, он је у толико прилика показивао невероватну неосетљивост према личној опасности, то јест врлину која потиче од веома јаког нервног система, а која ниже команданте и старешине исто као и подофицире и војнике води херојским подвизима.

Да наведемо само два примера. По пријему команде над Првом армијом 2. новембра 1914 године у Мионици, он се лично и сутрадан 3. новембра са началником штаба своје армије и још 3—4 своја официра задржава у Мионици све до 12³⁰ часова по подне и ако су непријатељске коњичке патроле већ око 11. 30 часова пре подне допрле до Мионице и ту у присуству команданта армије и његових официра водиле пушчану борбу са последњим нашим заштитним деловима. Он на своју личну опасност није нимало мислио, а своју намеру, *да лично утиче на поколебани морал својих шрупа и да пошто пошто заведе ред у одступању последњих делова наше армије и многобројних избеглица преко Рибничког моста код Мионице, успео је потпуно да оствари*.

Још је интересантније његово држање бивало у приликама бомбардовања штаба армије од стране непријатељске авијатике. У тим случајима он се никад није хтео ни склонити ни померити са места на коме се затекао, већ мирно и без икаквог узбуђења настављао је рад и ако су се непријатељске бомбе са необичним треском и проламањем ваздуха распрскавале у непосредној близини, рушећи куће као да су од хартије, а убијајући једновремено и борце и коморције и невину децу и старце.

И као год што није знао за лични страх, почивши војвода Мишић *није знао ни за командантски страх, познат под именом страх од одговорности*. Та бојазност није код њега постојала из простог разлога, што се кроз цео живот осла-

њао само на свој ум, на своју сопствену делатност и на своју одговорност.

У вези је са побројаним карактерним одликама војводе Мишића и његово ванредно **владање собом**. У најтежим и најужаснијим ситуацијама рата, изобилним у страшним призорима и неповољним извештајима, Мишић је био: *озбиљан, замисљен, нерасположен, или пошћуно прибран и спокојан*. Са његовог израза лица тешко је било прочитати унутарње осећаје и расположење, јер чак и при испијању чаше највећих горчина, у тренутцима пријема и најнепријатнијих извештаја, он је био миран, достојанствен и хладан. Његова моћна природа савлађивала је буру, коју би изазвале непријатне вести или ратни призори пуни страхота у критичним и одлучујућим тренутцима *Његова мирноћа духа, прибраност, одважност и непоколебљивост у очекивању доброг крајњег исхода сваке операције, уздизала га је у очима пошћених команданата и персонала у штабу армије, а у данима кризе благошворно је утицала на узбуђене духове, којих је у тим кристичним часовима било како у штабу Армије тако и по штабовима подређених му дивизија*.

У командантској делатности Војводе, у току операције лако је било запазити још две његове лепе одлике: **силно самопоуздање** и **велику иницијативу**, коју је у сваки посао уносио.

На *самопоуздање*, у опште, јако је полагао и често би говорио, да се командант без поуздања у самога себе мора изгубити у првој најтежој ситуацији... „*ошкуда може успети онај, који ни у себе не верује?...*“ Но, и при свем том, војвода Мишић је поштовао и туђе мишљење; сваки предлог потчињених узимао је у процену и, ако би овај био користан и у хармонији са његовом замисли, усвајао би га без резерве.

Иницијативу, која му је омогућавала самостално доношење одлуке и сопствену слободу рада у границама добијене директиве, војвода Мишић је неизмерно ценио. И кад год је морао да се покори вољи непријатеља, да се за моменат одрекне иницијативе и лати одбране, веома се тешко и нелагодно осећао. Такво његово схватање командантске иницијативе свакако је и био главни разлог, што је као командант армије и желео и наређивао напад армије често и у приликама када се тај напад није могао да предузме, као што то беше у оном мучном и критичном периоду операције Прве армије од 1. до 16. новембра 1914. године.

Утицај старешина на трупу од вајкада је био врло велики. У тешким приликама трупа чак воли, да њен командант садржи у себи и вољу и смелост и одлучност, које њој самој тада недостају. Но не треба само изгубити из вида, да *тај утицај на трупу може да има само и једино онај старешина,*

који ужива њену љубав, који има у својој команди угледа и ауторитета и који своју трупу добро познаје.

Војвода Мишић умео је да *задобаје љубав својих трупа*, он је ванредно лепим и вештим опхођењем умео да изазове то осећање својих потчињених, које је гарантовало безграничну оданост и готовост да се под његовом командом жртвују. Кад год је било могуће, он је тражио додир са војницима и са трупом, интересовао се за њих, и свима могућим путевима стављао им до знања, да их посматра, да се за њих стара и о њима води рачуна. Оваквим радом он је изазивао силно поверење и необично велику љубав како војника тако и старшина, које је својим присуством или наредбама био у стању да припреми и одушеви за највеће подвиге.

Четвртог новембра 1914. године, на путу из села Гукоши за село Бољковце, обишао је око 3.30 часа по подне 2. пешадски пук II. позива на положају Доњем Брду и у разговору са официрима и обвезницима, који у маси беху из Прокупља, Куршумлије и околине, позиваше их на истрајност, пожртвовање и храброст,... „којом су се,“ како он тада рече, „моји земљаци топличани увек одликовали“.. И чим командант армије изусти реч: „земљаци“, интересовање обвезника за његову личност појача се, и ту, још у његовом присуству, шапатом од групе до групе беше објашњено и утврђено: да је то командант армије који с њима разговара, да он стално живи у Прокупљу, да се тамо настанио само стога, што топличане јако воли и што и сам води порекло из Топлице и томе слично.

Оваквим и сличним разговорима покојнога Мишића са војницима у више сам прилика присуствовао и увек запажао, да је он знао читати душу наших војника и да је, користећи се том особином, умео са њима и да отпочне и да води такве разговоре, којима би их најпре јако заинтересовао, а по том успео да их очара, да их тако рећи хипнотише и да им необјашњивом лакоћом натури своје мисли и осећање. Он је био прави вођ наоружаних народних маса, чији је углед међу потчињенима био *нека врста неодољивог утицаја на њих, утицаја, који је био тако силан, да им је не само одузимао способност за ма какву непослушност, већ им још и душу исцуњавао поштовањем и дивљењем.*

Војвода Мишић беше војсковођ способан да разуме човечје осећање; он је био психолог, који је, студирајући и упознавајући осећаје потчињених му трупа, био у стању да те осећаје искористи у замишљеној или већ отпочетој операцији. Он је савршено познавао природу људску уопште узев, а карактерна својства наше расе напосе. Имао је природног дара да схвати душу војника, тог најважнијег чиниоца борбе, да осети сву колебљивост и малаксалост његове смелости, у

једној, и прелажења овог у дрскост, у другој прилици; да оцени величину његовог умора физичке снаге и отпорности у савлађивању свеколиких ратних тегоба.

За време операција Мишић се стално бавио размишљањем о томе, на који ће начин очувати, повратити или подићи морал својих трупа. Али његов рад у овоме правцу није се сводио само на размишљање, јер је Војвода у томе стварно и успевао, служећи се са правом вештином многим иначе познатим методима и начинима. У једном случају позивао је живом речју или наредбом на љубав према отаџбини, Краљу и роду свом, у другој прилици потсећао на наше јунаке и националне борце, на нашу славу и величину из скоре прошлости; у трећем случају изјављивао је благодарност војницима и старешинама за постигнуте успехе итд.

Живојин Мишић је имао увек начина да задахне своје трупе поуздањем у њихову храброст, да их наелектризира одушевљењем за славу и љубав према народу, Краљу и земљи својој. И у том погледу он је био прави вођ који је имао крв, месо и све особине своје нације, *коју је и ванредно познавао и неизмерно волео*. После првих и познатих његових успеха у вођењу Прве армије 1914. године, код целокупне наше војске, а нарочито код старешинског кадра, беше створено уверење, да је Прва армија у рукама човека, који савршено познаје свој занат и који је потпуно на висини и ситуације и дужности. Ти први али бриљантни успеси учинише га веома популарним и апсолутним ауторитетом над свима у нашој војсци. И официри и војници ишли су од тада под његовом командом без размишљања у смрт, јер су били уверени, да се под командом Мишића мора победити.

Тај силни ауторитет и огромна популарност у вези са успесима, којима и доцније беше проткана свака његова ратна акција, прибавили су му у току последњих фаза светскога рата **пуни ореол непобедности**, не само у редовима наше и савезничких армија, већ и на непријатељској страни. То је била једна специјална моћ, једна нарочита снага војводе Мишића, која је уз све остало и сама по нешто доприносила његовим успесима у вођењу наше војске при окончавању рата.

Познато је истина да и најгенијалнији војсковођа не може успевати у својим ратним предузећима, ако уза се и под својом командом нема такве *дошчињене* који су у стању његове планове и идеје ваљано да остварују, који знају прилагодити његове одлуке одговарајућим бојним приликама и који су способни да се ставе на супрот и да смело дочекају оне многобројне случајности, којима свака ратна операција изобилује.

У овом погледу војвода Мишић је, и као командант армије и као шеф штаба Врховне Команде, био у врло повољном положају, јер његови потчињени беху добри познаваоци ратне вештине, предузимљиви, енергични, искусни и уопште врло добри команданти. Но, паралелно са овом сретном околношћу, војводи Мишићу је и само командовање било знатно олакшано, *благодарећи његовом савршеном познавању непосредно потчињених команданата*. Он је и војничке способности и карактерне особине сваког непосредно подређеног му команданта и функционера уопште невероватно тачно познавао. Нико од потчињених није био у стању да га импресионира и да му се другојачије представи, него што је био у ствари. Ако би се и десило да му под непосредну команду дође које лице, са којим дотле није радио, он би га студирао, распитавао би се и процењивао са свих страна, тако да је у току од једне недеље био начисто с тим, шта од њега може очекивати.

Добро познавајући своје потчињене, војвода Мишић умео је њима да командује и *показивао је праву вештину у одхођењу са њима за време операција*. Тако једног дивизијара, који беше познат својом одлучношћу и сталном готовошћу за најрискантнија предузећа, чак после и лепих и великих постигнутих успеха, веома је опрезно похваљивао, бојећи се, да му случајно каквим пренагљеним актом не омете остварење његове намере; другог, ваљаног, али доста предострожног команданта, ободравао је по неколико пута дневно за време битке или гоњења и пробраним речима утицао на њега ради изазивања јаче активности у раду.

Војсковођ Мишић *није био ситничар*, он никада није досађивао потчињенима улажењем у детаљ њихова рада, увек се опходио достојанствено и командантски, ситуацију расматрао са широког гледишта а главну своју пажњу концентрисао на најважнија питања. Па ипак у току операција гледао је да утиче на сваки догађај, да покаже свој утицај на развој бојних радњи на свим деловима пространог армијског фронта, само при овоме он је био *пун обзира и такта према осетљивости потчињених команданата*. Уопште војвода Мишић био је командант који уме да заповеда. *Правичан, строг и дисциплинован*, а с друге стране *благородан човек, широка и племеништа срца*, — импоновао је својим потчињенима, којима је иначе претходио примером у сваком погледу и у свима приликама, а нарочито у данима недаћа и опасности, у часовима умних и физичких напора.

Тромост и смешењаштво јако је мрзео а, *колебање, узбуђивање и кукавичлук* презирао и гонио. Људе, који су по

природи оптимисте, волео је да има око себе, а оне који стално хучу и злослуте никако није трпео и није марио ни да их сретне, ни да их види, чак ако би то и цивилна лица била. Ево једног интересантног примера за ово. За време одступања наше војске крајем октобра и у првој половини месеца новембра 1914. године, од Ваљева до Горњег Милановца пратио је штаб I армије и начелник једног нашег округа, који имађаше наређење да се од команданта најближе команде обавештава: када ће и где евакуисати своје начелство. Овај, по годинама већ старији господин, имао је за време тог нашег несретног повлачења ка Милановцу некако нарочито уплашену и резигнирану физиономију и са изгледа лица читао му се страх и јака душевна узнемиреност. Он се редовно сваког дана и пре и после подне јављао лично команданту армије и распитујући за ситуацију није се могао без мало никад да уздржи а да не помене: пропаст земље, националну катастрофу, сахрањивање Србије и т. сл. А почивши Војвода није могао просто да га гледа, а још мање да поднесе његово хукање и злослутњу. „Изгубим вољу на живот, кад овог начелника овако унезвереног и смрзнутог видим, а још кад ми отпочне јадиковање и кукање за земљом, баш би га избацио напоље,“ говорио нам је Војвода после начелникових визита, али га је из куртоазије свакодневно примао, све до уочи почетка наше офанзиве. За ручком 19. новембра, командант армије категорички је изјавио, да овог окружног начелника неће више да прима и наредио шефу ђенералштаба своје армије пуковнику Хаџићу, да му он у будуће даје обавештења и информације.

У времену командовања армијом, Мишић је свакодневно показивао, да и свог претпостављеног шефа штаба Врховне Команде, *војводу Путника, одлично познаје*. Њихов први службени сусрет датира се још од новембра 1888. године када је Мишић изабран за ђенералштабног приправника и од тога доба па све до Путникове смрти стално је био са њим у додиру. Путник је био наставник Мишићу за време припремања у ђенералштабу; он је био и председник комисије, која је Мишића испитивала и ценила први пут приликом прелажења у ђенералштабну струку и други пут за време полагања мајорског испита. Најзад, мимо свега овога, радећи од 1903—1904 и од 1909. до новембра 1914. године непрекидно уз војводу Путника, као његов први помоћник, Мишић је имао и времена и прилике да га добро позна. Поштовао га је и ценио, мада се у многим питањима из стратегијског вођења војске апсолутно није са њим слагао. Нарочито се никако није могао помирити са кордонским распоредом наших армија и стратегијским одступањем целокупне војске од положаја на положај

у тежњи да се брани свака стопа земље, као што је то стварно рађено у првој половини месеца новембра 1914. године и при крају 1915. године. У општењу са покојним Путником Мишић је вазда био врло коректан, а у приликама размимоилажења у мишлењу, које би се тицало рада Прве армије, Мишић, и ако је показивао ванредно велику отпорност у одбрани свога гледишта, био је редовно веома пажљив.

Живојин Мишић био је типичан представник свога родног краја, лепе северо-западне Србије: на своју личност и образ много је полагао и био је веома поносит. Природну веселост и лепо расположење волео је, а хумор веома ценио, мада је скоро редовно био и озбиљан и ћутљив. Савестан, поштен и у сваком погледу исправан човек; чуваран и штедљив, али ни грамжљив ни материјалиста. За своју многобројну породицу имао је необично велику љубав и ни до своје смрти није се могао да ослободи брига за њено обезбеђење.

Дружељубље Мишић је ценио и препоручивао потчињенима у свима приликама, говорећи да је дружељубље лепак којим се обезбеђује потребна веза у јединицама и штабовима но, и при свем том, он лично није био много дружељубљив. У току операција, а исто тако и за време затишја, обедовао је ван опште штабне менаже у друштву са 3—4 официра из свога ђенералштаба, волео је, дакле, ужи круг, а заједничке ручкове, вечере и седељке избегавао је. Па ипак он није био себичан, ни злобан, ни суревњив; суседним командантима није завидео на успесима, а у границама могућности редовно их помагао. У операцијама 1914. године нарочите је симпатије имао према своме левокрилном суседу, команданту Ужичке Војске, почившем ђенералу Вукоману Арачићу, коме је и добром речју и стварним помагањем и саветом стално при-тицао у помоћ. Тако, 19. новембра у 11.30 часова пре подне споразумевајући се за заједнички рад у сутрашњем нападу на непријатеља, ђенерал Мишић упита Арачића, као увек дотле и више у шали: да ли је јунак и је ли решен да прогони с оне стране границе „те пијане и охولة аустро-маџарске носоце културе?“ Арачић му одговара, да је он и неустрашив и одлучан, али да и поред свега тога, ко зна шта ће све бити на његовоме фронту. „А зашто то, Вуле, по Богу брата?“, пита Мишић смејући се гласно, а Арачић опширно му објашњава, како је испитивањем заробљених непријатељских официра позитивно утврдио, да је према Ужичкој Војсци један од најспособнијих аустријских ђенерала, с којим он муку мучи и т. д. „Држ се, Вуле, и недај се жив у руке“, — довикује му уз смех Мишић, ... „само не заборави да си ти у сваком случају способнији војсковођ од тога твог високо-ученог Швабе!..“

Војвода Мишић, у односу на потчињене, није био богзна како *присупачан* и у његовом опхођењу према њима није било ничега нарочито привлачног. Према свакоме био је коректан, али својом хладноћом и озбиљношћу он је све држао на извесном одстојању од себе. Но, сасвим супротно овој свакодневно испољаваној особини, он је према извесном, додуше малом броју њему симпатичних лица, имао по све пријатељско држање, па је по некога од ових, и ако можда ничим није заслуживао његову високу пажњу, заштићавао и извлачио кроз цео живот.

Као и све друге велике војсковође, војвода Мишић **страсно је жудио за славом**. Јако развијено честољубље и велико славољубље и знатна амбициозност, беху маркантно обележје његове бескрајне тежње ка слави и величини. Још у миру све своје напоре управљао је правцем, који води истицању и одвајању од осталих његових другова, а у рату *та тежња беше у многим приликама покретач и инспиратор* неуморног рада, који га је постављао у положај да испољи све своје Богом дане велике карактерне особине. Уживао је и био ненасит у слави и победи, коју је желео више но ма шта друго на свету. Он је чак веровао, да је његова звезда водиља у свим ратним предузећима била та тежња и унутарњи покретач ка слави, па је у једном приватном разговору месеца априла 1919. године говорио.... „Од човека без амбиција не може се много очекивати. Ја сам од увек био амбициозан и тој амбициозности имам да захвалим, што сам се у животу тако стриктно држао принципа: ништа ниси учинио, докле год имаш што да урадиш. Но радо признајем, да сам праву варницу војничке и ратне амбиције осетио тек по пријему армије месеца новембра 1914. године....“

Но праведност ствари захтева да се овде не пређе ћутке преко апсолутне истине, *да славољубље и амбиција војводе Мишића никада не беху од шпеше ни по општу ствар, ни по суседне и потчињене команданше*, јер пре свега те његове особине беху у потпуном складу и правој хармонији са његовом способношћу и моћи, а сем тога *он није имао обичај да се руком маши и за оно што је другоме припадало*. Заслуге и славу својих потчињених у свршеним великим ратним делима не само што није негирао, већ их је уз признање и видно истицао.

У војничкој каријери војсковође Живојина Мишића веома значајан чинилац беше и његово *солидно здравље*. Само у потпуно здравом и очуваном телу могао је почивати овакав челичан дух, и само његов *јак физички састав могао је бити стални извор његовог вечитог оптимизма*.

Војвода Мишић био је симпатичне спољашности, која је уливала поштовање, — мршав са маркантним браздама и

оштрим цртама на лицу које је изражавало: енергију, жилавост и снагу. У физичким напорима био је невероватно издржљив, и несаницу, од које је стално патио, савлађивао је јуначки. На себе је веома пазио: врло је умерено и необично мало јео а, сем воде, готово никакво друго пиће није пио. За време операција легао је увек после пола ноћи, а обично између једног и два часа по поноћи. Устајао је пре седам часова, а како му је несаница апсолутно сваке ноћи досађивала, по ручку се редовно одмарао по један час, али је ретко кад могао заспати. За издавање заповести у току операција он није имао утврђено време, нити је то време одређивао обзиром на свој одмор; изради дакле заповести приступао је у подне, исто као и у поноћ, или у два часа јутра, чим би се нашао пред потпуно одређеном ситуацијом. Уопште он је, и ако на највишим положајима у војсци, за све време трајања рата, *жртвоввао све своје удобности и сву своју личност својој професионалној дужности.*

За војводу Живојина Мишића, и ако је у животу био и малерозан, ипак се може рећи, *да је у рату био срећан командант.* Познато је, да су многи војнички таленти пропадали и изумирали немајући прилике да у великим догађајима опробају свој геније. Међутим Мишић био је сретан, што је у пуној физичкој и умној снази учествовао у најзначајнијим историјским догађајима и то на највишим положајима, на којима је могао да развије и испољи сву своју способност и побројане сјајне карактерне одлике. Но сем овога Мишић је, по нашем мишљењу, поред свог талента, способности и искуства у ратоводству, имао уза се и тај моћни чинилац ратне среће, којом су се све велике војсковође свих векова уздизали изнад нивоа обичних ђенерала. За потврду овог мишљења сетимо се, да је осамнаест дана по пријему I. армије у 1914. години ђенерал Мишић тукао својом армијом и добио Суворовску битку, а недељу дана по пријему исте армије у 1916. години био бој на Горничеву, чија је последица била пад Битоља. Најзад, позната је историјска истина, да је војвода Мишић наименован начелником штаба Врховне Команде месеца јула 1918. године, а већ првог септембра почиње бриљантна офанзива српске и савезничких војска на Солунском фронту, офанзива којом се ослобођава окупацијом упропашћена Србија, а из које проистиче и наше народно уједињење и крај рата. На основи свега овога, склони смо веровати, да је у плодној ратној делатности војсковође Мишића имала донекле удела и *звезда његове ратне среће*, у коју он лично није веровао, нити је примао мишљење да је срећа уопште могла бити какав утицајни фактор у његовом животу.

*

Да завршим ово предавање бацањем једног кратког и општег погледа на особине нашег народног великана, славног војводе Живојина Мишића.

Највећи војсковођа и најпопуларнији међ носиоцима наше војничке славе најновијег доба, Мишић је најизразитији представник, част и понос српске нације. У њему су оличене све најбоље особине наше расе, а између тих лепих карактерних одлика и његовог војничког талента било је хармоније и равнотеже, својствене само великим мужевима. Но, као главни извор његове продуктивне стваралачке снаге, ја сматрам и истичем на првоме месту његов далековиди и позитивни дух који је невероватно брзо улазио у најзамршенију и најтежу ситуацију, а јасно и прецизно уочавао и разликовао стварност у многобројним ратним нејасним појавама.

Његов позитивни дух био је у тесној вези са широким прсматрачким погледом, са његовом невероватно великом и обилном уобразиљом и проницавошћу, као и са највишом интелектуалном способношћу, довитљивошћу, челичном вољом, прекаљеним карактером и солидним телесним саставом.

Најзад, он је био обдарен и том величанственом, од Бога даном особином да својом личношћу подиже јунаштво и пожртвовање код потчињених му трупа и јединица, а поврх свега тога имао је уза се и осмејак ратне среће, тог значајног чиниоца у животу и раду свих генијалних и великих народних вођа.¹

Светислав Т. Милосављевић,
ђенералштабни пуковник.

¹ Примедба уредништва. — Уредништво очекује и врло ће радо примити сличне радове и о почившем војводи Путнику и другим нашим војним великанима.

ГРАЂЕЊЕ НОВИХ ЖЕЉЕЗНИЦА ¹

— Са једном картом у Прилогу I —

У „Политици“ од 24. марта о. г. имали смо прилику да читамо чланак под насловом: „Београд—Јадране“, у коме се у главним цртама износи понуда Књаза Љвова и пуковника Краца за грађење нових жељезница: Београд—море и Кошовска Митровица—море.

Налазећи да је само грађење ових пруга недовољно, те да се поред задовољења највиталнијих како чисто војних, тако и опште културних захтева, избегну или бар умање тешке обавезе које понуђачи стављају нашој држави као гаранцију за осигурање прихода на уложени капитал, за израду и експлоатацију нових пруга, мислим да ово питање није још довољно проучено и да га треба свестрано проучити путем штампе, пре но што ће се по њему донети коначна одлука. Стога ћу покушати да у овоме чланку изнесем у главним цртама своје гледиште:

Које би нове пруге требало у току неколико година изградити, те да колико толико помогнем решењу овога тако крупног питања, за чију одлуку држава има да да опсежне материјалне обавезе.

Кад расмотримо добро жељезничку мрежу наше Краљевине у вези са суседним државама и морем, видећемо да у њој заиста недостају извесне нужне линије, које би са постојећим скупа направиле веома моћном главну пругу са морем и омогућиле, да се поред задовољења чисто војних и опште културних начела огарантује онај приход, који би био довољан те да држава не рескира нимало ни при давању концесије овако великих размера, нити у случају грађења у сопственој режији.

Потреба за грађењем нових жељезница, начин како и где да се израде, као и правац куда трасе треба да воде, јасно

¹ *Напомена.* — Уредништво даје места овом чланку као једном независном идејном раду с напоменом, да при овим комбинацијама вазда ваља имати на уму још и финансијску моћ земље.

се испољава у тешкоћама и непријатностима на које Главни Генералштаб при разради ратних планова мора рачунати, у оптерећењу појединих главних линија од стране Министарства Војног и Морнарице са разним транспортима у мирно доба и у критичним положајима у које долази наш трговачки свет, нарочито извозни, принуђен да робу извози у страна пристаништа, где се често излаже разним неприликама па и краху, као они у прошлој години са брашном у Солуну.

Исто тако и неискоришћење природног блага, које лежи на земљи и које се налази у земљи, у просторијама са којих се без жељезница не рентира ни извоз скупоценијих артикала јасно нам истичу потребу ширег грађења жељезница. како у циљу што већег оптерећења главних извозних линија, ради што већег прихода, тако и у циљу стварања што обилнијег културног промета, за што угоднији живот сваког појединца у држави.

Узимајући у обзир све ове напред наведене околности дошао сам до мишљења, да се све ове потребе могу да задовоље само тада, када се изради нова шира мрежа, коју би сачињавале ове жељезничке нормалне пруге:

Београд—Ужице—Ушће Лима—Сарајево—Сплит, ✓
 Ушће Лима—Фоча—Никшић—Б. Которска,
 Косовска Митровица—Рашка—Уток Лима,
 Лашва—Травник—Б. Лука,
 Прахово—Зајечар—Параћин—Сталаћ—Ужице, ✓
 Прахово—Пожаревац,
 Крагујевац—Краљево—Рашка,
 Б. Брод—Сарајево,
 Царево Село — Штип—Градско — Прилеп — Битољ —
 Охрид—Дебар,
 Прилеп—Кичево,
 Скопље—Тетово—Гостивар.
 Урошевац—Призрен—Пећ, и започета пруга:
 Орљане—Прокупље—Приштина—Вучитрн, и
 Митровица—Андријевица—Б. Котарска.

Равлози:

Наше приморје има јако разгранату и дугачку обалу, па према томе и одговарајућу широку и пространу позадину. Стога не би био никакав луксуз, да има и два велика пристаништа, на пример: Сплит и Б. Которску, везана нормалним жељезничким пругама не само са Београдом, већ и са осталим центрима појединих покрајина.

Са изградом ова два пристаништа задовољили би се интереси сва три наша племена, јер би се свима осигурао излаз

на море, који не би био зависан од разних прилика и неприлика, као данас у Бакру и Солуну.

Везивањем Сплита са Београдом и Загребом моћним нормалним жељезницама учинио би се велики напредак и у националном погледу. По моме мишљењу, Сплит би био центар у коме би се највише мешао наш троимени народ и самим тим постао би расадник нашем коначном јединству. У Сплиту би се састајали често наши трговци, индустријалци и банкари из сва три племена. И преко ових људи, које би лични интереси гонили да се чешће састају, обавештавају и спријатељују, преносила би се у масу народа, са којом су ови у најчешћем додиру, жеља за овим истим осећајима, те би се тим путем изравњавале мале диференције, које данас сасвим природно постоје и које поједини амбициозни људи противу своје рођене земље искоришћују.

Сплит би био у исто време место састанка и боравка свег оног школованог света, који би своје слободно време употребио у овој лепој нашој приморској вароши. И тај би свет, код кога су сасвим супротна школовања створила разлику у погледу нашег заједничког живота на данашњи и будући живот државе, овде се упознао, један другоме у гледиштима попустио и, напослетку, дошли до једног мишљења, које би водило општем добру свију нас.

Напротив, везивањем Београда са Боком Которском или Метковићем, а Загреба са Сплитом, налазим да би се отишло на сасвим рђав правац, који би неоспорно водио путем још већег удаљења наших заједничких интереса. Стога и кад се не би рентирала — што се не може да претпостави — израда дела нових пруга: Сарајево—Сплит, овај би се део пруге као најважнији са националног гледишта требао да изради и то у исто време кад и пруга за Боку Которску.

Потребу и нужду за грађењем ова два пристаништа, у вези са што већим бројем жељезничких линија за везу са позадином, треба да ценимо и расматрамо не само по приликама и односима који данас владају и у којима се сада крећемо, како у опште културном тако и у опште војно-државном погледу, већ и по претпоставци онога стања, у коме ћемо се налазити у будуће ратно доба.

1. октобра 1915. године ми смо имали сами прилике да искусимо и видимо, како је то ништавно када се има само једна веза са светом. Да смо тада поред жељезничке пруге: Београд—Ниш—Солун имали још једну пругу, нпр.: Ниш—Прокупље—Косово, или Крушевац—Куршумлија—Косово, ми бисмо били у могућности да рокирамо трупе онако исто лако и подесно, као и у 1913. години у рату са Бугарима, и успели

бисмо тада да добијемо више у времену, које би јако утицало на угодније и одлучније решење рада наших савезника у Солуну.

У будућем рату ми имамо да рачунамо са авионима, као веома моћним среством за рушење нарочито комуникацијских објеката у позадини непријатељске војске. Вероватан успех њиховог рада тешко ће бити парирован и спречен, и поред предузимања свију могућих осигурања, јер ће техника учинити све своје, да се ово срество потпуно усаврши и искористи у рату исто онако, као и остали родови оружја.

Према овоме ми морамо узети ово у обзир и одбацити и помисао на једну једину пругу нарочито сада, када имамо и нашу тако пространу и развијену обалу. Ми морамо гледати у будућност претпостављајући оно стање, у коме ћемо се у најтежим околностима у ратно доба наћи и према томе стању спремити у садашњости све оно, што је потребно и умесно, у циљу парирања свију оних неприлика у које можемо доћи.

Са овог гледишта кад пођемо, доћи ћемо анализом до позитивног решења, да је неопходно и нужно да се излазак наш на море огарантује са најмање две жељезничке линије, са изласком на два модерна и добро уређена, довољно удаљена једно од другог, морска пристаништа.

Израдом жељезничке линије: Београд—Сарајево—Сплит и Ушће Лима—Б. Которска, у вези са изградњом моста преко Дунава код Панчева, створила би се од Београда једна важна светска тачка, у коју би се поред приспећа бродова са три правца, стицали и директни возови са Црног мора, из Босфора, са Белог и Јадранског мора и из многих великих западних и северних европских вароши. Ова пруга у вези пруге: К. Митровица—Ушће Лима, па даље од Сарајева за Загреб, постала би она моћна артерија, која би спојила на делу Сарајево—Ушће Лима све наше како војно политичке тако и културно трговачке центре: Београд, Сарајево, Загреб, Љубљану и Скопље најкраћим везама. Део пруге: Ужице—Сарајево могао би се стога назвати мостом уједињења, јер ће се на овоме делу најчешће виђати и упознавати и трговци и обични путници и војници и ђаци и уопште цео наш тримени народ.

Израдом пруге: К. Митровица—Ушће Увца и Лашва—Травник—Б. Лука, везали би се центри индустрије: Љубљана и Загреб са центром шума и руда: Сарајевом и центром будуће агрикултурне покрајине: Скопљем. Ова би пруга у исто време пролазила кроз крајеве насељене здравим и снажним елементом, коме је потребна жељезница ради његовог културног и економског развића.

Преко ове пруге не би струјала само прометна трговина између: Словеначке, Хрватске, Босне и Ј. Србије, већ би њоме текла и извозна и увозна трговина са мора и са копна.

У прошлој години имали смо прилику да доживимо и видимо, како на Косову и Метохији остају неискоришћене велике количине сточне хране, нарочито сена, у ком је била велика оскудица у Хрватској и Словеначкој. Узрок немогућности преноса у већим количинама налазио се у главном у великој оптерећености пруге: Скопље—Београд—Загреб, односно у оскудици пруге: Скопље—Загреб.

Са војног гледишта ова је пруга једна од најважнијих пруга уопште у нашој Краљевини. Она би имала да споји центре: треће, друге и четврте армијске области и да буде сигурна комуникација за пребацивање војних снага са једног на други фронт земље.

Израдом ове линије паралисала би се у многострујној паралелној и блиској фронту линије: Београд—Загреб и ослободили би се бојазни за жељезничку станицу Винковци, кроз коју пролази једна једина жељезничка веза између Загреба и Скопља.

У вези овога мишљења поставља се питање:

Да ли би умесније било да се гради предложена од књаза Љвова и пуковника Краца пруга: Паланка—Рача са спајањем на прузи: Београд—море, или да се поред уског колосека пруге: Б. Брод—Сарајево изради и нова пруга нормалног колосека?

Ја сам мишљења, да би умесније било да се гради ова друга пруга. Овога сам мишљења стога што налазим да би се израдом нормалне пруге: Сарајево—Б. Брод још више смањила бојазан за станицу Винковце, ту Ахилову пету у нашем жељезничком саобраћају на северном фронту.

Босански Брод повучен је сем тога више на југ од Винковаца и заштићен природном браном: реком Савом према северу, те ова пруга изводи на центар северног фронта, везујући се са широким основицама, жељезничким линијама: Загреб—Скопље и Сплит—Сарајево—Сталаћ—Зајечар.

Са опште културног гледишта ова би пруга била и подеснија и важнија, јер би везивала центар богатства шума и руда са богатом агрикултурном Славонијом и ову са морем.

Са техничког и финансијског гледишта израда пруге: Сарајево—Б. Брод била би много бржа, лакша и јефтинија, јер би се градила поред већ постојеће пруге уског колосека.

Пруга: Прахово—Зајечар—Параћин—Сталаћ—Ужице.

Ова би пруга била најподеснија веза између Ј. Русије Црног мора, Румуније и Северне Бугарске преко наше земље.

са Средњом Италијом, преносећи транзит и иноземске извозне артикле средње Србије у сигурно и модерно морско пристаниште Сплит. Она би била дужа од пруге: Зајечар—Ниш—К. Митровица—Б. Котарска око 100 к. м., те би по изради ове пруге изгубила како вредност транзитне тако и извозне иноземске пруге. Али са обзиром на њену улогу како са гледишта опште националног, културног, трговачког и војничког, као пруге која иде паралелно Сави и Дунаву на довољном одстојању, везујући све пруге које воде ка мору и ка Сави и Дунаву, ова пруга имаће неоспорно велику улогу и важност у општем саобраћају.

Са чисто војничког гледишта ова би пруга имала ове добре стране:

Што би водила из центра земље управно на источни фронт, везујући се у Параћину и Сталаћу са паралелном пругом према источном фронту: Смедерево—Ниш—Скопље и у Краљево са другом пругом: Краљево—Качаник—Скопље, и

Што би била паралелна према северном фронту и, као довољно повучена, послужила би у најгорем случају веома подесно за рокаду.

Пруга: Прахово—Пожаревац.

Ова би пруга била најкраћа веза између руског приморја Црног мора, северне Бугарске и Јужне Румуније са западом Европе. Она би била једна од најважнијих културних светских пруга; и поред тога што би нас увела у још један велики светски саобраћај, доносила би нам позитивно велике приходе нарочито од транзита, са којима би се паралисала пасивност оних потребних пруга са чисто националног и војничког гледишта.

У исто време имала би ова линија велики културни утицај на део у Србији кроз који пролази, а који је јако богат како у агрикултурном, такои у радном и шумарском погледу, те би се стварањем и експлоатацијом ових објеката створио до сада неискоришћени приход, потребан за покриће других издатака.

Са војног гледишта важност ове пруге иста је као и претходне.

Пруга: Крагујевац—Краљево—Рашка.

У почетку при изради пруге: К. Митровица—Андријевица—Б. Котарска, ова би пруга имала више војничку важност као паралелна пруга прузи: Лапово—Ниш—Скопље. Но доцније, отварањем рудника, нарочито угљених, којих има одличног квалитета, као и уређењем за рационално експлоатисање шума, ова би пруга, у вези преноса пољопривредних арти-

кала из богате храном Шумадије у пасивне пределе Санџака и Црне Горе, постепено донела оне дохотке, који би огарантовали издатке на њу.

Пруга: Царево Село—Штип—Градско—Прилеп—Битољ Охрид—Дебар.

Ова би пруга била у почетку више националног, војничког и културног карактера. Но убрзо би омогућила живље насељавање ових крајева, те би насељеници са садашњим становништвом убрзо створили од ових сада пустих крајева активне крајеве са великим извозним прометом, нарочито у храни, који би огарантовао оне дохотке, који су потребни за отплату и одржавање њено.

Са војничког гледишта важност и потреба за овом пругом налази се у томе, што она изводи како на фронт према Бугарској, тако и према Арбанији и Грчкој, везујући се са главном пругом довољно удаљено од ова три фронта.

Пруге: Прилеп—Кичево и Ђенерал Анри (Скопље)—Тетово—Гостивар.

Ове две пруге имале би да замене садашњу Дековиљ (0.60. м. колосека) пругу: Ђенерал Анри—Тетово—Гостивар—Кичево—Охрид, коју су Немци у току рата подигли за чисто војну потребу, до на 7 км. испред Охрида, а ми је у 1920. и 21. години продужили, опет у главном за војне потребе, даље преко Охрида и Струге у правцу ка Дебру до Ташморуншта.

Ова је пруга дугачка 247 км. и може да преноси дневно око 120 тона са запрегама на делу: Гостивар—Кичево. Каоуска пруга са великим успонима, који на многим местима не дозвољавају више од 4 вагона у композицији, ова се пруга са овако великом дужином могла да рентири само у ратно доба, када важи војни принцип: „шта кошта нека кошта;“ но данас, у мирно доба, када се мора да води строг рачун о свакоме излишном издатку, ова се пруга мора да укине и на њено место да уведу горе наведене нормалне пруге, чије ће одржавање стати истих издатака а моћ транспорта несразмерно прећи моћ садашње пруге.

Нове пруге: Прилеп—Кичево, она до Дебра и она од Ђенерал Анри до Гостивара, биле би на сваки начин у почетку пасивне. Но и ове пруге, као и раније наведена, биле би убрзо од велике користи и са финансијског богаћења државе, јер оне улазе у пределе који су веома плодни и у чијим се гудурама налази велико рудно благо, које је тамо неупотребљено лежало само зато, што се тамо у недостатку моћног саобраћаја није смело ни ићи а камо ли што урадити.

Са саобраћајем, лучом културе, и овај још примитиван свет убрзо ће увидети бољи и питомији начин живота, те ће напустити садашњи полудивљи живот, у ком је морао да живи удаљен од свега онога што је културно.

Са војног гледишта пруге изводе управно на Арбански фронт и у вези са позадним везама веома су подесне за рокаду према свима трима фронтovima Ј. Србије

Пруга: Урошевац—Призрен—Ђаковица—Пећ.

Ова би пруга, поред војно државног и опште културног гледишта, задовољила и прешне потребе за развијање богатих агрикултурних крајева Метохије, који се због свога природног богатства већ сада најживље насељавају и поред врло честог узнемиривања од стране некултивираних староседелаца.

Пруга: Орљане—Прокупље—Приштина—Вучитрн — Митровица—Андрејевица—Б. Которска.

Ова би пруга била најкраћа веза између Прахова и мора. Везивала би централну и источну северну Србију и Косово са Метохијом, најкраћим путем са модерним и подесним пристаништем у Б. Которској, пролазећи кроз крајеве природно богате, у којима живи здрав и снажан народ, коме треба што пре пружити културно саобраћајно средство.

Израдом ове пруге добила би се тако звана трансбалканска пруга, која би везивала најкраћим путем: Ј. Русију, Ј. Румунију и С. Бугарску са Јадранским морем. Она би имала преимућство над замишљеном пругом од стране Бугара (Ђустендил—Драч) у томе, што на јадранској обали од Б. Которске па све до Валоне уопште не постоји пристаниште, које би се могло употребити као светска лука.

Из напред изнесених гледишта о трасама појединих пруга види се, да би поједине нове нормалне пруге водиле поред постојећих ускотрачних пруга, те стога нам се поставља питање:

Како да се граде нове нормалне пруге и шта да се ради са оним ускотрачним државним пругама, поред којих ће саобраћати нормални возови?

На ово питање ја бих дао овакав одговор:

Да се нормална пруга: Ужице—Сарајево изради у дуплом колосеку, те да може да прими како возове из Београда, Прахова и Скопља, тако и оне са мора и из Загреба.

Да се постојећа ускотрачна пруга: Зајечар—Параћин — Сталаћ—Ужице по изради нормалне пруге напусти и са материјалом са ње израде пруге: Ваљево—Лозница—Тузла и Земун—Шабаци и њима веже центар рударства североисточне Босне са центром државе—Београдом у Земуну, где ће у будућности

бити инсталирани сви они објекти који захтевају велике количине нарочито угља којег има у изобиљу у околини Тузле.

Да ускотрачна пруга: Сарајево—Б. Брод и Сарајево—Груж—Б. Которска остане и даље као друга паралелна линија, како због важности овог правца са војног гледишта, тако и због рударске индустрије и шума, чија ће се експлоатација још више развити у базену реке Босне.

На овај начин израдом овако простране жељезничке мреже можемо се надати, да би се стављањем у рад и промет многих и многих елемената у разним крајевима, који су сада неискоришћени, могао да створи онај велики доходак који је потребан да оправда уложени капитал друштва или државе у грађењу и експлоатацији ових пруга.

Без оволико простране мреже ја не верујем, да би се могла да добије данас, када је Министарство Саобраћаја принуђено да понова подиже своје тарифе, она потребна сума која би огарантовала уложени капитал.

Стога створимо мрежу, која ће нас коначно ујединити и направити једном компактном снагом, у којој ће и сваки појединац да ради у истом циљу са истим погледима, па ћемо лако разрадом и коришћењем толиких просторија, које су до сада неурађене остале, доћи до финансијске моћи, која ће нам огарантовати ону снагу, која нам је потребна за опстанак и долазак до оне висине, на којој треба и у опште-културном погледу да буде наш јуначки народ.

Инжињерски пуковник,

Петар А. Прокић.

СТВАРАЊЕ ИЗНЕНАЂЕЊА У ТОКУ СВЕТСКОГ РАТА¹

(1914—1918).

Изненађење може бити *стратегичко*, ако се оно односи на опште вођење операција, то јест кад се офанзива отпочне у пределу, где непријатељ не може у потребном времену:

Ни да предузме потребне мере;

Нити да употреби своје резерве.

Тактичко је пак изненађење, кад непријатеља изненадимо не само избором момента и места напада него и брзином извршења.

Чак и кад није постигнуто стратегијско изненађење, може се ипак постићи тактичко изненађење често и самим тим фактом, што изненадно отпочнемо напад у часу X, који ће увек произвести извесно изненађење па и ако је наш непријатељ обавештен о нападу.

Пример: Почетак Верденске битке и битке на Соми.

Изненађење се уопште може произвести:

1. *Иницијативом операције*, јер тиме ми натурамо догађаје непријатељу и, уместо да од њиховог натурања трпимо, тучемо непријатељев морал и паралишемо његово дејство;

2. *Тајношћу операција*, то јест тајношћу припрема, тајношћу, коју треба да спроводе све старешине и сви потчињени;

3. *Најзад брзином вођења операција*.

Изненађење се може припремити предузимањем извесних мера, а најважније су:

1. *Све старешине у своме раду за операције треба да спроводе и чувају тајност, као и да избегавају све оно што може привући пажњу непријатељске обавештајне службе.*

Код Камбреа, као и код Риге, овај основни услов био је остварен, готово у потпуности, употребом следећих мера:

Вештим распростирањем лажних вести.

Извођењем артиљеријских напада, покрета трупа и других радова на осталим фронтима где се неће нападати.

¹ Од потпуковника Корда, наставника тактике и војне историје у артиљеријској школи у Фонтенеблу. Предавање држано швајцарским официрима у Цириху и Лозани марта 1921.

Скидањем свију знакова помоћу којих се могу јединице да познаду.

Ако почетне заповести копирају само официри, и ако се ове заповести саопштавају само официрима.

Ако нападне трупе, односно трупе на одсеку за напад, буду о нападу обавештене у последњем моменту.

Ако се официрска извиђења врше тајно.

Ако се на 10 дана пре напада сасвим забране текући телефонски разговори (као код Камбреа) и бар на један километар од линије (као код Риге). У употреби да буде само шифра.

Ако све телеграфске и телефонске линије прегледају специјалисте из армије.

Строга цензура над преписком (писма отворена) или чак забрана сваке преписке.

Контрола над везом између трупе и становника.

Забранити одсуство.

2. Избегавати израду припремних радова на земљишту, ако спремање фронта за предстојеће операције није могуће извршити много раније.

Код Камбреа, Енглези су оставили израду готово свију претходних радова, јер су имали добро развијену жељезничку пругу од 0'60 метара, коју су и интензивно експлоатисали, и успели су да прикупе сва средства а да не привуку пажњу непријатеља.

Код Риге, ђенерал Фон Хутије изабрао је био тачку за прелаз Двине, то јест тачку за пробој непријатељског фронта, у пределу Уксула (неколико километара ј. и. од Риге) тачно, јер јужно од реке ширила се пошумљена просторија која је дозвољавала да се скрију сви претходни радови.

3. Сакрити од непријатеља припрему за напад:

Строгим регулисањем саобраћаја;

Наређивањем покрета само ноћу;

Паметном употребом камуфлаже.

Немачке као и енглеске старешине старале су се лично о извршењу свију следећих наређења:

Забрана кретања незаклоњеним путевима;

На 40 километара од непријатељске линије покрети се смеју вршити само ноћу.

Велико савршенство у камуфлирању помоћу сталних савета од стране официра који обилазе фронт.

Камуфлирање је извршено много раније за батерије и муницијске магацине.

Велико старање да непријатељ са земље не осмотри паркове и биваке или да их аероплани не открију.

Забрана ложења великих ватри.

Забрана артиљерији да врши ма каква копања.

Скривање оруђа у шумама или рушевинама.

Забрана да се копају нови ровови за каблове под земљом.

4. Старати се што брижљивије да се не открије повећање својих ваздухопловних средстава.

Енглези и Немци су се придржавали овога: балони који су били придати као ојачање, уздизали су се само по реду.

5. Распоред пешачких дивизија прве линије вршен је у последњем моменту.

Немци придају велику важност томе, да велике јединице што је могуће дуже остану далеко од места њихове офанзиве, а да ту буду привучене у последњем моменту најбржим средствима.

На овај су начин они код Риге концентрисали њихову нападну масу (8 пешачких дивизија, $2\frac{1}{2}$ коњичке дивизије) са 120 километара из позадине, у једној зони која је по терену била веома слична оној зони на којој се имала извршити операција и на којој су они 10 дана вежбали пешачке дивизије у пољској војни и у свима појединостима маневра.

Пешачке дивизије за напад привучене су ноћу уочи напада.

6. *Што је могуће више смањити артиљеријску припрему.*

О овом питању говорићемо доцније.

7. *Најзад, последња главна тачка у остварењу изненађења је брзо извршење напада једно за другим.*

„Треба се старати да велики напади буду извршени у току једнога дана,“ препоручивали су Немци у своме новом артиљеријском правилу.

Година 1918.

Моћност средстава удружена са изненађењем била је главна карактеристика великих офанзива у 1918. год. Оба непријатеља су изводили то изненађење и постигли га у сасвим разним облицима.

Немачка страна. — Сви се још сећате муњевитих немачких успеха у пролеће 1918. год., које су они постигли употребом страховитих средстава и методом који им је тако добро успео код Риге:

21. марта, од северног дела Араса до шуме Сент-Гобен, они нападају на фронт од 80 километара, после припреме од неколико часова, са 40 дивизија у првој линији противу 14 енглеских дивизија.

Прва два дана они прелазе 15 километара, следећа два дана 10 километара, а од 26. до 31. марта 40 километара, када су допрли до Мондидије.

27. маја, под сличним околностима, једна маса од 40 дивизија, од којих 16 у првој линији, изненада отпочиње напад на фронту од 35 километара, који су држале 5 француско-енглеских дивизија.

30. маја Немци су били у Шато-Тијери.

У овим нападима виде се увек исте карактерне особине:

Стварање изненађења са већ побројаним средствима:

Суровост и краткоћа припреме:

Страховишта моћ средстава за акцију и масе која је одређена за интензивну експлоатацију почетног успеха.

Француска страна. — Французи су исто тако, да би сакрили своју припрему, умели да употребе препреденост за изненађење.

Француска стратегија тежила је да постигне резултат мање јачином у удару, а више *пошресом који произведе у општем непријатељском распореду.*

Нарочито са авизираним *избором својих нападних тачака, са разноликошћу и изненадношћу* са којом су савезници отпочињали своје офанзиве и постигли велике резултате са релативно slabим средствима.

Изненађење је постизавано избацујући готово потпуно артиљеријску припрему *а вршећи неутралисање са отровним или димним зрнима*, а нарочито употребом у маси борних кола (тенкова), која су у исто време решила важно питање *о праћењу пешадије топом.*

У исто време, предвиђајући нове услове за борбу у покретном рату, француска врховна команда упућиваше извршиоце на правила пољске војне, која дугим стајањем у месту беше мало заборављена. То јест, скреташе пажњу да поступци за напад буду: *прости, неустрашиви и брзи.*

Француска директива у почетку јула 1918. у главном је садржавала следећа начела:

1. *Напади да буду припремљени са највећом тајношћу и почети са највећим изненађењем*, и у колико је могуће без артиљеријске припреме у корист дејства за пробој са борбеним колима која отварају пут; треба да теже нарочито освајању земљишта које заузима маса непријатељске артиљерије и развијању напада по дубини за освајање удаљених циљева не умањујући услове за успех.

Друкчије речено, експлоатација успеха биће у будуће одмах и што даља по дубини, како би се осигурала континуелност напада и не би дало непријатељу да дође к себи.

2. *Пешадија је способна да сломије локалне отпоре својим сопственим средствима*, и зато треба смело да иде напред, не устежући се да пређе зону дејства своје артиљерије.

Њен распоред биће по дубини, тако да се може извршити опкољавање и наткриљавање отпорних гнезда.

3. Артиљерија ће извршити у колико је могуће кратку и силну припрему, имајући нарочито на уму: да треба да неутралише непријатељску артиљерију и главне линије одбране са отвореним и димним зрнима.

У место једсликих паралелних баража, њена пратећа гађања биће подешена према покретима пешадије, остварујући нарочито густе и дубоке концентрације на тачкама где ће пешадија имати да уложи највећи напор.

Артиљерија ће стално потпомагати пешадију, померајући се у току напада.

Батерије или пратећи водови биће стављени на непосредно расположење батаљона или пукова, ако је то потребно.

4. Најзад, биће некад случај, да јединице добију много веће борбене фронтове него што је то случај при нападу на утврђене положаје.

Такав је био смисао битке у последњим месецима великог светског рата 1918 године.

Таквом методом постигнути су највећи стратегијски резултати, захваљујући победоносној појави комбинације и маневра.

И свакојачко слава припада савезничким штабовима што су, у одлучном моменту и кад је то требало, умели да класичном вођењу пољске војне саобразе сва своја рушећа средства и сав страховити материјал који је у рату постао и који је, изгледало је, у току од 4 године сасвим изменио сва стара ратна начела војне вештине.

Изненађење са артиљеријом.

Тако се, дакле, у току од 3 године развијала офанзивна доктрина и најзад у 1918 години се и остварила у изненађењу и моћности, као двама основним условима успеха који изгледају противуречни.

Од свију узрока, који су продужили период овог развоја доктрине, употреба артиљерије без икакве сумње била је најглавнији узрок.

Велики број топова који се крећу с једног дела фронта на други, брегови муниције потребни за њену потрошњу, сложеност радњи, које изискује припрема за артиљеријска гађања, као и само трајање њених рушећих гађања, тешкоћа њених померања по изривеном земљишту, — били су исто тако узроци који су за дуго отежавали припреме за напад или их чинили спорим.

Мора се признати, да је дуго времена тражено стално да се повећа број топова, те да се постигне моћ артиљеријска у место да се тражила брзина у њеном раду.

Тек 1917. ствар је измењена у смислу употребе артиљерије а и побољшани су услови за њену употребу, у чему је био остварен велики напредак.

Испитајмо одмах главне тачке на које се то односи:

- I. Постављање артиљерије на положај;
- II. Трајање припреме;
- III. Премештање артиљерије после првог напада.

I. Постављање артиљерије на положају.

Да би артиљерија била брзо развијена на положају, треба испунити следеће услове:

1. што је могуће доцније прикупити средства позади фронта за напад.

2. У последњем моменту извршити брз пренос ових средстава на лице места и за неколико сати поставити на положају сву артиљерију која је дошла као ојачање (одсека).

Ове покрете тако припремити и извести да се припремна гађања могу да изврше одмах по извршеном развијању артиљерије.

Али, при свем том, артиљерији треба да је могуће отварање ватре, то јест:

1. Да су закони (ампласмани) спремљени.
2. Да је муниција довучена.

Овде су дакле ти противуречни услови; јер брзина развијања артиљерије за ојачање одсека зависи:

Од радова који се имају извршити;

Од тога, колико се артиљерије може дневно поставити на положај;

Од могућности приноса муниције.

A. Радови који се имају извршити.

Од момента, кад се хоће да оствари изненађење, треба очевидно много раније довести батерије, те да оне саме израде своје законе.

Непријатељ је у почетку одговарао доста слабо, те није било потребно радити законе, зато је и усвојено да је довољно, кад батерије располажу највише са 48 часова за најпростије постављање батерија, али под условом:

1. Да је благовремено у близини батеријских положаја припремљен потребан материјал и брижљиво камуфлиран.
2. Да су трупе, које су већ на томе одсеку, раније припремиле све што се односи на општу организацију гађања:

основице, обележне тачке, главне осматрачнице, закони, истакнуте телефонске централе и т. д.

Б. Способност колико се артиљерије може дневно доставити на положај.

Ова способност свакодневног пласирања артиљерије на фронту била је врло различна: она, природно, зависи од стања земљишта, разгранатости путовне мреже и организације саобраћаја.

У пролеће 1915. године, у Артоа, требало је око 3 недеље да се постави 350 оруђа тешке артиљерије као ојачање X француске армије.

У II француској армији, у августу 1917. године, код Вердена, развијање 160 дивизиона ојачања било је доста споро: трајало је 42 дана (што износи у средњу руку пола дивизиона на дан и на одсек дивизије). Напад је извршен 12 дана доцније.

У VI француској армији, у октобру 1917. (Малмезон), развијање је било брзо и достигло је у средњу руку дивизион и по на дан и на одсек дивизије.

Развијање је завршено 17 дана пре напада.

Изгледа, према искуству извесних ојачања, да се може успети да пласира за ноћ, у средњу руку, 3 дивизиона на одсеку дивизије за напад. Код Камбреа, само са једним путем на армијски корпус, Енглези су за ноћ пласирали 15 батерија на одсек армијског корпуса.

В. Принос муниције. — Очеvidно је, да потребно време за принос муниције утиче на оцену најмањег трајања развијања масе артиљерије, пошто за транспорт муниције од армијских магацина до батерија треба имати људство и средства за пренос ове артиљерије ојачања.

Дуго времена за основу се узимало како је то рађено код Вердена или Малмезона и да је за принос муниције требало око 7 ноћи на 15 дана пре напада до на 8 дана до напада, што је давало 4 дана рока последњим батеријама које су стигле и 4 дана за извршење артиљеријске припреме.

Али мало по мало, повећање француских способности за транспорт аутомобилима (дневна способност 15000 до 18000 тона) дозволило је да се знатно удаљи у пракци од оних теоријских података, да се велика батеријска слагалишта укину и да се маси артиљерије за напад осигура дневни принос потребне муниције.

Као закључак, може се рећи, благодарећи напретку у преносним средствима, у последњим француским офанзивама успело се да се за 3 или 4 дана највише изврши развијање артиљерије, те да се на тај начин у многоме постигне изненађење.

Тако је у априлу 1917. год., за напад IV француске армије код Моронвиљера, 187 батерија ојачања тешке артиљерије, око 500 оруђа, отпочело да пристиже у зону армије тек 25. марта. Па ипак батерије су биле готове за дејство 1. априла.

За напад 18. јула 1918. године, пред шумом Виљер-Котрет, сва артиљерија била је довучена за три ноћи, а напад је отпочео сутрадан.

Као што се види, то су остварени напретци, и за њих се има да захвали делом употреби аутомобилске вуче, као и усавршавању у начину саобраћаја, те се могла брзо извршити померања артиљеријских маса с једног одсека на други.

1918. година нарочито је била поучна у овом погледу. Због многих померања на фронтима не само 21. марта, 27. маја и 18. јула, већ још и у свима офанзивним операцијама које су биле.

И тако се, благодарећи овом срећном остварењу артиљеријских покрета и маневара у великом, могло нападати на великим фронтима често са мањим снагама од немачких, остварујући готово увек изненађење масом артиљерије која је била способна да сруши препеке у жељеној тачки.

II. Трајање припреме.

При нападу X француске армије, у Артоа, 9. маја 1915 године, артиљеријска припрема трајала је скоро 7. дана.

18. јула 1918. иста армија избила је из шуме Виљер-Котрет без артиљеријске припреме и продрла 6 км. у унутрашњост непријатељских линија.

Ове две цифре најбоље показују сав пут, који је пређен за три године у погледу идеја по овом питању.

Густина у артиљерији. — Теоријски, колико за повећање изненађења толико за умањење утрошка муниције, као и за слабљење и умор трупа и старешина, било је потребно да се скрати време артиљеријске припреме. У том циљу, прва идеја која је дошла била је: да се повећа густина у артиљерији.

И заиста, као што показује следећи преглед, (страница 40) густина је двогубо појачана од битке на Соми до битке код Малмезона.

Ишло се још даље:

У јуну 1917. Енглези, *при нападу код Ипра и у нападима код Месина*, имали су по један топ на 6 метара а у исто време, на једном истини уском фронту у Фландрији, I армија (ђенерал Антоан) имала је густину од једног топа на 3. м 50 (без рововске артиљерије).

О П Е Р А Ц И Ј Е	1 топ кратке артиљерије на:	1 топ тешке артиљерије на:	Свега без рововске артиљерије 1 топ на:
Сома (јули 1916)	36 м	30 м	17 м
Верден (Немци, фебр. 1916) .			20
Верден (Немци, мај 1916) . .			15
Ен (април 1917)	35	26	14
Моронвиљер (април 1917) . .	35	28	15
Верден (октобар 1916)	28	18	10
Верден (октобар 1917)	19	17	9
Малмезон (август 1917)	16	15	7
Камбре (крај 1917)	(са тенковима)		12
Рига (крај 1917)	13	19	8
Немци, у марту 1918			8

Тако се потврдила славна лозинка:
„Топове, муницију“ и још топова.

Међутим изгледа, да се код Вердена (1917) као и код Малмезона достигла највећа цифра: јер, и поред све већих захтева пешадије, не треба губити из вида, како је то француска врховна команда у то време потсећала:

1. *Да свако претеривање у густини артиљерије има као неизбежну последицу смањење ширине фронта, на којима се може нападати у исто време са средствима којима се располаже у даноме моменту.*

2. *Да се, сем тога, није увек показала корисност сразмерна броју ангажованих батерија, јер практично тада смо ограничени:*

Потребама осматрања,
 Способношћу земљишта,
 Тешкоћама снабдевања.

Тако се дошло између *две средње границе и трајања*, који карактеришу припрему. На тај се начин у великим нападима из 1916—1917 дошло у средњу руку од 5 дана.

Али при крају 1917. године дошло се до закључка, ако се утроши једнодневна потрошња за све калибре или још и више за 155 мм хаубице, припрема се може извршити у року од 4 дана, па да се често смањи и на 3 дана ако је осматрање лако.

На крају крајева, француска врховна команда, да би прекинула то питање о густини артиљерије, које су тражили

команданти арм. корпуса или армија у мају 1918., на основи искуства у великим нападима, издала је једну инструкцију у којој је одредила три типа за густину артиљерије.

Највећа густина одговара ситуацији, кад пред собом имамо непријатеља појачаног средствима, који је добро снабдевен и на потпуно организованим положајима.

Средња густина одговара ситуацији, кад је непријатељ више или мање изненађен и према томе није појачан и средње снабдевен средствима.

Најмања густина одговара ситуацији, кад се непријатељ повлачи било под претњом, било пред припремама напада, те се распоред за напад претвара у распоред за марш.

Ове густине варирају у средњу руку:

Од 10—18 батерија на километар, за пољску артиљерију.

Од 5—10 батерија на километар, за тешку артиљерију.

Ово су само средњи податци за целокупни нападни фронт, те да се брзо може да прорачуна потребна артиљерија за једну офанзиву.

У ствари, почев од 18. јула 1918 године, када је отпочела општа офанзива савезника на западном фронту, сваки је нападао са оним што је имао, то јест често са мањим артиљеријским средствима од оних које је предвиђала најмања густина.

Али артиљеријска припрема напада могла је бити смањена захваљујући употреби борних кола (тенкова) и отровних зрна.

Неутралисање отровним зрнима. — Док се располагало само разорним зрнима за неутралисање, свака офанзивна акција вршена је била са великим бројем рушећих батерија, што је због реглажа и групних гађања, природно, захтевала извесно трајање припреме. Кад су добивена врло моћна отровна зрна, очевидно да је било боље, кад се врши изненађење, вршити неутралишуће гађање у место рушећег гађања.

За време припреме и извршења напада од тада није вршено рушење непријатељских батерија, јер је то изискавало много времена, већ је вршено неутралишуће гађање са великом употребом отровних зрна, што постаде обичај у раду контрабатерија, и на тај је начин знатно скраћено време трајања припреме.

Употреба борних кола (тенкова). — Употреба борних кола била је предвиђена за изненадне нападе, обично на мирном фронту, и за рушење помоћних средстава одбране.

И без употребе ових кола пешадија је у могућности да освоји непријатељске организације које је наша артиљерија дубоко испретурала, али у исто време њихова примена даје могућности, кад се нападају положаји, да се повећа изнена-

ђење и да се врши кратка арт. припрема, а неки пут чак и без артиљеријске припреме.

Употреба, дакле, борних кола у толико је потребнија и у исто време у толико лакша, кад земљиште није испретурано, јер је припрема артиљеријска била непотпуна.

Али док су Немци, израђујући неколико борних кола, нарочито били појачали употребу отровних зрна, Французи су усвојили борна кола и нашли у њима двогубу корист, јер су повећали изненађење напуштајући дугу припрему, а сем тога решили питање о праћењу пешадије са топом.

Сем тога, главни узрок успеха француских борних кола јесте тај, што су њихови лаки тенкови Ренол употребљени у борби када треба, то јест онда кад су их имали у довољном броју, формирали их у јединице и вежбали друге родове војске да са њима раде. И ако су многи били нестрпљиви, француска врховна команда чекала је решавајући моменат, да сав овај материјал употреби у маси, да противника подухвати под таквим условима да он може тешко да се брани.

Постигнути напретци у реглажама и извршењу гађања.

Постигнути напретци дозволише да се знатно смањи трајање припреме.

Усавршавањем [технике гађања и њене припреме могла се изоставити сасвим периода везивања¹ и реглаже, јер се вршила:

Топографска припрема за гађање,
Метереолошке поправке,
Подмеравање муниције,
Изједначавање оруђа верификацијом.²

Све ове радње могу се раније извршити и батерије могу доћи на положај у последњем моменту, да изврше неколико тајних контролних реглажа.

У осталом, брзина гађања појединих батерија дала је могућности да се знатно повећа брзина групног гађања и њено дејство за извесно време.

¹ Под везивањем треба разумети одређивање елемената за сваку батерију до извесних маркантних или важних тачака на непријатељском земљишту. Везивање батеријских снопова вршило се гађањем са по неколико метака целом батеријом или само појединим оруђима.

² Ово значи, да се сва оруђа пре гађања контролишу и изнађу разлике између појединих оруђа у батерији. Овај узајамни однос оруђа у батерији постиже се мерењем и верификацијом нишанских и осталих справа на сваком оруђу, те се на тај начин утврди, колико свако оруђе односно справа одступа од нормалнога, т. ј. колики је мртав ход, колика је разлика у тачности месних и нишанских справа. Кад командир батерије зна тај међусобни однос, онда му је лако да при гађању и давању команде батерији узме их у обрачун, те да добије најповољнији пад метака на циљу.

Као закључак, може се рећи, благодарећи свима овим разним усавршавањима могло се смањити трајање припреме, и 1918. године дефинитивно ишчезоше дуге артиљеријске припреме ранијих година, као што то показују следећи примери:

Немачки напад од 21. марта 1918. Припрема од 5 часова (отровна зрна).

Немачки напад од 27. маја 1918. — Припрема од 2 часа и 40 минута (отровна зрна.)

Француски напад од 18. јула. — Без припреме (борна кола).

Енглески напад 8. августа, — Без припреме (борна кола).

Француски напад од 8. августа. — Припрема од 45 минута (борна кола).

III. Премештање артиљерије после 1-ог напада.

Овај скок артиљерије у напред, а нарочито тешке артиљерије, извесно је најделикатнија фаза целокупне операције у пробоју, камен спотицања свију напада.

Има више узрока који изазивају одоцњења за нов распоред артиљерије:

1. Тешко је премештање оруђа и пренос муниције по јаком испретураном земљишту, где често нема ни трага од путева.

При свима осталим једнаким условима ова ће тешкоћа бити у толико мања, у колико је припрема била скраћена.

Показало се и 1916 на Соми, 1917. па и 1918. године на западном фронту, колико је тешко вршити покрете артиљерије због великих рупа од зрна, да је требало доста времена и да је због тога често експлоатација успеха постајала немогућа.

2. Премештањем артиљерије смањује се корист од ње, јер се она нађе на непознатом земљишту са импровизованим системом осматрања, за тим несавршенство нових веза које су на брзу руку подигнуте.

Ове незгоде могле су се бар у извесној мери раније ублажити приближно одређујући:

Нове осматрачнице и командантска места;

Нову организацију командовања и груписања;

Трасу нових веза;

Поделу нових зона дејства, унапред обележавајући већину нових батеријских заклона и унапред устаљујући одговарајуће планшете за гађања.

Може са рећи, да ово премештање артиљерије на бојном пољу није добило задовољавајуће решење.

Ако су трактери, примењени и искоришћени са жељезничким пругама, дали могућност да се реши питање покрета артиљерије с једног одсека на други пространог фронта, т. ј. питање стратегијске покретљивости артиљерије, питање њеног премештања на бојном пољу, дакле питање њене тактичке покретљивости, није решено у току рата.

Ово ће питање бити решено усвајањем система артиљерије са ланцима, јер ће то бити модел у будућности.

Закључак.

Каква ће бити дефинитивна доктрина? Каква ће бити будућа битка? Било бинесмишљено хтети прорицати будућност.

Извесно је, да ћемо имати увек рат на отвореном пољу као 1912, 1913 и 1914 год. и као што смо га водили на крају 1918., пошто само пораз, то јест само приморано повлачење једне од двеју страна доноси решење сукоба.

Али ће се исто тако гледати да се ограничи ово повлачење, и онда ће се прибећи пољској фортификацији.

Према томе друкчије се не могу замислити операције већ као серија напада или одбране положаја, који су више или мање утврђени, којима претходе периоди покрета који су дужи или краћи по испретураном или чистом земљишту.

Према томе, можда, у будуће неће бити неке особите разлике између рововске и пољске војне, пошто ће се чак и на отвореном пољу наићи на села, гребене и шуме које су спремљене и организоване за одбрану и пошто ће се најзад водити борба час на положајима, час између положаја а често чак и изван зоне положаја, на земљишту на коме нема никаквих организација.

Не треба дакле веровати, да ће општи облик битке бити борба на стабилизираним фронтovima, као што смо то видели у току више од 3 године, са њеним методама и њеним спорим и крутим радњама.

Будући облик борбе захтеваће више гipкости, више брзине у концепцији и решењу, и по речима маршала Фоша:

„Усавршавање индустрије измениће облике рата, продужиће развој вештине, али ни у чему неће изменити основне принципе вођења рата.

„Само способност за марш и маневар увек ће донети успех.“

Један други важан закључак, који се може извући из овог развоја борбених поступака за време рата, јесте тај, да ће се, ако упоредимо војске при крају рата са војскама у почетку рата, видети дубоке промене:

Артиљерија и инжињерија су се удвостручиле, док су се коњица и пешадија смањиле. У пешадији је пушка као лично оружје уступила место многобројним спепијалитетима као што су бомбе, митраљези, пушко-митраљези, топови малог калибра и пратећи мерзери. Сем тога, аутомобилска и саобраћајна служба, авијатика и борна кола јако су се усавршили.

Једном речи, материјал и машина са свима облицима преплавили су све родове оружја и све модерне војске, и данас ове господаре у раду тако, да би без њих и најјуначније војске претрпеле крвави пораз.

Али и ова машина и овај материјал продужиће и даље да напредују и да се усавршавају за време мира. Војске дакле и у будуће, да не би за време рата имале машине ранијих година, биће приморане да непрестано прате ова усавршавања, да усвајају форму и организацију новог материјала који се буде појавио, да војнике обучавају употреби тих материјала и да за будући рат припремају индустријску фабрикацију у велико.

Из овога се види, колико ће постати деликатнији и тежи услови за техничку обуку трупе у свима родовима војске и колико ће временом служења, које се све више смањује у колико то буџетске потребе захтевају од народа, задатак кадра постати још тежи и захтевати од њих више рада, више интелектуалне вредности и више научног духа.

Па ипак, мада се у извесној мери мора признати да материјал ствара морал, не треба се заборавити и заваравати корисношћу материјала, па ма колико он био усавршен.

Морал борца биће увек у рату највиши чинилац, а са материјалом којим рукују људи водиће се увек рат.

И на крају — једна истина у коју треба бити уверен, а то је: *да ће солидно морално васпитање војника бити увек главни елемент успеха и победе.*

С француског артиљер. пуковник

Драг. Ж. Стојановић.

ПРЕПАДИ У РОВОВСКОЈ ВОЈНИ

Од потпуковника *Килмана*.

I. Дефиниција. — Разне врсте препада.

Препад (Енглези га зову „реид“) састоји се у томе, да се брзо и по могућству изненадно продре у одређени и унапред нарочито изабрани део непријатељских линија, било у циљу дохватања какве важне тачке непријатељских линија и њеног поседања, било да се на тој тачки изврше рушења, било пак да се прибаве податци о непријатељу (заробљеници и плен).

Они такође имају и *моралну корист*: вршење препада подржава код трупа офанзиван дух и жељу за борбом и подвизима, развија прекаљеност и борбену окретност појединог борца, осећање заједнице, солидарности и дисциплине при раду у групи. Вршење препада разбија монотонију рововског живота. Трупа која често и вешто врши препаде задобија знатну моралну превагу над својим противником и приморава га да живи у сталној приправности која га исцрпљује и сатира.

Препади се употребљују још и у циљу, да би се непријатељ приморао да држи довољно снаге на каквом моментално пасивном сектору, као и за извођење диверзија које одвраћају непријатељску пажњу са какве зоне на којој се непријатељу припрема напад јаким снагама.

Препади без претходне артиљеријске припреме.

Пошто се препади врше слабим снагама, то ће успети само у том случају, ако се брижљиво и у тајности припреме и ако се изводе са великом брзином и одлучно, како непријатељ не би могао да их открије и да организује отпор.

Средства за извођење препада јесу поглавито: тајност и изненађење.

Где год нема препречних средстава, препади се врше лукавством без икаквих других припрема.

Тамо, пак, где постоје препречна средства, али се могу прећи или порушити тренутним или трајним средствима, пре-

пад се такође врши изненадно. За то се употребљују сва могућа лукавства, завааравања и поступци „четничког ратовања“. Користи се ноћ, магла и бура за сечење препреке од жица, за подвлачење дугачких експлозивних метака испод препрека од крстила, за намештање лествица или леса преко препреке. Рана зора је обично најпогодније време за вршење препада и дејство изненађења.

Али ноћни препад треба избегавати, сем у сасвим специјалним случајима (јасна ноћ, када су правац напада и земљиште потпуно познати извршиоцима препада, када су податци о непријатељу нарочито тачни а хватање заробљеника или запленивање материјала нарочито важни и т. д.).

У мраку је човек подложен утисцима, он тада нема осећања сигурности и такмичења којим је обузет када ради на очиглед својих старешина и другова. С друге стране, мрак смета одржавању чврсте везе и сагласности у дејству, који су неопходно потребни за тачно и правилно извођење брзе и изненадне операције.

Изненадном препаду не треба, дакле, да претходи никаква артиљеријска припрема, али ипак то не искључује садејство артиљерије у циљу заштите изненадног препада.

Артиљерија учествује у препаду отварајући изненадно, у тачном одређеном моменту када јуришно одељење полети у напад, *изолишући бараж* (barrage d'encagement), који непријатељске организације намењене за препад обухвата и изолира од осталих непријатељских организација и на тај начин штити упадаче противу контра-напада од стране браниоцевих резерва.

Задатак артиљерије која потпомаже извршење препада састоји се, дакле, у појачању дејства изненађења, појачању дејства рушења, заштити јуришног одељења противу непријатељских контра-напада и заштити повлачења.

Препад са артиљеријском припремом.

Артиљеријска припрема је неизбежна:

1) Кад је непријатељска препрека такве ширине и јачине да је за њено савлађивање неопходно потребно извршити отварање бреша за пролаз јуришног одељења, и

2) Кад је јачина непријатељске посаде таква да се морају употребити претходна неутралишућа и рушећа гађања, да би се олакшао задатак јуришног одељења.

Очевидно је, да *артиљеријска припрема искључује изненађење*, пошто пад граната означаје на терену одређени сектор напада и пошто време потребно за рушење дозвољава непријатељу да припреми одбијање напада и извршење контра-напада.

При свем том, чак и кад се употреби артиљеријска припрема, *треба се старати да се што је могуће више оствари изненађење:*

1) Вршењем у *тајности* свих осталих припрема осим артиљеријске;

2) Тежњом да се концентрацијом средстава, *за најкраће време*, изврше сва потребна рушења, и

3) Растурањем непријатељске пажње помоћу *диверзија и зававања*, којима се непријатељ узбуђује и до последњег момента држи у неизвесности о стварно нападнутој тачки.

Проучићемо поступно елементе припреме и извршења препада, са претходном или без предходне артиљеријске акције.

II. Избор земљишта за препад.

Оставићемо на страну, као циљ препада, могућности освајања и поседања какве тачке. Акција ове врсте више спада у област *напада са ограниченим циљем* и захтева обично средства и ефикасности који излазе из оквира обичног препада.

Претпоставићемо, дакле, да се има извршити само продирање у непријатељске линије, а затим враћање, пошто се претходно:

1) Униште опасни непријатељски органи (митраљески блокхауз, каземат рововског оруђа и т. д.);

2) Заробе непријатељски војници у непријатељским склоништима;

3) Прибаве документи од важности или плен (архива каквог непријатељског штаба, боце са загушљивим гасом ит.д.)

Органи за земаљско осматрање (истакнуте осматрачнице, балон,) ретко дају довољно података о топографији непријатељских организација, чак и оних најближих.

Са истакнутих осматрачница могу се приметити само: препреке од бодљикавих жица и крстила, разна рушења, грудобрани и насипи саобраћајница, левкови и рупе од граната.

Један једини докуменат дозвољава да се тачно упознају непријатељске организације, а то је *аероплански фотографски снимак*.

Навикнуто око може „прочитати“ аероплански фотографски снимак и на њему открити: митраљеске заклоне, склоништа за трупе, командантска места, осматрачнице, мерзерске казамате, прилазе резерава, ширину препреке, пролазе и нише стражара.

На основу овога, командант може са сигурношћу одредити:

1) Који је орган, односно које је органе корисно уништити;

- 2) Из којих склоништа треба довести заробљенике;
- 3) Противу којих бочних праваца и прилаза непријатељских резерва треба заштитити јуришно одељење, и
- 4) Које препреке треба порушити ради отварања пролаза јуришној трупи.

Једновремено са овим, командант бира на својој страни земљиште које је најпогодније за *постављање и долазак јуришне трупе*.

Потребна је тајност: због тога треба извршити што је могуће мање претходних радова који би могли изменити изглед организација и привући пажњу непријатељске авијације;

Потребна је брзина рада: због тога треба пласирати нападну трупу што ближе од нападног циља и на земљишту које неће представљати нарочито великих тешкоћа и препрека наступању.

Обзиром на ове напомене врши се *избор земљишта за препад и циља који се има препадом постићи*.

III. Припрема препада.

Јуришна трупа. — За извршење препада потребна је пешадијска трупа која се одликује: жестином, истрајношћу и окретношћу.

За ово се употребљавају обично трупе које се добровољно пријаве, али приметило се да је за брзо и тачно извршење задатка, са најмање губитака, потребно да трупа буде савршено организована, дисциплинована и обучена.

У том циљу, јуришним деловима дата је специјална организација и оне су стално одржаване у извежбаном и обученом стању.

Немци су у прошлом рату били организовали т. зв. „јуришне трупе“ („Stosstruppen“).

Старешине и остало људство за ове трупе бирани су нарочито између: младих, снажних, нежењених или жењених без деце, чак и тврдоглавих.

Немци су за једно време груписали ова јуришна одељења у *јуришне батаљоне*, снабдевене митраљезима, рововском и лако артиљеријом. Ови батаљони били су центри за обуку, вежбање и дисциплиновање, у којима су се војници обучавали: у бацању ручних бомби, прелазу преко разних препрека, рушењу препреке од жица помоћу маказа и експлозива, руковању карабином и аутоматским пиштољем и употреби бацача пламенова.

Када је требало извршити какав препад, јуришни батаљон би издвојио једно одељење да то изврши.

У Француској су такође била организована специјална одељења, т. зв. „*одељења изабраних*“, специјално обучена и извежбана у армијској школи за обуку и састављена од добровољно пријављених из пешадије и коњице.

Али код Француза је увек било више добровољно пријављених него што је било потребно за организовање одељења за вршење препада чак и на нападном сектору.

Сем тога, код Француза је сваки командант батаљона имао поред себе *одељење одабраних бомбаша*, и у дивизијском центру за обуку вршена је стална обука и вежбање специјалиста.

Формирање јуришног одељења, у циљу извршења препада, зависи наравно од ширине фронта и дубине земљишта које се има заузети, као и од специјалних задатака који се имају извршити. Обично бројно стање јуришног одељења не прелази границе могућности командовања *погледом* од стране једног старешине.

У Шампањи, где су се често употребљавали препади у прошлом рату, бројно стање одељења варијало је између 60 до 80 људи. У Аргони (1917.), бројно стање није прелазило преко тријестак људи.

Одељење за извршење препада састоји се од:

1) Једног официра-командира одељења, који се нарочито стара да осигура полазак одељења у препад, његову заштиту у току операције и за време повратка у своје линије;

2) Више водова, којима командују по један официр или наредник-водник (сваки вод има нарочити задатак и правац);

3) Једног одељења пионира снабдеженог маказама и експлозивним метцима за довршивање отварања бреше и за рушење заклона;

4) Једног заштитног одељења, састављеног од бомбаша, тромблониста и пушко-митраљеза за осигурање повлачења одељења, и

5) Евентуално сапера снабдених бацачима пламенова за чишћење заклона и ровова.

Организација вежбалишта. — Успех препада зависи од брзине са којом се врши и тачности и одлучности са којима сваки извршилац врши своју специјалну улогу.

Грешке, колебања и забуна доводе до распадања јуришне трупе и трупа се предаје на милост браниоцу који добија времена да се прибере.

Да би се могло извршити проучавање и подела задатака разних јуришних група и улоге сваког појединца у групи, јуришно одељење изводи вежбање на земљишту које представља *шачно*, у истој величини (бар што се тиче трасе) непријатељске организације које се имају нападати и чији су детаљи познати са аеропланског фотографског снимка. На тај

начин јуришне групе вежбају се у најбрижљивијем упознавању праваца напада, препрека које имају савлађивати, места заклона које имају претрести и органа које имају уништити.

Јуришно одељење, на дан препада, *појављује се дакле на земљишту које потпуно познаје*, свака група је обавештена о свом задатку и обучена у његовом извршењу; на тај начин препад се врши под условима брзине и одлучности у *правом смислу муњевитим*.

Артиљеријска припрема — Када слаба јачина или осуство непријатељске препреке не захтева артиљеријску припрему, ипак је потребно да артиљерија *праши извршење препада*.

Отварање артиљ. ватре поклапа се потпуно са вршењем скока унапред од стране јуришног одељења, чија се слобода акције осигурава артиљеријом под овим условима:

1) Непријатељске организације и њихови браниоци, противу којих се врши препад, потпуно се изолишу ватреним обручем, помоћу *изолишућег боража* („*barrage d'encagement*“);

2) *Спречавајућим гађањима* („*tirs d'interdiction*“) спречава се интервенција појачања и резерава;

3) *Уништавајућим гађањима* („*tirs d'ecrasement*“) уништавају се фланкирајући органи; и

4) *Контра-башеријским гађањима* („*tirs de contrabatterie*“) заслепљавају се осматрачнице и неутралишу непријатељске батерије које би могле спречити повратак јуришном одељењу.

Када се услед велике јачине непријатељске препреке укаже потреба за претходним рушењима и отварањем бреше артиљеријском ватром, у том случају се артиљеријском ватром врши моћно рушење препрека, т. зв. „сравњивање препрека са земљом“ („*pionnage*“) које наноси узбуну код непријатеља; према томе је потребно, да би се непријатељ изолисао, извршити једновремено са рушењем препреке и сва остала напред наведена гађања.

Напоменули смо да претходна гађања артиљеријом очевидно ниште изненађење, али тако исто смо напоменули да је, при свем том, потребно тежити за остварењем дејства изненађења.

У томе ће се успети, у извесној мери, ако се употребе разна *заваравања* (демонстрације).

Извођењем претходних реглажа на врло великом фронту, вршењем рушећих („*tirs de destruction*“), изолишућих („*tirs d'encagement*“) и спречавајућих („*tirs d'interdiction*“) гађања *једновремено противу више шачака*, непријатељ се приморава да растура своју пажњу, па према томе и да растура своје резерве и своја препречна гађања („*tirs de barrages*“).

На тај начин непријатељ се до последњег момента држи

у неизвесности о тачки изабраној за напад, и према томе ставља се у немогућност да на тој тачки концентрише своја средства за одбијање удара и наношење против-удара.

Када се не располаже довољним средствима у артиљерији, једно од изврсних зававања састоји се у томе, да се узастопно изводи привидан препад противу више тачака непријатељског сектора и да се постигнута рушења одржавају у истом стању, спречавајући непријатеља да затвара бреше (ово се врши ватром пушко-митраљеза и митраљеза, изашиланом честих патрола, отварањем изненадних баража и т. д.). Затим се користи погодна прилика за предузимање препада противу једне или више тачака.

Ова зававања, вешто извођена, дозвољавају дакле да се постигне *изненађење*.

Напред изложени задатци артиљерије додељују се разним видовима артиљерије овако:

1) *Рушење препрека* и отварање бреше у мрежи од жица врши *рововска артиљерија*;

2) *Тешка кратка артиљерија* потпомаже уништење фланкирајућих органа, склоништа за резерве и т. д.;

3) *Пољска артиљерија* образује изолишући бараж, врши неутралисање посаде и спречава прилаз резерва саобраћајницама;

4) *Тешка дугачка артиљерија* дејствује противу непријатељских бетерија и њихових осматрачница.

На тај начин јуришу пешадије претходе артиљеријска гађања, ако се за то појави потреба, и то *непосредно* пред сам јуриш, а затим, чим јуриш отпочне, отпочиње и праћење јуриша артиљеријском ватром, но тако, да између припреме и праћења артиљеријом не буде никаквог прекида.

Разне врсте артиљеријских гађања врше се *једновремено* да би се жељени резултат добио за најкраће време.

IV. Извршење препада.

Када све буде спремно за извршење, командант одређује дан препада.

Он тако исто утврђује час препада. Овај час (обележава се краће са ч) служи свима учесницима као основица њиховог плана, пошто се претходно часовници регулишу.

Доиста, због врло кратког времена (највише 10, 15 или 20 минута) за које време пешадија има да претресе нападнуте непријатељске организације, даље због потребе за једновременошћу и сагласношћу разних улога додељених како пешадијским деловима тако и артиљерији, важно је да се извршење препада регулише као кретање сахатног механизма.

На избор часа препада мора се обратити нарочита пажња. Већ смо напоменули да се зора сматра као нормално време за извршење препада, а да је напротив ноћ ретко за то подесна. На сектору, на коме се врше чести препади, добро је да се часови препада мењају. Препад може успети и пред вече, ако се непријатељ изненади у времену кад врши смену трупа. Лети је корисно вршити препаде у подне, кад су најјаче врућине.

Никакво правило не може се утврдити ни за избор дана, нити за избор часа. Све зависи од довитљивости старешине који познаје своју трупу и свој сектор.

Одређени час (ч) препада представља час у који јуришна група има да искочи из полазног рова.

За време последњих тренутака артиљеријске припреме, отвара се бараж пољске артиљерије и почиње дејство кратких оруђа (мерзера и тешких кратких топова) тако, да дозвољавају јуришном одељењу да се постави што је могуће ближе до отворених бреша, без опасности да буду изложени подбаченим метцима сопствене артиљерије.

У тренутку када јуришна трупа у тачно одређени час (ч) полази из полазног рова, рововска артиљерија прекида ватру, или је преноси на бокове нападнутог сектора; пољска артиљерија образује око сектора који се има напасти ватрену изолацију. Остале батерије поступају као што је напред речено.

Јуришна група пролази кроз бреше и продире у ватром „изолисану“ зону.

Неопходно је потребно да та зона одједанпут буде *пошпуно сва* освојена.

У том циљу, јуришна група дели се на под-групе предвођене енергичним официрима и подофицирима. Свака подгрупа има свој задатак, свој правац наступања, и у трку полети тим правцем.

У свакој под-групи, додељују се задатци појединцима са истом тачношћу: *баражери* (бомбаши са пушкама) излазе на спољну ивицу нападнутих организација и баражирају приступе. Под њиховом заштитом *чистачи* (бомбаши наоружани револверима, ножевима и карабинама) чисте ровове, а *сапери* прилазе заклонима и експлозивним метцима дижу их у ваздух.

Заштитна група, распоређена на унутрашњој ивици нападнутих организација и наоружана пушко-митраљезима и тромблонима, образује резерву која служи за потпомагање и, у сваком случају, за заштиту повлачења одељења;

Артиљерија прекида свој бараж тек пошто добије знак од старешине који руководи овом операцијом (обично командант батаљона) да се одељење вратило.

За успешну организацију препада потребна је брижљива припрема, читава серија заповести и планова (заповест команданта дивизије, заповест команданта сектора који руководи препадом, план употребе артиљерије, план употребе митрљеза, детаљне мере за вежбање, опрему и снабдевање јуришне групе, детаљни крокији, аероплански фотографски снимци и т.д.).

V. Средства за одбијање препада.

Искуство је показало, да је најсигурнија заштита противу препада без артиљеријске припреме препрека од жице, одржавана у исправном стању и добро *фланкирана*.

Корисно је да се у првој линији држи само најнужнија посада, која је потребна за смену стражара.

Најзад, када радничка одељења раде у првој линији па чак и испред првих линија, неопходно је потребно да се брижљиво штите наоружаним одељењима.

Препад, припремљен артиљеријом, познаје се по ватри којом се врши т. зв. „сравњивање са земљом“ препрека и објеката прве линије.

Моћ артиљеријске ватре је таква да ништа не може спречити, ако она дејствује у маси, уништавање препреке и посаде. Сваки човек, који остане у заклону прве линије, налази се у опасности да буде убијен или заробљен.

Због тога, чим „сравњивање са земљом“ препрека и објеката прве линије“ добије изглед припреме препада, треба испразнити прве линије.

Ово испражњивање има двојаки циљ:

1) Да сачува посаду од рушећег гађања непријатељске артиљерије и напада јуришног одељења. Група изложена рушећем дејству „пилонаже“ (сравњивању објеката са земљом) брзо губи моралну и физичку снагу.

2) Да се браниочевој артиљерији омогући да образује свој бараж у самим првим линијама, да би у њима дохватила непријатељско јуришно одељење.

Ово испражњивање земљишта одређеног за препад треба вршити по предвиђеном плану, по дубини и боковима.

Али једновремено са повлачењем посаде испред рушећег гађања непријатељске артиљерије и упада непријатељске пешадије, предузимљу се све потребне мере за избацивање непријатељске пешадије из моментално испражњених организација. Ове се испражњене организације одмах повраћају од стране јединица одређених за против-нападе, које врше напад на бокове непријатељских јуришних делова, при чему се и сами ови против-напади штите баражном ватром и дејством секторних контра-батерија.

Оваква тактика освештана је искуством, она је дала изврсних резултата смањујући сопствене а, напротив, увећавајући нападачеве губитке.

У почетку овог расматрања напоменули смо, да употреба препада одржава нападни дух и даје знатну моралну превагу над противником који рђаво реагира.

Ако „одбијање“ препада не испадне срећно, командант не треба да дозволи да непријатељ сачува моралне користи свога успеха. Потребно је, што пре, нанети му „против-удар“, т. ј. предузети са своје стране препад противу извесног дела непријатељске оргаризације.

Са добро командованим трупима и на добро организованом сектору, командант треба увек да израније проучи и припреми више препада и да за њихово извршење има на расположењу више формираних и извежбаних јуришних одељења.

Непрекидан низ препада убија, у буквалном смислу те речи, непријатеља који не уме брзо да рипостира. Истински старешина трупе не треба да занемарује ово моћно средство да задобије надмоћност над непријатељем.

С друге стране, командант може имати потребе да за најкраће време изведе какву диверзију или да провери какве податке; он ће и то моћи лако и одмах постићи, ако се у његовом подручју држе увек потпуно припремљени препади и ако међу његовим трупима има увек убојица који непрестано траже да „заметну кавгу“.

Пешадија данас располаже бомбом, која има необичну моћ рушења и моралног дејства. Бомба је особито погодна за снажно и кратко дејство препада. Она је данашњег пешака претворила у изврсног борца који се зове „бомбаш“, оличење смелости, иницијативе и хладнокрвности.

У прошлом рововском рату само употребом препада сачувана је пешадија од деморализације, јер је употреба препада одржавала њену извежбаност и дисциплину и омогућила да војске зараћених страна, које су у своме саставу имале велики број недовољно одраслих младића и људи старијих година, задобију ратничке врлине које су их чиниле хомогеним и које су им давале непоколебљиву веру у дефинитивну надмоћност.

Када се, пак, тако простим средствима добијају велики практични резултати и тако знатне моралне користи, била би велика погрешка пренебрегнути их.

Предео с француског

Потпуковник, Мил. Раденковић.

ТАКТИЧКА И ТЕХНИЧКА ПРИМЕНА РЕФЛЕКТОРА ЗА ОСВЕТЉАВАЊЕ ПРЕДТЕРЕНА И ВАЗДУШНИХ ПРОСТОРИЈА.

— Са једанаест цртежа у Прилогу II —

Значај рефлектора.

Уопште у ратовима средства за осветљавање предтерена играла су знатну улогу како у пољској, тако и у градској и опсадној војни, или у борби ратнога бродовља између себе, или у одбрани прибрежја против напада непријатељске флоте.

У току прошлога Великог рата огромне услуге рефлектори су чинили у осветљавању ваздушних просторија и у осматрању непријатељских аероплана или ваздушних лађа, у циљу њиховог откривања и протеривања артиљеријском ватром или гоњењем ескадриле.

На солунском фронту, у првим данима нашег искрцавања после реорганизације наше војске на Крфу 1916. године, ноћу 21./22. априла био је случај оваквог једног откривања немачког цепелина бр. 85 који је унакрсном ватром из енглеских торпиљера оборен за врло кратко време при ушћу Вардара око 3 сата изјутра.

Често пак пута многи од немачких аероплана просто је отеран овим сталним осветљавањем из рефлектора, који су око солунског пристаништа а и између Вертекопа и Водене били врло згодно постављени.

Назив рефлектора и подела њихова.

Рефлектором или пројектором подразумева се уопште једно издубљено огледало са сијалицом у жижи. Огледало се увлачи у један метални цилиндер, чија је дужина равна пречнику огледала. Овај цилиндер утврђен је на једној вертикалној и једној хоризонталној оси ради давања правца у вертикалном и хоризонталном смислу. Постоље хоризонталне осе утврђено је или на какав бетони масив у објектима сталне фортификације, или на нарочитом построју на колима, или на једном штативу.

За давање правца снопу зракова из огледала постоји на цилиндру огледала нарочити визирни инструменат са дурбином.

Сваки дакле рефлектор, као апарат у целини, састоји се уопште из три главна дела: из извора светлости, сијалице са каблом и металног огледала.

У пољској војни употребљени рефлектори имају ове калибре:

90, 60, 40, см. фотоелектрични.

35 см. оксиацетиленски и

35 см. електрични.

Рефлектори калибра 90 см. носе се на аутомобилима. Они од 60 см. на колима или аутомобилима, од 40 см. на коњским колима.

Рефлектори од 35 см. могу се носити и на рукама. Према томе они се деле:

а) Ручни	10 см.)	}	са електричном	до 400 м.
	14 см.)			
	24 см.)			

носе се на леђима.

б) <i>За блиско освешљавање шерена.</i>	21 см.)	}	до	500 м.)	}	са електричним осветљењем
	25 см.)			700 м.)		
	35 см.)			1000 м.)		
	45 см.)			1400 м.)		

носе се на товарној стоци.

в) <i>За даљно освешљавање шерена.</i>	60 см.)	}	са електричним осветљењем
	90 см.)		
	110 см.)		
	120 см.)		
	150 см.)		
	200 см.)		

носе се на нарочитим карама (возовима) или аутомобилима.

Из овога се види, да је утицај величине огледала на даљину домета веома велики, у ком случају даљина дејства захтева и велики интензитет струје.

Даљина осветљења или домет рефлектора зависи на првом месту од јачине струје из електричног извора а потом од величине огледала, управо калибра његовог, удаљења жиже, од временских прилика, од каквоће самог рефлектора и средстава која стоје на расположењу за осматрање, од положаја осматрача према рефлектору, од положаја рефлектора према терену који се осветљава и његове величине и видности.

Прашина и пара у ваздуху одбијају или упијају за време осветљавања један део светлосних зракова, те према томе

умањују знатно јасноћу осветљености. Јака магла, киша и вејавица спречавају употребу рефлектора.

Према овоме видност циља зависи од његове осветљености, и ова се мења са калибром рефлектора, са квадратом удаљења од циља и са степеном провидности атмосфере.

Јачина осветљености циља опада сразмерно брже но што износи квадрат одстојања од рефлектора. И са приближавањем осматрача ка циљу може се у неколико добити у самој јачини осветљења. Овакав је случај у рововској борби, где ће рефлектор бити позади или на самој линији стрелаца.

Све горе поменуте даљине односно домети осветљавања могу се при повољним односима осматрати и осветљење повећати на суву за нешто више од половине, у високим пак пределима, на мору и јужним тропским крајевима чак се могу и удвостручити, па и још више повећати.

При осветљавању ваздушних простора, например при осматрању и истраживању аероплана, могу се ове даљине још више увећати.

Следећа таблица даје приближне домете пољских рефлектора, под претпоставком да је осматрач на једнаком удаљењу од циља и рефлектора.

Калибар рефлектора	Циљеви који се осветљавају	Домети	
		голим оком	двогледом
90	Грађевина (бела)	3000	3900
	Људи { група појединаца	1200	1900
		800	1200
60	Грађевина (бела)	2500	3500
	Људи { група појединаца	1000	1500
		700	900
40	Грађевина (бела)	1700	2000
	Људи { група појединаца	800	1200
		600	800
35 Оксиацетиленски	Људи -- група	300	400
35 Електрични	Људи -- група	200	300

Ширина осветљеног фронта

Равна је од прилике $1/25$ делу удаљења рефлектора од циља, т. ј. 40 хиљадитих за рефлектор од 60. см. $1/40$ за рефлекторе мањег калибра.

Да би се ширина фронта увећала, искоришћавају се дивергентна врата и то само код фотоелектричних рефлектора. Ширина осветљене просторије под овим условима 4 пута је већа, али је домет сведен на половину.

Уплив боја на осветљавање циља

Напред означена таблица домета осветљавања даје степен видљивости на разним даљинама, под претпоставком да је трупа, која се осветљава, у ставу стојећем и одевена у одело голубије боје.

Видљивост се умањује у пола, кад је трупа у ставу клечећем, а још више ако је у ставу лежећем.

Отворене и жуте боје при осветљавању изгледају беле а отворено зелене жућкасте. Униформе голубије боје тешко се разликују при пројектовању на зелено залеђе. Светлост од ватре и фењера види се мало у снопу рефлекторове светлости, очи у коња изгледају фосфоресцентне.

Утицај атмосферски

Магла и дим знатно умањују домет рефлектора и могу му чак паралисати и дејство.

Киша причињава само средње сметње. Исти је случај и са снегом, кад не пада густо и јако. После кише атмосфера има највећу провидност, јер у њој нема прашине.

Утицај месечеве светлости

Месец умањује јачину осветљавања својом светлошћу тиме што, обасјавајући хоризонт, он осветљава донекле и саме циљеве.

Али месец у ствари не чини никакву сметњу употреби рефлектора, пошто је максимална осветљеност коју он производи равна тек $1/20$ делу осветљености од рефлектора у нормалним приликама.

Уплив терена

Разноликост терена утиче на рад са рефлектором. Ако је терен раван и ако се рефлектор не може да подигне много више над тереном, онда сноп зракова пада под веома благим

углом. Светла површина постаје велика, у облику развучене елипсе, и предмет, који би се налазио у тој елипси, био би веома слабо осветљен. Напротив, код брдовитог терена зраци падају под оштријим углом и тиме се светлећа површина приближава све више кругу и све се више смањује.

Што се год обасјана површина терена више приближава управној равни на правац снопа зракова, у толико је осветлење боље, те ће се према томе предмети боље видети.

Уплив гађања на рефлекторе.

Уопште узев, артиљерија непријатељева може пронаћи место већих рефлектора (калибар 40 см. па на више) само ако рефлектор буде на истом месту употребљиван више ноћи и ако се исти може осматрати са више осматрачница.

Да би се спречило регулисање ватре непријатељске на рефлекторе, треба одмах поклопац огледала затворити чим је примећено да непријатељ пуца на рефлектор. На овај ће се начин онемогућити непријатељу да врши осматрање својих метака.

Пешадијска ватра непријатељска не може нашкодити рефлектору, чим је овај удаљен 600 до 700 метара. Примећено је да метци обично падају 15 до 20 метара десно или лево.

О рефлекторским станицама

Рефлекторску станицу (ово важи нарочито за оне са већим калибром) образују обично два рефлектора, од којих је један у резерви. Послугу рефлектора чини људство образовано од по једног подофицира и војника рефлекторског одељења.

Осматрачку пак станицу чини један официр из јединице којој су придодати рефлектори. Овај официр треба да има телефонску везу са дотичним командантом и рефлекторском станицом. Он управља непосредно маневровањем рефлектора наређујући кад треба да се пушта светлост и када да се врши осматрање и о свему после извештава телефоном команданта коме је рефлектор придат.

Примена рефлектора

Електрични рефлектор сматра се као одлично средство употребљено у тактичким радњама за осветљавање предтерена и ваздушних просторија, како у пољској тако и градској и рововској војни, како у нападу тако у одбрани.

Нарочити значај примене њихове истиче се у рововском или позицијском рату, у борби око појединих речних линија и при заштити обала и пристаништа.

Као допуна за осветљавање предтерена поред рефлектора употребљавају се светлеће артиљеријске гранате. Ацетиленски рефлектори, светлећи метци, светлеће ракетле, светлећи лукови и светлеће гранате избачене из пушке.

Рефлектор је непосредни и главни саставни део сваког утврђеног места. У овом случају извор електричне струје, који служи за осветљавање предтерена или ваздушних просторија, врло се згодно употребљава и за осветљавање свију унутрашњих просторија утврђеног места, ровова, покривених заклона, ходника, степеница, магацина, за осветљавање топовских нишанских делова при гађању ноћу, па чак за кување јела и загревање, вентилацију и пумпање воде.

Задатак рефлектора

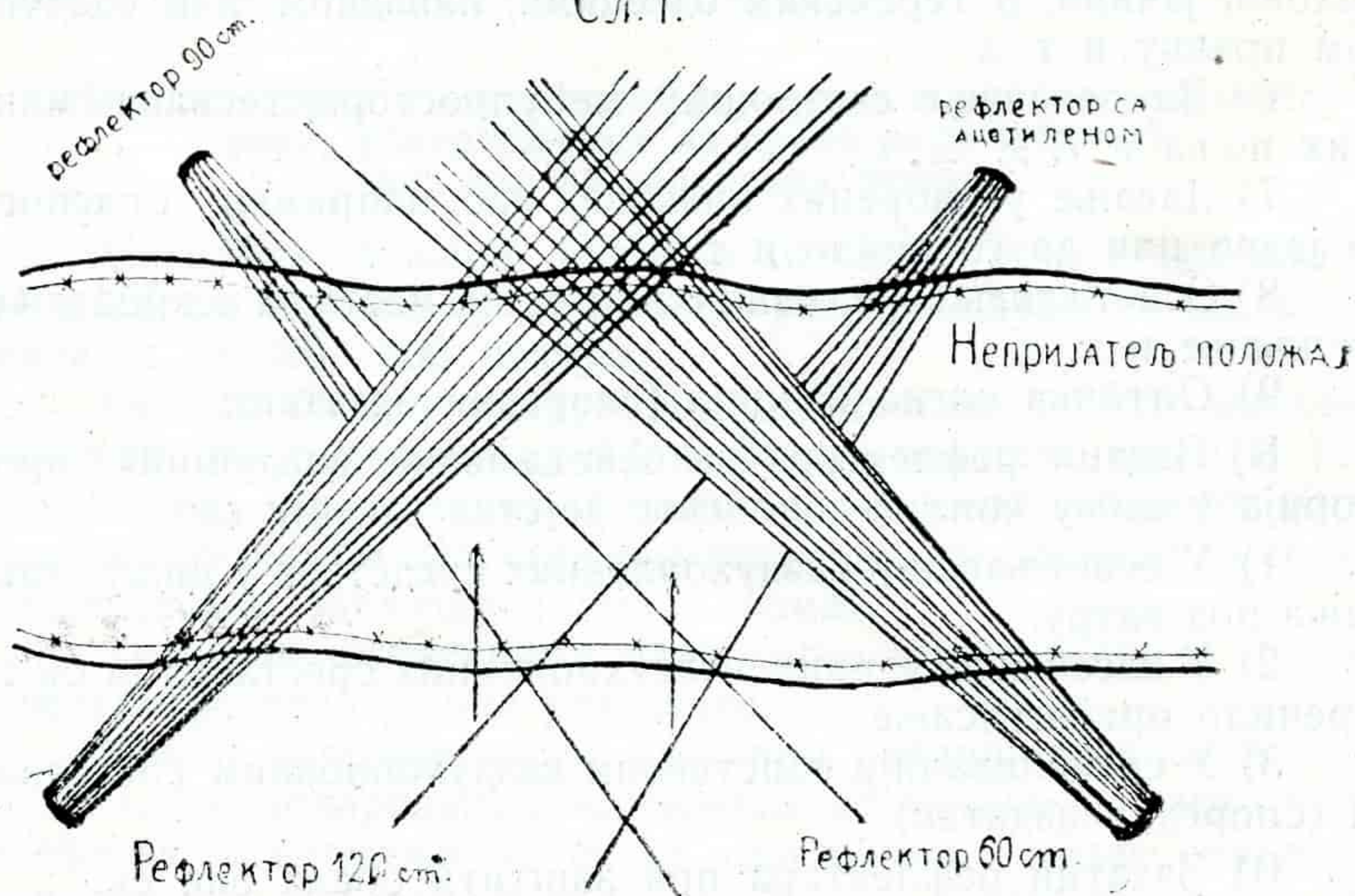
А) Задатци рефлектора при нападу и одбрани ови су:

1) Потпомагање службе извиђања и обезбеђења ноћу, осветљавајући повремено на важним правцима и теренским одсечима делове непријатељског положаја. Откривање појединих непријатељских одељења или земљаних радова и припремање за напад загушљивим гасовима; обезбеђење својих препречних средстава сметајући непријатељу да их извиђа и руши.

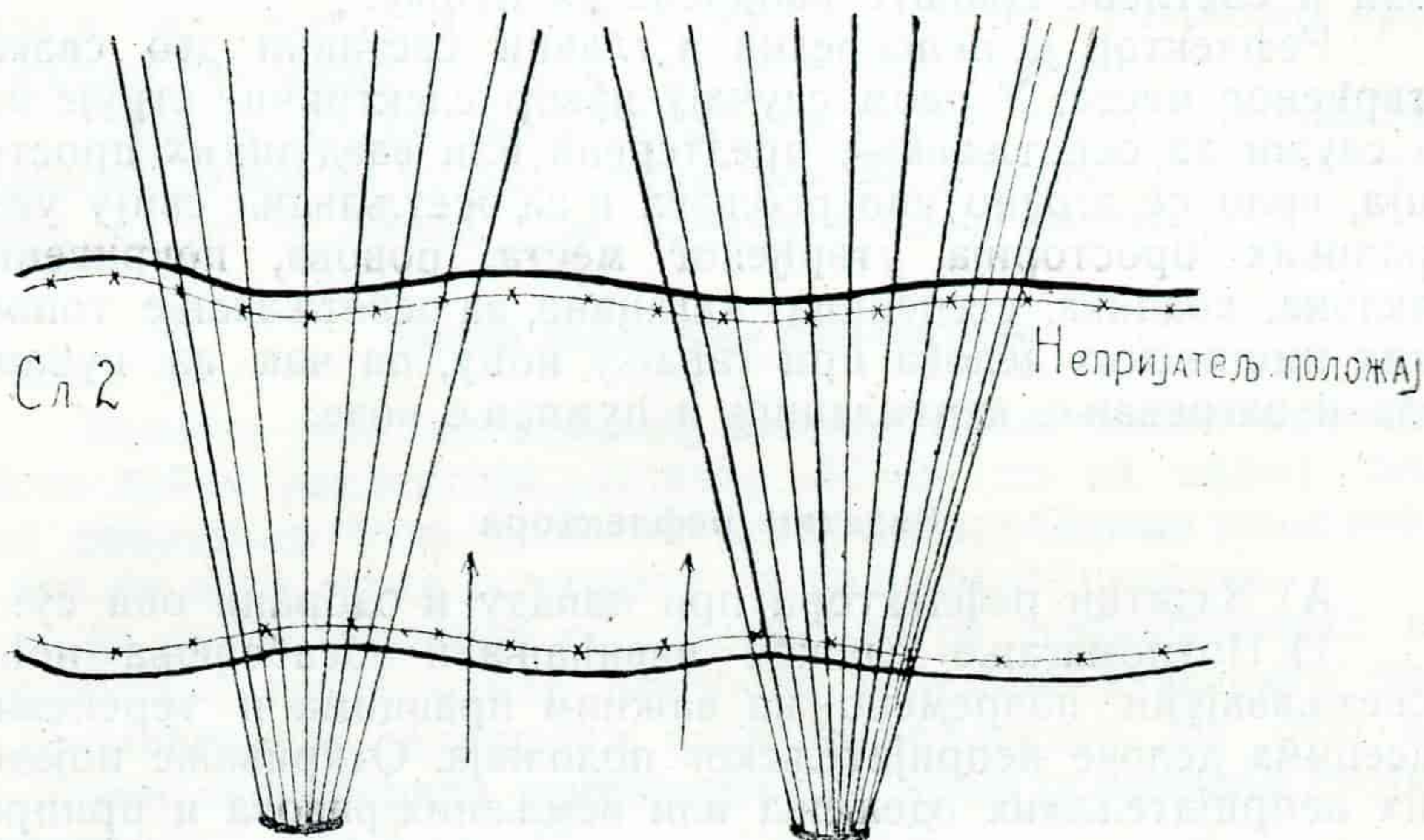
Истраживање непријатељских пловних средстава на води и у ваздуху.

2) Потпомагање сопствених трупа при њиховим предузећима, осветљавајући повремено нападни теренски одсек. Паралисање непријатељских рефлектора засењавањем (сл. 1).

Сл. 1.

Прикривање сопствених радова померањем и мењањем светлосних снопова (сл. 2.).

3) Осветљавање објеката, које треба обасути ватром.

4) Спречавање непријатеља у његовим предузећима засењивањем, у циљу отежавања његовог наступања и ватреног дејства. Спречавање непријатељских рефлектора укрштањем светлосних снопова, те да он не би могао вршити осветљавање.

5) Обмањивање непријатеља о положају наших трупа, њиховој јачини, о теренским одсецима, нападном или одступном правцу и т. д.

6) Запречавање светлошћу међупростора, теснаца, минских поља и т. д.

7) Давање уговорених знакова, као например: опасност по једно или друго крило и т. д.

8) Осветљавање жељезничких рампи, места за искрцавање, скупљање и т. д.

9) Оптичка сигнализација (споредни задатак).

Б) Задаци рефлектора за осветљавање ваздушних просторија у циљу контра-авионског дејства састоје се:

1) У осветљавању ваздухопловних средстава у циљу стављања под ватру.

2) У засењавању ових ваздухопловних средстава, да би се спречило оријентисање.

3) У сигнализацији сопственим ваздухопловним средствима (споредни задатак).

В) Задатци рефлектора при заштити обала ови су:

1) Испитивање морске просторије осветљавањем у циљу откривања непријатељских бродова.

2) Осветљавање непријатељских бродова у циљу отварања ватре против њих.

3) Спречавање и нарушавање пловидбе непријатељских бродова засењивањем.

4) Засењивањем рефлектора на непријатељским бродовима у циљу спречавања осматрања прибрежја са бродова.

5) Осветљавање пристаништа, минских преграда и т. д.

6) Осветљавање речних ушћа, канала и мореуза у циљу лакшег пролаза својих бродова, или у циљу откривања непријатељских бродова на тим местима.

7) Прикривање кретања сопствених бродова у домашају пристаништа или оних који журе да уђу у пристаниште, услед гоњења непријатељске флоте, пуштањем светлосних снопова позади њих.

8) Сигналісање.

Као што се из ових задатака види, служба осветљавања предтерена и ваздушних просторија данас је постала неопходно помоћно тактичко средство, те и за њу постоје читава правила, која регулишу примену рефлектора како у техничком тако и у тактичком смислу. У том циљу данас постоје у свакој војсци и нарочите рефлекторске команде, којима је задатак: организација, обука и припрема рефлекторских јединица, које се придају за време рата појединим командама.

Сигнализацију рефлекторима ваља сматрати као њихов споредни задатак, мада се њима могу давати знаци како дању тако ноћу на 100 и више километара.

**Неколико речи о сигналимa, фењерима и ручним рефлекторима, употребљеним за време рата 1914.—18.
код нас на солунском фронту.**

Сигнални фењери калибра 10 см. и ручни рефлектори 14 и 24 см. малога су домета и употребљавају се за осветљавање до 200—400 метара.

Они су били у наоружању код пешадије и то: на сваки батаљон по 1 рефлектор 14 и 24 см. односно на пук по 3 комада од сваког и по 2 сигнална фењера калибра 10 см. сваком пуковском пешадијском телефонском одељењу, а сваком митраљеском одељењу по један комад.

Техничко испитивање ових сигналних фењера и ручних рефлектора дало је ове резултате:

Напон батерије нагло пада при сталној светлости услед трошења и поларизације елемената, због чега је нагло падао и ефекат осветљења, те су се ови ручни рефлектори могли употребити за осветљавање само под условом, да се светлост

пушта за најкраће време, колико је потребно за осветљење каквог објекта (препречних средстава и т. д.), како би се што више штедила батерија, и да се уопште употреба рефлектора за осветљавање не врши у прекидима, т. ј. са потребним размацама времена, како би се батерији дало време да се деполарише. Поред тога, видело се да је и практични ефекат осветљења при средњим теренским и атмосферским условима толики, да се при осветљавању ручним рефлектором калибра 24 см. може уочити препрека од бодљикаве жице са 150 м. са пречником површине осветљења око 10 м. а при употреби онога од 14 см. са 70 м.

Употребом ручних рефлектора и сигналних фењера за сигнализацију сигнали се виде ноћу врло добро (бела светлост):

- а) код сигналних фењера калибра 10 см. са 2 км.
- б) код ручних рефлектора калибра 14 са 5 км. и
- в) код ручних рефлектора калибра 24 см. са 7.

Наравно, да се при употреби дурбина ова даљина може увећати.

Поред тога ручни рефлектори калибра 14 и 24 см. могу се употребити и за осветљавање теренских предмета (препречних средстава и т. д.), за оријентацију на терену при ноћним акцијама и као допуна рефлекторима за осветљавање удоља и уопште оних теренских делова који су остали у сенци.

Употреба ручних рефлектора за осветљавање биће могућа, односно рентабилна само тако, ако се ручни рефлектори у овом циљу употребљавају ретко и кратко време и ако се за њих загарантује уредна попуна батерија за замену дотрајалих и утрошених.

Кратак опис појединих рефлектора и начин њихова ношења и употребе.

Ручни рефлектори калибра 14. см. (Сл. 3.)

Он се састоји:

- 1) из преносног рефлектора, који сачињавају:
 - а) метално параболично огледало заштићено лименом кутијом у виду добоша са поклопцем и нишаном притврђеним на том добошу,
 - б) спроводник струје са бушоном и
 - в) електрична сијалица.
- 2.) Из батеријске кожне торбе са ремником за ношење преко рамена и две гајке за притврђивање о опасач.

Торба садржи:

- а) 4 сува елемента,
- б) тастер,

в) гнездо бушона и

г) две резервне беле и једну црвену сијалицу.

За транспорт овога рефлектора служе дрвени сандуци са преградама. У сваки се сандук пакују:

3 комплектна апарата са батеријом,

13 резервних сувих елемената,

3 резервне сијалице и

3 пакета вате.

Апаратом се за време употребе рукује овако:

1) Батеријска торба се носи обешена преко левог рамена и стоји помоћу спроводника и бушона у вези са рефлектором.

2) Рефлектор се држи у левој руци помоћу руковата, који се налази на њему и помоћу кога се може утврдити за мотчицу, која се побија у земљу кад се оће да рефлектор остане стално на једном месту.

3) При нишањењу, у циљу осветљавања или сигнализације, поклопац је отворен и притиском на тастер (дугме) батеријске торбе добија се електрична светлост, која се, као што је поменуто, не сме остављати за дуже време, јер ће се батерије врло брзо истрошити.

4) Треба се старати, да сијалице буду у самој жижи огледала, те да се светлост не расипа узалудно много у страну.

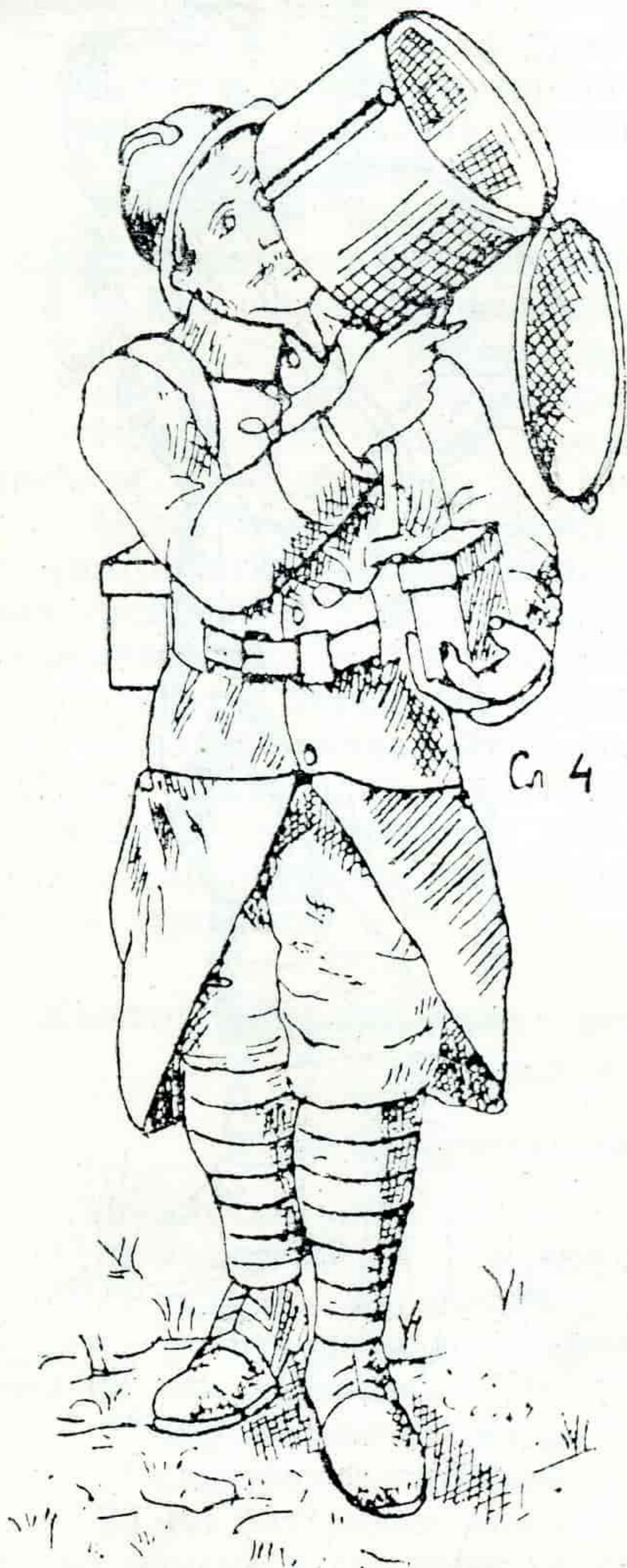
5) Помоћу вате чисти се огледало, које се укваси у чистој или мало насапуњеној води.

Ручни рефлектори калибра 24 см. (Сл. 4)

Он се састоји из:

1) Рефлектора, који сачињавају исти делови као и код калибра 14 см.

2) Из две батеријске торбе са по 4 сува елемента и једне кожне торбе са тастером (дугметом), гнездом бушона и двама резервним сијалицама.

За транспорт његов служе дрвени сандуци са преградама.

Начин руковања и употребе исти је као и код рефлектора калибра 14 см.

И он се може употребити као сталан апарат притврђујући га за мотку помоћу гвоздене спојнице.

Рефлектори на товарној стоци.

Рефлектор калибра 35 см.

Ово је први ново-прерађени рефлектор, удешен за преносење на товарној стоци, у случају кад он има да прати трупе у покрету и да се креће по врло испресецианом земљишту.

Апарат се састоји из ових делова:

1) Рефлектора са стакленим пароболним огледалом пречника 35 см. и штативом тежине око 47 кгр.

2) Бензин-мотора са расхлађивачем и резервоаром за бензин, динамо-машине и еластичног (гипког) муфа у коме се налази цилиндер мотора и машине, што све може бити утврђено на једном раму.

3) Два добоша за кабл дужине до 100 метара.

4) Суд за воду и торбе за алатке.

Цео апарат са потребним материјалом (бензин, вода, подмаз) за рад од 8—10 часова тежи око 300 кгр.

Лакоћа и удобност преноса апарата постигнута је тиме, што се цео систем раставља на делове. Сваки је део тежине у средњу руку око 75 кгр., те се товари на једног товарног коња (мазгу). Састављање и растављање целе системе може да се изврши за 5 минута. За преношење састављеног апарата постоје нарочите ручице.

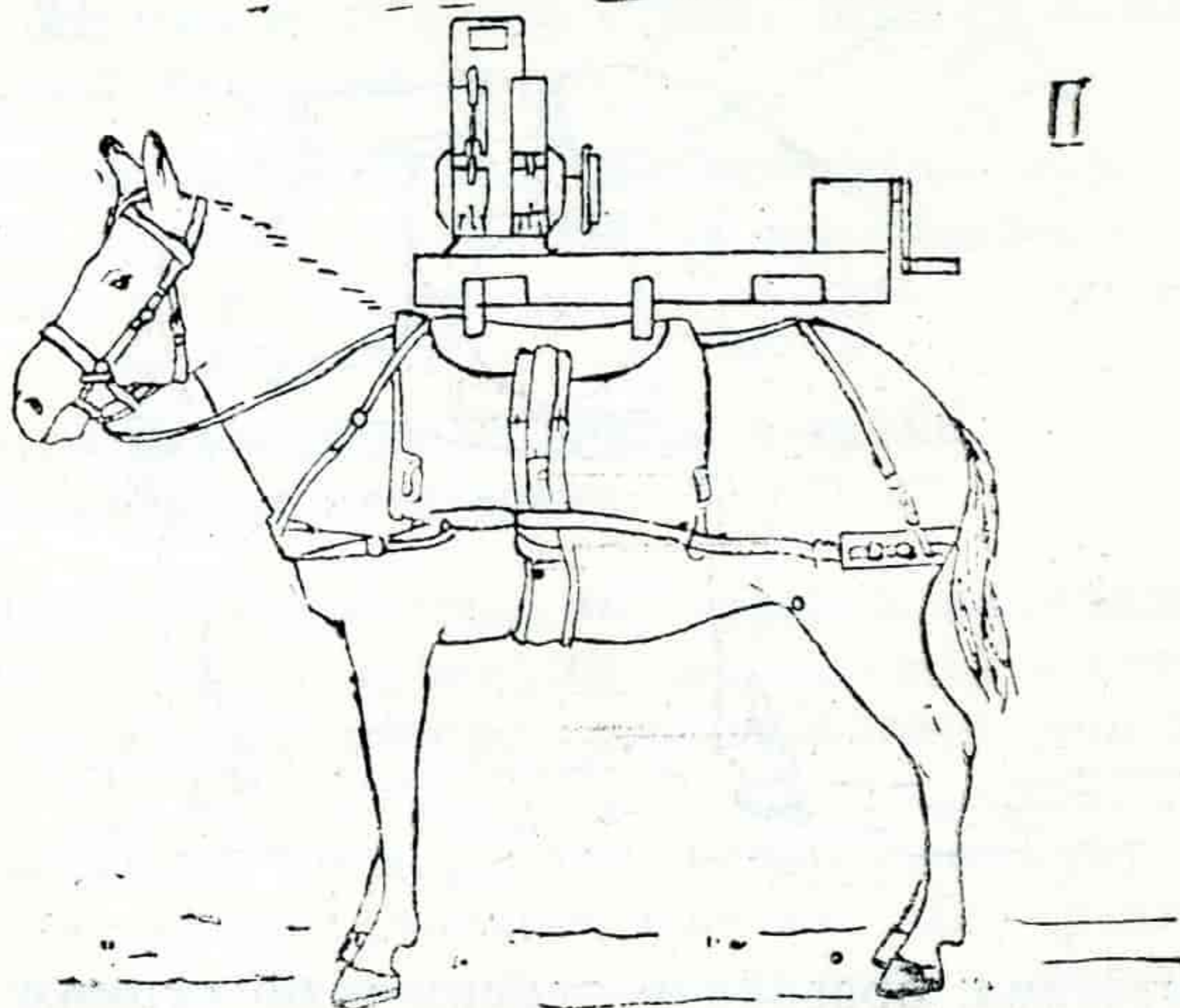
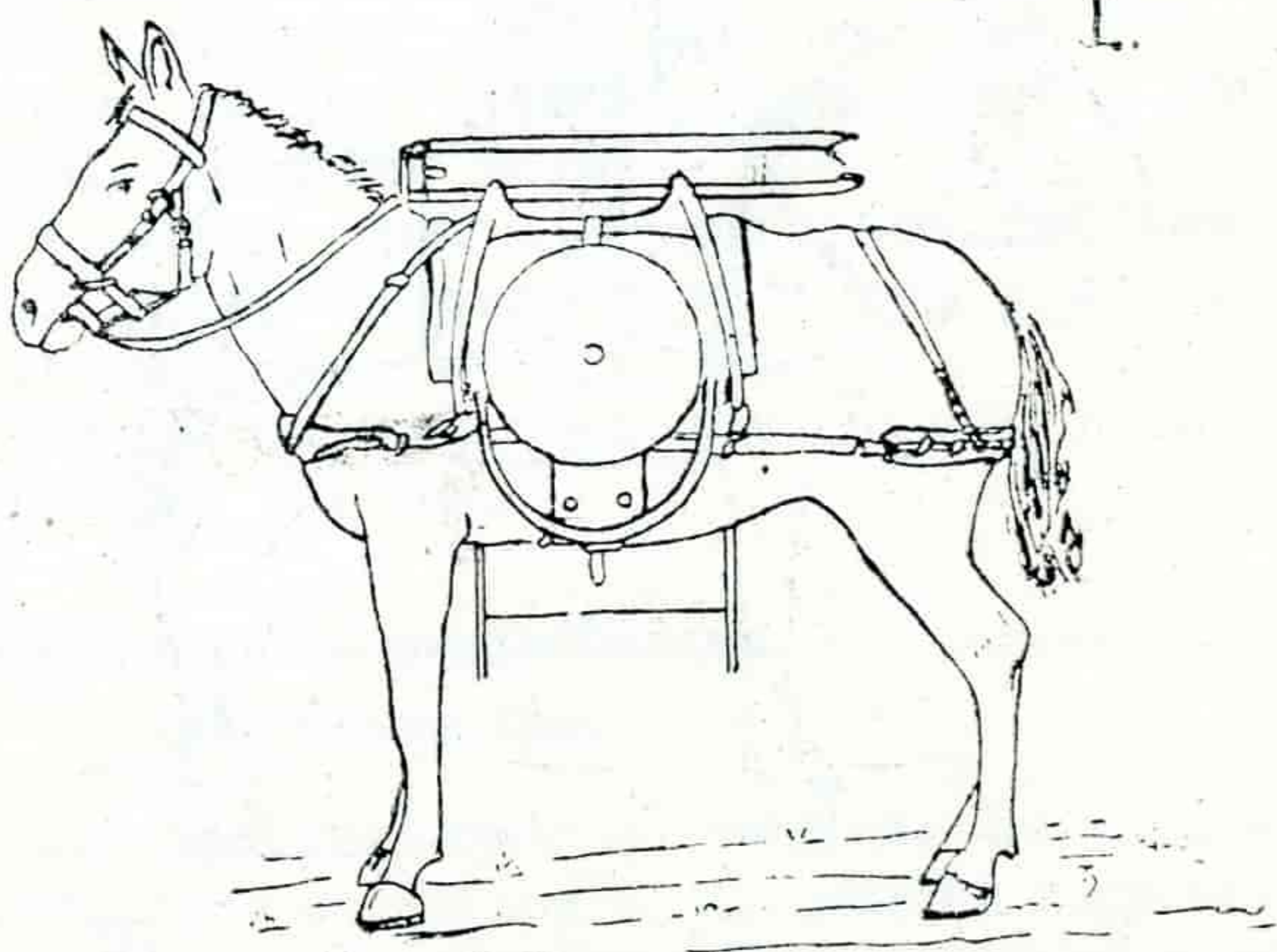
Од техничких детаља, који заслужују пажњу, треба поменути ове:

Бензински мотор при 1500 обрта у минуту развија рад од 5—6 коњских снага.

Он је снабдевен: точком за регулисање кретања, магнетним апаратом, регулатором и управљајућим поклопцем расхлађивачем, (расхлађивање је по систему термосифона) и вентилатором, који се покреће моторним ваљком. Бензински резервоар намештен је испод расхлађивача и може да прими 15 литара бензина, што износи прорачунату количину за рад од 8—10 сати.

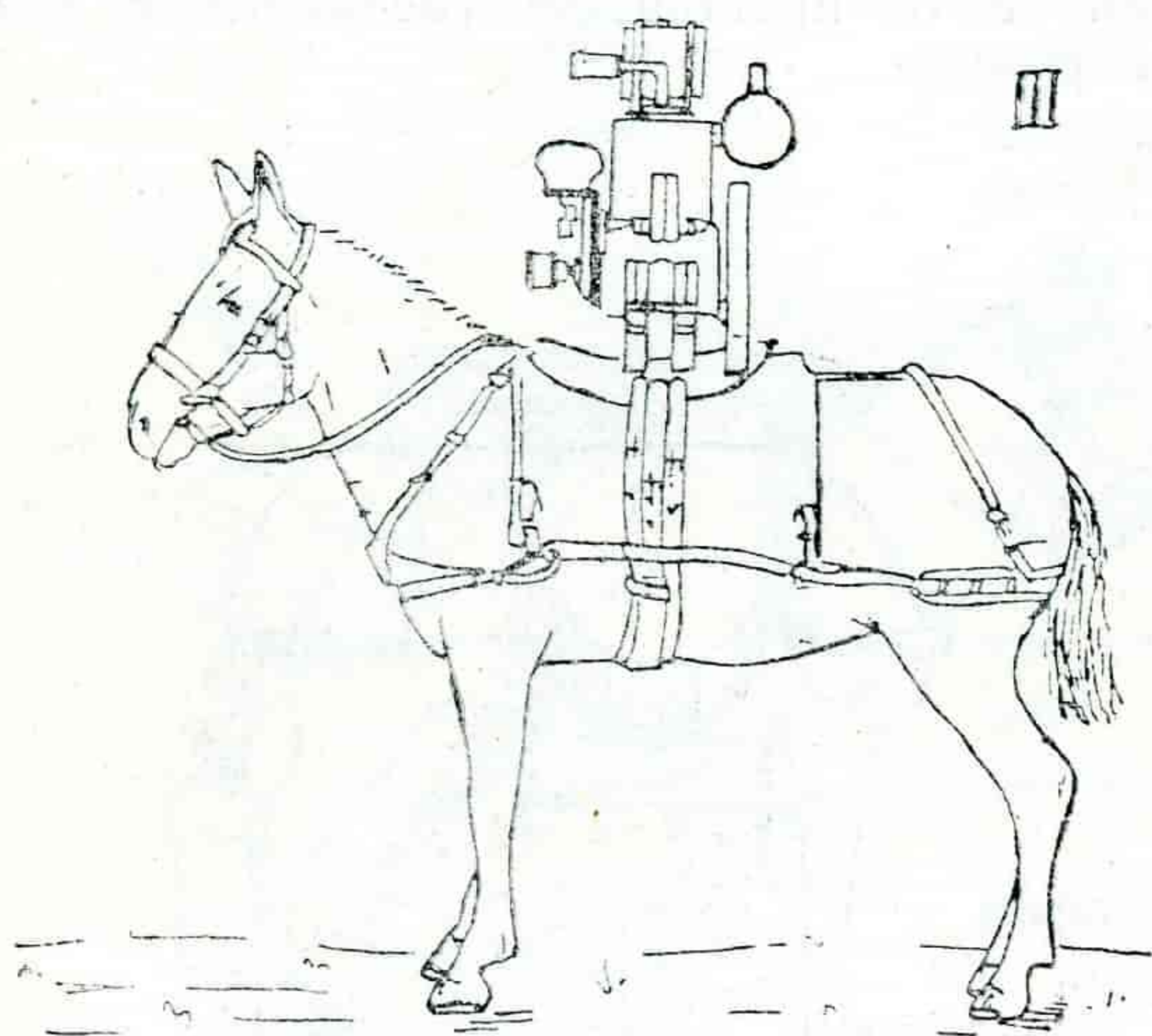
Уз мотор је утврђен помоћу прстена резервоар за мазиво с ручном пумпом. Динамо-машина при 1500 обрта у минуту има напон од 65 волти и даје струју јачине 22 ампера.

Мотор, рам и расхлађивач снабдевени су рукавима за лакше подизање.

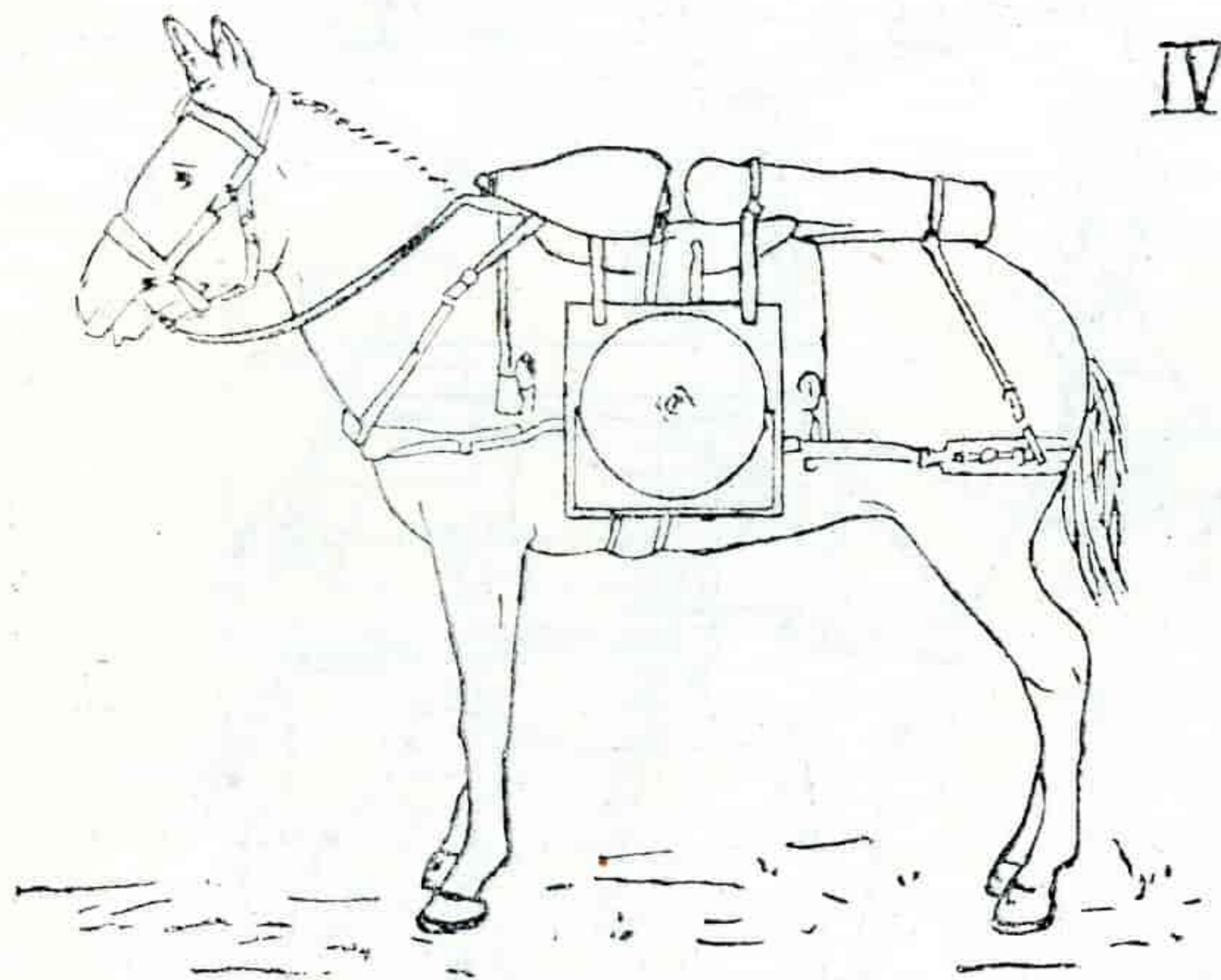

Товарна спрема састоји се из 4 обична товарна седла с нарочитим кајишима и кукама за утврђивање разних делова апарата. Сва товарна спрема тежи око 24 кгр.

Поједини делови апарата преносе се на товарној стоци (сл. 5.) по овом реду:

III

IV

На првом товарном коњу товари се: рефлектор са штативом, расхлађивач с водом и резервоар с бензином, укупна тежина 82 кгр. На другом коњу: рам, подножје с апаратом и потребе за пуштање светлости, укупна тежина 80 кгр. На трећем коњу: цео бензински мотор са резервоаром за маживо и нарочито израђени суд, са укупном тежином 83 кгр. На четвртном коњу: два кабловска добоша са 100 метара кабла, суд с водом и кеса са алаткама, укупне тежине 55 кгр.

Из свега овог види се, да је овај рефлектор лако портативан и омогућава покрет по сваком земљишту у свима покретима трупа и по уским

стазама, брдовитом терену и по стрмим нагибима.

Поред тога овај рефлектор, кад се састави, заузима врло мало простора, што значи, да може лако бити прикривен и у каквом пољском утврђеном положају за осветљавање предтерена и за сигнализацију, како с позадином тако и са трупима, и на суседним одсецима.

Рефлектор на коњским колима.

Овде спадају рефлектори калибра 40 и 60 см. Оба су удешена за ношење на колима, и то рефлектор од 60 см. има или свој предњак или задњак типа артиљеријског, у коме случају га вуку 4 коња, или се носи на једним колима са 2 коња.

У првом случају, на предњаку се вози послуга и резервни материјал а на задњаку електрожена група и рефлектор. У другом случају, сав је материјал натовраен на двоколицама а послуга се вози на другим колима. Да би се могао употребити, резервоар се поставља на једно трonoжно постоље, које се везује са електричном групом помоћу спроводника чија дужина може бити 50, 100 и 200 метара.

Кола са електроженом групом треба тако поставити према рефлектору, да ветар не тера пару и дим у конусни сноп светлосних зракова.

Рефлектор од 40 см. са електроженом групом носи се на двоколицама, које вуку два коња.

Рефлектори на аутомобилима.**Ауто рефлектори.**

Ова врста рефлектора разликује се од оних на колима односно карама у томе, што се товари на аутомобил нарочите конструкције. Поред тога има и ту добру страну, што се може брзо преместити с једног места на друго.

Напомена. У приложеним цртежима могу се видети неколико врста рефлектора примењених за време рата 1914—1918. са изложеним најпотребнијим податцима њихове како техничке тако и тактичке примене.

Тактичка примена рефлектора за блиско и даљно осветљавање предтерена.

Као што смо видели, рефлектора има разних калибара од 14 см. до 200 см. Поред тога поменули смо, да се за осветљавање предтерена поред рефлектора употребљавају још и светлећа зрна.

И рефлектор и светлећа зрна употребљавају се на суву и на води за блиско и даљно осветљавање. Они су, тако рећи, нераздвојни и непосредни сарадници артиљеријског и пешадијског дејства у циљу осматрања и сазнавања непријатељевог рада по мрачној ноћи.

За блиско осветљавање служе рефлектори од 90 см. и светлећа зрна избачена из пиштоља нарочито удешених за њихово бацање.

За даљно осветљавање служе рефлектори 150 и 200 см. и светлећи шрапнели из артиљеријског оруђа.

При осветљавању блиског и даљног предтерена треба нарочито избегавати постављање рефлектора великих калибара у сама утврђења, батерије и т. д. или и близу њих, јер би тиме било јако отежано осматрање и нишањење.

Врло је неповољно и незгодно ако се батерија и осматрач налазе над рефлектором.

Према начину војевања конструисани су и рефлектори за употребу у градској и у пољској војни, као стални и покретни. Стални се још за време мира монтирају на одређеном месту и форовима, батеријама или међупростору ових објеката у утврђеном логору.

Покретни се, као што смо видели, постављају на кола обична или аутомобилска и способни су за сваки покрет.

Калибар огледала код сталних рефлектора варира између 45—150 см. Мањи калибри служе за осветљење предтерена, за непосредну одбрану објекта, у коме су смештени, а већи при дејству артиљеријских оруђа.

Колико рефлектора треба монтирати у сталним објектима зависи једино од финансијских околности.

Потребно би било да се у сваком фору налази бар један до два рефлектора мањег калибра за осветљавање предтерена самога фора и околних објеката. Сем тога, потребно је да се код сталних армираних батерија или негде близу њих израде панцирани рефлектори за дејство код далеко-борних оруђа.

У свима овим објектима, у појасу тврђаве, где су монтирани стални рефлектори, уређују се једновремено и построји за смештај машинерија које производе електричну струју. Добивена струја из ових машина служи, у исто време, и за осветљавање осигураних построја: потерни и минских галерија у дотичном објекту.

Покретни рефлектори деле се: на оне који се употребљавају само при опсадној војни и при одбрани тврђава и на оне који се употребљавају у свима случајима а поглавито у пољској војни.

У прву врсту рачунају се рефлектори већег калибра за чије је кретање потребна нарочита пољска жељезница, а у другу врсту они, који су мањег калибра од 90 см. и који су монтирани на добро подвозним колима или аутомобилу.

Прва врста рефлектора служиће браниоцу утврђеног логора као резерва сталним рефлекторима у појасу трђаве. Њих ће бранилац ставити у дејство тек онда кад се јасно покаже правац пресудног напада. Стога је бранилац принуђен да још у мирно доба подигне бар доњи построј за пољске жељез-

нице на свима интервалима или појединим фронтovima тврђаве, а сем тога и пругу дуж појаса тврђаве.

За смештај пак ових рефлектора бранилац израђује у међупростору форова нарочите бетонске заклоне, где се рефлектори у случају дејства јаче непријатељске артиљеријске ватре могу да склопе.

Нападач ће се користити овим рефлекторима у главном за дејство своје артиљерије, а сем тога и за рекогносцирање браниочева положаја. Једновремено са увођењем опсадне артиљерије у I. артиљеријски положај подизаће нападач и пољску железницу, којом ће се одмах навести возови с рефлекторима.

Другом врстом рефлектора, тако званим покретним рефлекторима, користиће се и нападач и бранилац, и то како у пољској, тако и у градској и рововској војни. Ови се рефлектори при транспортовању деле у двоја кола. У једна се смешта динамо-машина с мотором, а у друга: огледало, боген-лампа и кабл.

За рефлектор, код којег је огледало 60 см. пречника, тежина моторних кола износи 3000. кгр. а оних са огледалом, боген-лампом и каблом 900. кгр.

За рефлектор, код којег је огледало 90 см. пречника, тежина моторних кола износи 3600. кгр. а оних са огледалом, боген-лампом и каблом 1500. кгр.

При разним пробама у маневрима код великих држава као и у руско-јапанском рату и најновијем 1914—18 год. показало се, да су за пољску војну најподеснији рефлектори калибра 60 и 70 см.

Калибар од 60 см. није подесан, услед своје даљине домета, да сам реши све задатке који се од рефлектора траже. Решење свију задатака у пољској војни могуће је само с комбинацијом ова два калибра.

Најважнији задатак рефлектора лежи у томе, да се, преко ноћи, непријатељ рекогносцира и да се у случају његових нападних предузећа осветли. Ради рекогносцирања непријатељског кретања или његових радова на положају, потребан је такав рефлектор који ће моћи да осветљава терен и на већим даљинама. Овај услов може да испуни у пољској војни само калибар од 90 см. Кад буде овај рефлектор већ једном открио како важно непријатељско предузеће, потребно ће бити да се оно одмах стави и под ватру. Овај један рефлектор биће дакле заузет. Да не би пак непријатељ употребио овај моменат, те да под маском ове откривене колоне изврши тајно на другом месту какав покушај, потребно је да се има при руци бар још један рефлектор овога калибра, који ће проду-

жити даље рекогносцирање. Но како је терен по каткад на бојишту тако испресецањем, да се често непријатељ привуче и на блиско одстојање неопажен, биће потребно да се има на располагању још један рефлектор мањег калибра за рекогносцирање и осветљавање непосредног предтерена.

Према овоме изведена је организација и формација. Тако, свака дивизија има једно рефлекторско одељење са два рефлектора калибра 90 см. и једним калибра 60 см.

Први служи за рекогносцирање и осветљавање већ нађеног непријатеља у смислу дејства артиљеријског, а онај од 60 см. за блиско рекогносцирање и осветљавање предтерена заједно са оним двама у случају изненадног ноћног напада.

Да би се пак од рефлектора имало успешног резултата потребно је:

- а) да се даљно извиђање увек одвоји од блиског и
- б) да се за свако од ових извиђања, а према домет појединих батерија, употреби и одговарајући калибар рефлектора за осветљавање.

Пошто је нападачу лако да у свом нападу дође до потребне оријентације, јер брзо може да уочи и открије браничеве рефлекторе на сталним станицама, то се препоручује да бранилац има рефлекторе и већег калибра на аутомобилима, како би чешће могао мењати места и на тај начин стално држати нападача у неизвесности.

Наређење за осветљавање дотични шефови рефлектора добијају од онога команданта, чијем су одсеку или којој су батерији придати. Наравно, да их у потребном моменту за дејство дотични командант има да обавести: о циљу осветљавања и начину дејства артиљерије и осталих трупа.

Уопште осветљавање предтерена игра важну улогу у дејствима ратним, како на води тако и на суву, у пољској, позицијској односно рововској и градској војни, било: 1) у осветљавању непријатеља; 2) засењивању и збуњивању његовом или 3) маскирању положаја својих сопствених трупа. При овоме:

- 1) Осветљавање зависи од циља и калибра рефлектора.
- 2) Засењивање непријатеља постиже се када се светлосни зраци шаљу у сусрет непријатељу, који се креће или стоји. При овоме пак чешће прекидање светлости и при том и самим треперењем отежавају непријатељу кретање и рад. Шта више при овоме се постиже доста и у моралном смислу, јер трупе које се пресретну сноповима светлости, по ратним искуствима, попуштају у моралу и у стању су или да сасвим стану или да се окрену у назад.

3) Маскирање се постиже на тај начин, што се светлосни зраци управе у сусрет или под извесним углом ка снопу светлосних зракова непријатељског рефлектора, чиме се постиже, да дејство последњег или ослаби или се чак и паралише.

Да рефлектор уопште одговара свима условима тактичке употребе, потребно је:

1) да има два пара телефона, један са краћим каблом за везу рефлектора са местом где су кола, и други у дужини до 4 километра, за везу рефлектора са осматрачем који се шаље у напред.

2) да има угломере и планшете са планом земљишта, како би се светлост могла управити брзо у одређеном правцу.

3) да има приборе да рефлектор подигне за два до пет метара над земљом.

4) да има лаке челичне штитове, да по потреби заклоне лампу и послугу од зрна шрапнела и парчади граната.

5) да је сам апарат лако покретљив у циљу покрета рефлектора а да мотор са динамо-машином остане на месту, наравно да у том случају треба имати изолованог спроводника (кабла) у дужини до 1000 метара.

6) Рефлектор треба обезбедити против дејства непријатељеве ватре, што се постиже постављањем његовим позади грудобрана и употребом горива за мотор без дима.

7) Рефлектор треба да ради без великог шума.

За један утврђени логор треба да има за сваки сектор бар по два (2) рефлектора. Ако неће сви одсеци бити једновремено нападнути, онда се овај број може смањити.

Од каквога је пак великога тактичкога значаја примена рефлектора у пољској војни, навешћемо ова два поучна примера:

При одбрани Београда 1915. год., када се Аустријанци решише на велику офанзиву преко Саве и Дунава, наши су рефлектори са положаја око Београда осветљавали врло добро леву обалу Саве и Дунава, те се лако могло осматрати свако кретање аустријских трупа. Но кад је у првој фази оне страшне епизоде артиљеријске ватре и дејства из аероплана од 23. септембра и оно мало наших рефлектора уништено, онда је команда Одбране Београда била у потпуној неизвесности, јер се више ноћу није могло пратити кретање и развијање непријатеља преко Саве и Дунава, пошто није било више средстава и начина за осветљавање супротних обала Саве и Дунава. Шта значи овај мрак у погледу тактичке неизвесности, лако је појмити, чим споменемо да су аустријске и немачке трупе већ идуће прве ноћи у великом маху прешле Саву и Дунав.

За време Руско-јапанског рата и Руси и Јапанци врло су добро примењивали рефлекторе и на суву и на води. Само пред Мукденом Руси су имали 10 рефлектора. Но нису их употребили, јер се није знало под чијом су командом. И кад се најзад један од команданата по својој иницијативи решио да неки од њих употреби, он их је погрешно применио, јер, како је рђаво био оријентиран о положају непријатеља, он је светлосни сноп зракова управио на руске трупе, те је тако био на руци Јапанцима, да што боље открију руске радове око утврђивања.

Инж. пуковник,

Никола Аранђеловић.

ВОЈНО-САНИТЕТСКО ИСКУСТВО НАШИХ РАТОВА И РЕФОРМА НАШЕГ ВОЈНОГ САНИТЕТА.

За време ратних операција у свима војскама влада једно познато тактичко правило, а то је, да се са војишне зоне уклони назад у позадину све што нема посла у оперативним јединицама, све што смета или одмаже операцијама. Са војишне територије се евакуишу: становништво, грађанске власти, заробљеници, ратни плен и све друго. Искључује се сваки други саобраћај, сем војног, уклањају се чак и читаве оперативне јединице, чим постану неупотребљиве за борбу. Из истих ових разлога, са војишне територије се одмах уклањају и евакуишу назад у позадину и сви болесни и рањени борци.

Уклањање и евакуисање болесних и рањених има много оправданих разлога. Оно доноси користи не само тактици, већ и самим оболелим и рањеним борцима. Одлазећи из непосредне близине оперативне зоне, тактика добија у томе што се ослобођава једног непродуктивног терета, који не користи а много захтева, — какав је рањеник и болесник и брига око њих. Сами болесници и рањеници добијају у томе, што одлазе у прилике, где им се може озбиљно и скпокојно указати помоћ.

Из овога јасно проистиче прва и главна улога војишног санитета: *он има да уклони и да евакуише што пре све борце којима треба лечење.*

Уклонивши све оболеле и рањене у позадину, војишни санитет остаје на послу само поред здравих трупа. Другим речима, војишном санитету остаје само — *хигијенски посао.*

Овим се потпуно оцртао задатак и дужност војишног санитета. Он се своди на двоје:

- 1) Евакуацију рањеника и болесника и
- 2) Хигијенску службу код трупа на војишној територији.

Према овоме, војишни санитет нема улогу чисто лекарску. Он није позван да лечи. Он то не би могао ни кад би хтео, јер нема ни једног услова на војишту за правилно и стручно лечење рањених и болесних. На војишту он нема ни времена,

ни места, ни потребних болничких инсталација, ни осигураног болничког снабдевања свима разноликим потребама, нема ни потребног душевног спокојства за тако одговоран посао, као што је лечење.

Кад се тако схвати улога војишног санитета, — евакуациона и хигијенска, — онда је организација његова ствар техничке природе. Другим речима, има се решити само једно питање: која и каква средства треба дати војишном санитету за постигнуће та два циља.

Сва средства, којима војишни санитет располаже на војишту, морају бити прикупљена и сконцентрисана на неколико тачака. Она морају бити рационално подељена између војишних санитетских јединица. Број и количина санитетских јединица у дивизији оцртани су и показани самим задатком војишног санитета. То су: *Пуковски санитети, дивизијски санитет са болничарском четом, пољске болнице и средства за превоз рањеника и болесника.*

Пуковски санитет.

Нераздвојни део и непрестани пратилац трупа јесте пуковски санитет. У каквом ће здравственом стању бити један пук, зависи у првом реду од организације и акције пуковског санитета. Здравље и снага, односно тактичка ваљаност пука иде у многоструку и из руку пуковског санитета. Да ли ће у пуку, у случају заразе, бити само неколико првих случаја или ће зараза дохватити и десетковати цео пук, зависи од воље пуковског санитета. Отуда важност и потреба добро организованог пуковског санитета.

Услед нетачног схватања улоге војишног санитета, — да он треба и да лечи, — јавило се мишљење и код стручних кругова, да пуковском санитету треба дати што више средстава за лечење. Тражило се што више лекара и што више спреме и материјала за лечење. Међутим ово је мишљење, како је показала ратна пракса, из основе погрешно. За евакуациону и хигијенску службу у пуку је излишно имати више од 2—3 лекара, јер за ту службу *пре треба већи број стручних извршилаца*, него ли руководиоца посла. Извршиоци и спровођачи хигијенских упута лекаревих у пуку морају бити лица школски и темељно упозната са тим послом. То могу бити само школовани и стручно спремни лекареви помоћници. Створити и образовати тај кадар *санитетских помоћника* најнеодложнија је потреба нашег војног санитета. Школа која то може извести и која може спремити кадар лекаревих помоћника јесте *Војно-Санитетска Школа*.

Пошто се цео рад пуковског санитета на бојишту састоји у одашиљању натраг у позадину свега оболелог и рањеног, и пошто, на тај начин, пуковски санитет остаје само са здравим људима у пуку, то и материјална пуковска спрема санитета има бити строго подешена према тим потребама. Она мора имати:

- 1) рационална транспортна средства и
- 2) средства за хигијенску службу у пуку.

Ради потпуности треба нагласити и трећу тачку рада пуковског санитета. То је један изванредан део чисто лекарског посла. То је амбулантски посао. Тај се посао своди на лечење ситних и незнатних обољења, каква су: превијање рана, заустављање крволиптења, вађење зуба, стишавање болова и предузимање мера против незнатних симптоматичних појава, као што су: проливи, главобоља, лечење чирева и т. д.

Према томе, целокупна пуковска ратна санитетска спрема има располагати средствима за постигнуће горњих трију задатака. Све је друго излишно и непотребно. На крају, још реч две о превозним средствима.

Пишање о транспортним средствима, како за рањенике и болеснике тако и за материјал, део је великог и оштрог питања о нашим подвозним средствима уопште. Превозна средства су најтежи проблем, не само наше војске у рату, већ и нашег народа у миру. То је проблем не само економске или теренске природе, већ је он још значајнији, јер је у вези са целокупним нашим културним стањем. Говорећи културно-историјским језиком, преносна средства су од увек била код свију народа у најтешњој вези са целом осталом његовом културом. Она су се непрестано мењала и увек упоредо ишла са целокупним осталим културним развитком. Са јачањем народног благостања, са прогресом индустрије и технике напредовала су и превозна средства. И обратно, са опадањем или са културним застојем опадала су и транспортна средства. Док је код дивљих и некултурних народа у Турској и Арбанији, на пример, цео саобраћај на кирицијским коњима и магарцима, по беспутним крајевима, — дотле је у Западној Европи, код културних народа, сасвим друкчије. Ту су: глатке и зупчасте железнице, макадамски друмови, канали и др. водени путеви, као и најразноврснија преносна средства по њима: железнице, парне и електричне, пароброди и аутомобили, велика транспортна кола са нарочитом расом теретних коња и мн. др.

Код нас је друкчије. Због слабог индустријског и техничког развитка, због одсуства добрих и довољних саобраћајних и превозних средстава, као и због тежих теренских прилика, — питање транспортних средстава код нас је тешко.

Имајући све ово у виду, полазећи од целог комплекса наведених обзира, ми смо мишљења, да би за пуковска превозна санитарска средства требало имати систем лаких двоколица. На њима би се преносили како рањеници и болесници, тако и материјал. Број и количина превозних средстава за пуковски санитар излишно је овде одређивати, јер то не зависи толико од стварне потребе, колико од економске могућности.

Да резимирамо о пуковском санитару.

Пуковски санитар има у рату главну улогу *хигијенску*, т.ј. чување и одржавање здравља трупа, и *евакуациону*, т.ј. уклањање из пука, назад у позадину, свега што се због ране и болести привремено онеспособи за борбу. Најзад, пуковски санитар има и трећи задатак, т.ј. да *указује прву помоћ*, да лечи незнатна, амбулантска обољења у пуку. За постигнуће тог задатка, пуковски санитар треба да располаже потребним, не изливним персоналом и материјалом. Од персонала су потребни: лекари, стручно школовани у миру лекарски помоћници, санитарски подофицири и болничари. Од материјала, у првом реду, преносна средства заслужују пажње само таква, која су у могућности да прате пук свуда на терену.

Пуковска ратна санитарска спрема најмање може носити изливан и непотребан материјал и још мање сме бити без потребних средстава за постигнуће свог задатка. Према задатку, сва се спрема дели на средства:

1. За пренос,
2. За хигијенску службу и
3. За указивање брзе помоћи.

Дивизијски санитар.

Полазећи радиално, у виду лепезе, са 4 најистакнутије бојишне санитарске јединице па уназад, долази се у дивизијску санитарску жижу. Такав је по свом тактичко-санитарском положају и по својој етапној служби дивизијски санитар.

Тај концентрични положај дивизијског санитета у односу према пуковским, даје му и идеју и улогу рада. Не везујући се строго и директно за трупе, као пуковски санитети, налазећи се дубље уназад од бојне линије, крећући се по лакшем терену, — дивизијски санитар добија могућност да као резерва у персоналу и материјалу стоји увек на расположењу трупама, те да им одмах упути помоћ, чим им затреба.

Не улазећи директно у састав трупа, а постојећи само и зарад трупа, — логично је, да дивизијски санитар и не може имати другу улогу до да припомаже пуковским санитарима, који такође постоје само и зарад трупа. Немајући могућности

да лечи, — дивизијском санитету не остаје друга улога до да као и пуковски санитети:

1. евакуише рањене и оболеле;
2. да изводи хигијенску службу код трупа и на својој дивизијској територији;
3. да врши оне најнеопходније медицинско-хируршке манипулације које улазе у круг рада прве лекарске помоћи и значе спремање пацијента за евакуацију.

За постигнуће та три задатка, дивизијски санитет мора располагати одговарајућим персоналом и материјалом. Другим речима, дивизијски санитет мора имати засебна одељења како у погледу персонала, тако и у погледу материјала. То су:

1. Одељење за евакуацију, или војно-санитетски караван за пренос рањеника и болесника.

При овде пропагираном систему нелечења на војишту, при систему најшире евакуације са војишта у позадину, — јасно проистиче важна улога транспортних средстава. На одељење за евакуацију мора бити обраћена стога сва одговарајућа пажња. Оно треба да има изглед једног сигурног и тачног каравана, преко кога има да тече, да се односи и склања све што се онеспособи за борачку службу.

Који је систем кола најпогоднији за наш терен, за наше друмове и прилике, — нећемо овде одговорити, јер је то ствар техничких детаља. Овде ћемо нагласити само, да *војно-санитетски караван* мора одговарати следећим условима:

- а) да је лако покретан, да није гломазан;
- б) да се брже креће, т.ј. да је са коњском запрегом или на аутомобилима;
- в) да пацијенту обезбеђује максимум удобности;
- г) да има оделита кола за заразне и
- д) да је лако дељив.

Друго, засебно одељење дивизијског санитета јесте:

2. Дивизијско здравствено одељење, т.ј. одељење за хигијенску службу у дивизији.

3. *Завојишно-медицинско* одељење са задатком лекарско-хируршким.

На челу сваког од ова три одељења стоје командири-лекари. Командир војно-санитетског каравана може бити и официр из трупе, командир здравственог одељења облигатно *лекар специјалиста-хигијеничар*, а командир завојишно-медицинског одељења — лекар, специјалиста-хирург.

Референт дивизијског санитета.

На челу свију санитетских јединица у дивизији стоји референт. Под њим стоје *непосредно* сва три одељења диви-

зијског санитета, као што под командом пука стоје команданти батаљона. Пуковски санитети, пољске болнице и остале санитетске јединице у дивизији према референту и према дивизијском завојишту имају однос деташованих јединица, чији рад регулисава и доводи у сагласност референт.

Односно вишег санитетског командовања, као и односно улоге, нарочито, референта дивизијског санитета, — ратно искуство је нагласило два принципа:

- 1) Дивизијски референт мора лично и непосредно руководити радом дивизијског санитета, имајући своје стално место у дивизијском санитету, а не у штабу, где он нема посла.
- 2) Он мора бити у курсу стања рада и ситуације у дивизијском санитету.

Без првог и другог не може се постићи сагласност и јединство у командовању и у целокупном раду, а без овога испада неред и хаос, који иде на штету и војске и рањеника.

Дужност и улогу, како дивизијског тако и свију осталих виших санитетских наредбодаваца, треба добро и тачно схватити. Реч је овде о психологији командовања и наређивања. Бити добар командант не значи само издати добро и паметно наређење. То је почетак, то је само план рада. Добар командант и наредбодавац мора имати још једну важну особину: он мора да ствара и да познаје *и средства за извршење наређења*. А створити и познавати средства за извршење једног наређења значи, у ствари, имати их при руци. Отуда принцип ратне санитетске службе, да дивизијски санитет мора бити резерва како у погледу персонала и људства, тако и у погледу материјала. Референт дивизијског санитета мора увек имати при руци, поред себе, сва средства за извршење свог задатка.

У вези са овим стоји и питање о дивизијској санитетској комори, о употреби сопствених преносних средстава. Дивизијски санитет трошећи свој материјал непрекидно, било дајући га пуковским санитетима, било код себе, — мора увек попуњавати утрошак, довлачећи попуњу из позадине. За време јаким борби и нарочито зараза, утрошак материјала је највећи. Јасно је из овога, да се довлачење свију потреба у последњем случају мора осигурати и обезбедити по сваку цену. То може бити само у једном случају: ако дивизијски санитет располаже својим превозним средствима, ако има своју властиту комору. Због одсуства ове коморе код нас је потицало много зла, јер је правилно и уредно попуњавање материјала зависило од неправилног и нередовног позајмљивања кола из туђих комора. Чување и брига о здрављу трупа не да се замислити без средстава. Осигурати и уредити ова, значи осигурати здравље трупа.

По оваквој схеми организована, — дивизијска санитетска етапа би личила на један велики и добро уређен друмски конач, у коме би сви пролазници добили и осетили максимум оне помоћи, коју им ова етапа дугује.

Пољска болница.

Пут од предњих санитетских етапа па до сталних и резервних војних болница може бити и дугачак, и заморан, и беспутан. За време путовања рањеника могу бити теже елементарне непогоде и безброј још других ратних неприлика. Без одмарања, без коначовања и етаповања, у свима тим случајима пренос рањеника до позадинских болница је немогућ. Ради олакшања путовања, у интересу рационалнијег транспортовања рањеника са бојишта у позадину, дуж пута постоје друмско-санитетски коначи, то су *пољске болнице*.

Улога је, према томе, последњих јасна: оне су коначи, свратишта и преноћишта, поређана дуж пута за позадинске болнице. Оне имају задатак, да прихвате и приме рањенике на кратковремен боравак и да их потом првом приликом евакуишу даље, дубље у позадину на лечење. Као што се види, и пољске болнице, као и остале предње војишне санитетске етапе, служе једном истом принципу: евакуацији и уклањању рањеника са војишта. И оне доприносе и припомажу евакуисању рањеника, а не лечењу. Али, поред ове редовне улоге, бивају и изузетне. У случају појаве заразе, — пољске болнице имају другу, супротну улогу: оне престају да евакуишу, већ само лече.

Пољске болнице су природне и прве баријере свима заразама, које букну на фронту. Ако пуковски санитети брзо и енергично издвоје и изолују прве случајеве заразе у пуку и ако ови не оду дубље у земљу, у села и градове, већ их пољске болнице задрже и закључају код себе, — онда је учињено све, што модерно наше знање учи о спречавању заразе.

За постигнуће тог двојаког и важног задатка, — кад се има посла само са рањеницима и кад избије зараза, — пољске болнице морају имати и одговарајуће уређење и средства.

Због овакве двојачке улоге пољских болница, оне морају имати и двојаку спрему: једну за случај кад нема заразе, другу у случају епидемије. У доба, када нема заразе, када се има посла само са рањеницима, њима су потребна мања средства. У случају појаве заразе, та се средства имају одмах појачати, *пољске болнице се имају ремобилисати и претворити у колонију од заразних и изолационих барака и шатора*.

Последње се може постићи само на један начин: ако се у миру спреми и у слагалиштима чува сав онај материјал из

којега се на брз и лак начин може подићи и заменити варошка војна болница у пољу. То су делови дрвених барака и шатора са целокупним припадајућим им болничким прибором, намештајем и инвентаром.

Ратна је пракса научила, да систем барака мора бити сасвим *провизорног карактера*. Бараке имају своју вредност само у том случају *ако се могу подићи онда, кад се осећа потреба*, т. ј. ако се могу подићи брзо, као шатор. Сваки други систем, полусталних и сталних, треба оставити, јер је узалудан и без користи. Примера је код нас пуно за ово. Када се у Нишу, за време најјаче епидемије пегавог тифуса, осетила нужда и потреба за баракама, — онда се приступило зидању полу-сталних 8 барака одмах поред „Беле-Куле“. Све су те бараке биле завршене онда када је престала потреба. Оне су биле готове на неколико дана пре наше евакуације Ниша, пред сам улазак Бугара.

Пољске болнице имају на војишту врло важну функцију. За време епидемије та је функција још важнија, јер од добре организације и правилног рада тих установа зависи и размер заразног пламена. Али епидемиолошко искуство наших ратова даје још једну поуку.

За време великих зараза у војсци, када се пламен заразе шири легендарном брзином на све стране, на пољске болнице може пасти такав терет и толики посао, да га оне саме не могу савладати. Ма како идеално биле организоване и снабдевене, ма како исправно функционисале, у таквим неприликама саме пољске болнице не могу одолети бујици заразе. У таквим тренутцима треба имати при руци још помоћних средстава. Треба имати, поред пољских болница, још две установе.

- 1) Покретне болнице и
- 2) Војишне покретне апотеке.

Покретне војишне апотеке, нарочито у таквим приликама, необходима су потреба. Оне морају имати изглед једног добро снабведеног покретног апотекарског слагалишта, које ће из непосредне близине брзо снабдевати пољске болнице свима санитарским, апотекарским и дезинфекционим средствима. Војишне покретне апотеке морају бити засебне административне јединице, придодате, у зависности од прилика, којој вишој команди (армији).

Сличну помоћ имају пољске болнице и у тако зв. *покретним болницама*. То су самосталне резервне армијске јединице које се према потреби упућују и придодају оним пољским болницама, где се укаже потреба.

Покретне болнице по својој организацији и спреми морају имати изглед добро снабдевене сталне војне болнице. Оне су

због покретљивости своје смештене под болничким шаторима и дрвеним баракама за склапање.

Покретне болнице се згодно могу употребити и поред бања, санаторијума за лечење и опорављање реконвалесцената, као и поред железничких станица на местима укрцавања рањеника у санитетске возове.

Сем покретних болница и сем покретних војшних апотека, пољске болнице и уопште хигијенска служба на бојишту морају бити помогнуте са још две установе: То су *војничке кујне и војничке чајцинице*.

Какву и колику улогу у развијању зараза игра свакојака храна и вода, излишно је доказивати. У доба рата је опасност с ове стране двострука, јер је због ратних штрапаца и свакојаких напрезања потреба за јачом и здравом храном као и водом већа. Међутим, задовољавање те потребе је крајње нередовно и неправилно. Гладан и жедан војник не бира ни храну ни воду, — он узима у уста све што му око спази од хране и пића.

Без правилног и доброг решења овог питања, добро организована хигијенска служба на војишту не може бити. Отуда је неодложна потреба за војничким кујнама и војничким чајциницама дуж свију позадинских комуникација, а нарочито на местима већег стицања људи, као што су: раскрснице, станице, преноћишта и т. д.

Позадински санитет.

Захваљујући принципу најшире евакуације са војишта у позадину, последња добија такав задатак, какав се у мирно доба не дешава. У колико се војиште ослобођава и разчишћава од болесних и рањених, у толико се позадина све више пуни и претрпава. Позадински санитет, на тај начин, добија деликатнији задатак од војшног: он прима на себе *лечење и негу свију рањеника и болесника*.

Рат је мобилизација свију духовних и материјалних снага народа. Рат значи и мобилизацију свега санитетског знања и целокупног санитетског материјала у земљи. Што год народ има и уме у погледу лечења, — он показује за време рата.

Организација санитета, квалитет и број стручног особља, као и материјална санитетска и апотекарска спрема, — подлеже истом закону, као и сва остала мобилисана снага народа: све стоји у вези и зависности од културног нивоа и економске снаге народа. Другим речима, што год се има више школа и установа за спрему стручног санитетског особља, као и што год се има већа индустрија за производњу материјалних санитетских средстава и потреба, — болнице ће бити боље, лечење

и нега ће бити успешнији. И обратно, што год је већег јада и невоље, што год је веће кубуре у свему и свачему, — и по болницама ће бити све горе.

Код нас је био овај последњи случај. То су сви видели и сви то знају по статистици и проценту умирања по нашим болницама. Ми ћемо подробније ући овде у ствар.

Свака установа, да буде на свом месту и да исправно функционише, мора имати безусловно три ствари: људе, материјал и оно што сваком послу гарантује успех, а то је добра организација.

Човек је у сваком послу најважнији. Од њега потиче све; и успех и неуспех. Да човек вреди, да има успеха, треба да зна и уме. За посао лечења требају још и урођене и васпитане душевне особине љубави према болном. Та два услова, — стручна спрема и љубав према болном, — јесу темељ без кога не може постојати ни болница ни лечење у њој. Код нас није солидан баш тај темељ.

Код нас у војним болницама постоје три категорије болничког особља, то су: лекари, болничари — обвезници са села и добровољне болничарке, даме из градова. У страним болницама постоје, сем ових, још и друге, као: лекари — хигијеничари, лекари специјалисте, санитарски помоћници (стручни), професионалне стручно школоване болничарке и т. д.

Разлика је између нашег и страног особља болничког не само у различитој многострукости, већ и у нечем другом, још важнијем. У европској добро уређеној болници има не само више врста особља, већ су све те врсте још и добро спремљене и школоване свака за свој посао. Лекари су тамо не само са општим медицинским образовањем, већ и са специјализацијом појединих медицинских грана. То су специјалисте не само за хирургију и поједине делове медицине, већ има специјалиста и за разне техничко-медицинске струке, као што су: рентгенизација, ортопедија, лабораторијско-медицински радови и т. д. *Фелдшери*, односно стручно-технички лекареви помоћници, су не само са солидном и довољно школско-стручном спремом из разних војно-фелдшерских школа, већ су то помоћници који свој посао и занат учвршћују још непрестаном и дугогодишњом практиком по болницама и поред лекара. *Милосрдне сестре* су такође са одличном школском спремом, добивеном у мирно и ратно доба у специјалним заводима, зв. „*општинама сестара милосрђа*“, где се у току неколико година сестре спремају не само у стручном образовању за свој посао, већ се још и васпитавају и посвећују цео живот свом узвишеном и одговорном послу. За *добровољне болничарке* у доба рата требају такође извесне стручне и душевне квалификације. То се постизава учењем курса за

добровољне болничарке и полагањем испита, као и строгим избором.

Код нас је друкчије. Код нас од стручног војно-санитетског особља постоје само војни лекари, без икаквих других школованих помоћника. То је једно. Друго, број војних лекара је код нас одувек недостајао. Док у богатијим европским војскама на једног лекара не пада више од 40—50 болесника, докле је код нас, нарочито за време епидемије пегавог тифуса, бивало да на једног лекара дође преко 500 болесника! Али и ово није сав посао наших лекара, јер на њих пада сем чисто лекарског посла још и целокупан административни, дисциплински и канцеларијски посао у болници. Јасно је за сваког после овога, зашто код нас није могло бити ни речи о лечењу како треба, и откуда већа умирања по нашим болницама.

Пример културних народа није луксуз. Тамо се није без потребе створила и извршила подела рада на различите многобројне, по рангу и стручној спреми, врсте болничког особља. И ми морамо стварати такав персонал.

У стварању стручног санитетског особља, због његове акутности, треба имати изванредан ред. У првом реду, по важности, треба створити стручно-школоване лекаре помоћнике, то су санитетски подофицири. *Ошуда је оснивање Војно-санитетске школе прва и најнеодложнија потреба нашег санитета.* Оснивање ове установе треба да значи почетак стварања стручног, школованог санитетског особља.

Потребна нам је исто тако и *женска, стручна помоћ.* Стварање и оснивање установе „*Општине сестара милосрђа*“ такође је питање, које чека своје решење.

Када наше болнице виде већи број лекара и лекара-специјалиста, када се нашим лечилиштима придодају још и потребна модерна техничко-медицинска средства, кабинети и лабораторије, када лекари добију своје стручно-образоване помоћнике, када цео остатак посла падне на добро одабране болничаре и када се лекари ослободе нелекарских послова у болници, — онда ће наше болнице бити у стању да одговоре свом позиву, т.ј. да се у њима лечи како треба.

Болнички материјал и инвентар.

Потребе, средства и намештај данашње добро уређене болнице огромне су и скупе су. Модерна европска болница, — која стоји на висини савремених медицинских знања, са својим разноврсним и скупоченим техничким средствима, приборима, инструментима, кабинетима, лабораторијама, и др.

разним модерним техничко-медицинским средствима за испитивање и лечење болести, — сачињава огроман капитал. Човек је одувек био готов да у случају болести и опасности по живот да све што има. Културан човек и културан народ од свију установа највише је помагао болнице. Отуда у културном свету болнице имају не само све што им треба, већ и нешто више: оне су ремек дела у погледу архитектуре, оне су врсте музеја, јер привлаче својим богатством разноликих средстава и намештаја. Оне су по свом уређењу она илузија за болеснике, где овај заборавља и не осећа више своју болест, *јер га је ша илузија већ излечила.*

Код нас је и у овоме невоља. Код нас се у добрим и хигијенским зградама-болницама, као и у њиховом унутрашњем намештају, натеже до крајњих граница сиромаштине. Наше болнице увек у нечему оскудевају. Ни најбоља наша болница не може рећи, да има све што јој је најнепоходније. Напротив, већина наших болница, нарочито у доба рата, није имала чак ни оног минимума болничког намештаја, који бар споља даје утисак болнице. Није било довољно ни постеља ни осталог постељног прибора, није било довољно ни рубља, нити осталих најнеопходнијих болничких потреба. Такве су биле наше болнице.

Организација болница и администрирање.

Код нас је зло не само у болничком особљу и у болничком материјалу. Оно је потицало још и због болничке дезорганизације и неуређеног начина администрирања.

Искористити у потпуности човека и ствар, т.ј. употребити рационално и „без отпадака“ човечју снагу (моралну и материјалну) као и мртав материјал, — то је вештина и дар од Бога. Та људска обдареност има општепознати назив — *организаторска способност*. Одржавати, пак, један организован посао у већ добро створеном стању и виду, — значи имати и другу особину и способност, а то је *администраторска*.

Наша сиромаштина тражи од лекара обе ове особине: Од њега се тражи, поред његових и иначе преоптерећених лекарских дужности, још и организовање и администрирање болница. Конкретније говорећи, од лекара се тражи сем, по Правилу припадајућег му лекарског посла, још и да свака ствар и целокупно особље буде на свом месту и да све буде у свом реду; од лекара се тражи, да уреди, спреми и одржава у непрекидно-исправном раду и реду посао у перионици рубља, посуђа у кујни, у магацинима, у пријемном одељењу, у кабинетима, лабораторијама, у дезинфекторском одељењу, у нужницима, болесничким собама и у свима осталим болничким

просторијама, као и свуда око њих. На крају, сем овог важног посла, који стоји на граници *хигијене и администрације* и који се не може замислити без стручне спреме из *болничке хигијене*, — на лекаре пада још и чисто *канцеларијски посао*.

Унапред се да закључити, да је за овакав и оволико разноструки и нелекарски посао лекарима ретко кад стизало и време и воља и способност. При, и иначе, редовној преоптерећености послом, претрпаности великом количином рада, — лекарима није остајало ништа друго до да из гомиле посла извуку бар један део, те да макар тај део сврше и ураде. Разумљиво је, куда је ово морало одводити. Занемаривање ма ког из напред наведених послова лекарских, као и нелекарских, морало је аутоматски изазивати одмах неред и запуштеност по болницама, јер је цео поменути болнички посао *један систем* једна недељива целина. Тако је и било: услед запуштања посла у *целини*, у нашим болницама је завладало свима познато нечувено умирање. Место лечења болницама се отворио нов посао. Па се чак и за тај нов посао није имало кад, чак се и за питање укупнине није увек стизало. И ту је било муке и натезања.

За време најјачег умирања, за време епидемије пегавог тифуса, ово се зло сасвим обелоданило. Узрок умирања — силна запуштеност болница и прекомеран посао управника — постао је толико јасан, да су одмах, макар и доцкан, пожурили лекарима у помоћ. У то доба управницима болница су упућени на службу, за *њихове помоћнике* у стручном болничко-хигијенском послу и послу сређивања и управљања нередом, обвезници чиновничког реда. На жалост, ова је мера промашила циљ. Откуда то, јасно је.

Организација и *стручно вођење* болница није прост и лаички посао. За то треба читав један комплекс урођених и стечених особина, као: познавање болничке хигијене и медицине, познавање болничких средстава и болничког живота, способност наређивања и контролисања извршивања и извођења посла, воља, љубав и преданост болничком послу и т. д. Свију тих особина упућени обвезници, ма како они били интелегентни, немају. Ушавши први пут у болницу, ти „помоћници“ управникови мењају ствар у толико, што постају нов терет за управника, без кога не знају и не умеју ништа. Отуда се та „помоћ“ на умирању и није опазила.

Французи су, међутим, то питање војног санитета одавно правилно решили. Они су јасно увидели, да се уређење и управљање болнице не може замислити без извесне стручне спреме управникових помоћника. Стога они за организовање и администрирање свију санитетских установа (болница, барака, завојшта и т. д.), како у миру тако и у рату, спре-

мају нарочити кадар стручних војно-санитетских административних чиновника, који су, збиља, прави и корисни лекареви помоћници. То су т. зв. „*Officiers d'Administration*“.

Код нас се то питање мора решити на сличан начин. Ми морамо створити кадар стручних војно-санитетских чиновника, које одавно очекује важан и одговоран посао у војном санитету. Пут је за ово један. Он је у отварању „*Војно-Санитетске Школе*“.

Када се то питање буде правилно решило, онда ће се добити сва потребна гаранција, да ће наше војне болнице бити добро уређене и стручно добро вођене. Тек тада ће се омогућити правилна и истинска борба са умирањем по нашим војним болницама.

Санитетско слагалиште и војно-санитетска радионица.

Ратно искуство је утврдило принцип, да је недовољно имати само магацине и слагалишта материјала. И најбогатији магацини, ако се непрекидно празне а не попуњују, — морају се на крају испразнити. Питање о муницији и оружју за време ратова најбоље је нагласило тај принцип.

Који год није осигурао непрекидно извирање и непрекидну продукцију оружја и муниције, који год није добро организовао индустрију, — томе се то светило.

Исти принцип важи и за апотекарску и санитетску спрему. Најбољи је сведок наше апотекарско и санитетско слагалиште. За време целог ратовања, обе ове важне установе нису биле у стању да снабдевају војно-санитетске установе у оној мери, у којој је то било потребно. Увек је понешто недостајало, јер никад није био осигуран редован и правилан *пришок поуне*.

На први поглед изгледа, да то друкчије и не може бити, да је то „*нужно зло*“, јер је земља без своје властите индустрије. Изгледа, да чим се целокупна ова спрема довлачи из туђих земаља, из страних фабрика, — да онда не може бити ни речи о непрекидном извирању и попуњавању. Свако се, у том случају, има помирити са стањем ствари, т. ј. трпети оскудицу. Ко нема фабрика муниције, он је принуђен да је сиромашки штеди, а кад му још и нестане, — има да се мири са конзеквенцама. Међутим, и поред све наше индустријске заосталости, бар у погледу санитетске спреме, ствар се у многоме може поправити. Ми смо земља сасвим без домаће индустрије. Ми имамо довољно развијене занате и занатске радионице. Када би се покупила и рационално искористила сва наша земаљска занатско-техничка снага и средства, Војно-санитетско слагалиште не би извршило никакав безрезултатан

покушај. Напротив, оно би се подигло сигурно на ниво већ створених сличних радионица и установа, какве су: „Војно-технички завод“, барутана „Обилићево“, Војно-одећни завод“ и др.

На тај би начин санитетско слагалиште у многоме добило изворну снагу у *Војно-санитетској радионици*. Целокупан болнички намештај и инвентар за болесничке собе, кујну, перионице не би зависио ни од чега другог, до само од добро организованог посла у тој радионици. Исти је случај и са шивењем болесничког рубља, пешкира, чаршава, јастука, сламарица, мантила, затим са израдом обуће, папуча, као и са безбројем осталих разноврсних потреба. Важно је овде споменути још и производњу најважнијих средстава чистоће и дезинфекције, као што су прост пераћи *сапун и креч*.

Њихова би фабрикација у војно-санитетској радионици коштала више довитљивости, него ли пара. Идеја војно-санитетске радионице је нова код нас, на страни није. Она је код добро уређених страних војних санитета одавно ушла у живот и одавно функционише.

Санитетска радионица је акутна потреба нашег војног санитета. Макар и несавршена у почетку, њено оснивање је ипак оправдано, јер ће у току живота и развијања несумњиво добити савршенији облик. То јамчи и цео наш млади културни живот, чији је прави и пуни развој и расцвет тек пред нама.

Војно-санитетска струка.

Код нас још није правилно и потпуно уочен задатак и смисао војног санитета. То се јасно види по здравственом стању, односно по претераној смртности у нашој војсци, како *за време мира, тако*, још више, за време рата. Да наш војни санитет промаша циљ, да здравствено стање у нашој војсци *није на жељеној* и потребној висини, — то је потврђено и са најкомпетентније стране. Још уочи Балканских ратова, на свом предавању у Официрском Дому, начелник тадањег санитета М. В. то је отворено признао, па је и статистички документовао. Ускоро после овог, отворени велики наши ратови само су *излишан пут потврдили то предавање*: прво је дошла колера за време Бугарског рата, а после још страшнији пегави тифус за време Аустријског.

Док је овако било код нас, дотле је на пр. у француској војсци било друкчије. Тамо за време целог рата не само што није било колере и пегавог тифуса, већ није било, у опште, никакве заразе, никакве епидемије. Намеће се само собом питање: откуда све ово, због чега је та разлика?

Одговор је један: разлика између здравља српске и француске војске је зато велика, што је велика и разлика у војно-санитетској организацаји између њих. У француској војсци *чување и брига о здрављу војске* почива на научној, модерној војно-хигијенској основи и тај се принцип спроводи увек и свуда у војсци без обзира на његово коштање. Тамо је свет одавно увидео, да је у војно-санитетској организацији битно и главно само једно: *сачувати и одржати по сваку цену здравље, а не пустиши га и упуштено лечиши.*

Боље је и паметније је спречавање обољевања не само са гледишта медицинске науке, већ и са гледишта рачунског. Ко да више пара на спречавање обољења, мање ће дати на лечење. Усвојивши у потпуности ово гледиште, Французи га у својој војсци чак спровode претерано. Они, по каткад, потроше и коју излишну пару, дозволе понеки пут и луксузни војно-хигијенски кредит и издатак.

Крваво ратно искуство је очито показало, да границе између луксуза и стварне потребе нема, чим је у питању здравље војске. Овде је тврдичење грешна и казнива ствар. Тај грех пада на саме тврдице, казну издржава сам народ за време епидемије. То искуство живота је и створило познату философску истину, да све, што је јефтино, скупо је. И обратно, скупоћа је, на крају крајева, увек јефтина.

Ми смо се најстраховитије опекали о неразумевање ове истине. Место јефтиноће, коју смо свуда и на сваком кредиту проповедали, — платили смо прескупо. За уштеђених неколико хиљада презреног метала, ми смо жртвовали и платили са неколико хиљада људских живота, покошених заразом за време епидемије.

Зло се наше из овога јасно види. Оно лежи у неразумевању просте истине, да је задатак војног санитета у *чувању здравља војске, у спречавању обољења, а не у лечењу.* Тај је задатак у првом реду *хигијенски*, па тек у другом *лекарски*. Прво треба створити хигијенске прилике и услове живота у војсци, па после болнице. Такав је смисао и задатак војног санитета.

Што пре стане наш санитет на то гледиште, тим ће се пре смањити и умирање, тим ће мање бити посла у болницама, тим ће се пре изаћи на пут истините и паметне штедње.

Санитетски официри.

Грађански лекар није то исто, што и војни. Војни лекар сем медацинских знања мора имати још нешто. Он мора да зна услове и прилике војничког живота, те да их доводи у сагласност са захтевима медицине и хигијене. Другим речима,

војни лекар мора да посредује између тактике и хигијене, а за то му треба да зна захтеве како прве, чисто војне науке, тако и своје медицинске.

Осим ове особине војни лекар мора имати и љубав и преданост према свом послу, односно према војсци, јер се без воље не може замислити никакав успех.

Обе ове особине, познавање војничких прилика и живота, као и љубав према војсци, чине, да сваки грађански лекар не може бити и добар војни. Код великих војска је ово одавно запажено и медицинско образовање војних лекара није у рукама грађанских медицинских факултета, већ специјалних војних медицинских академија: „Војно-Медицинска Академија“ у Петрограду, „L'Academie de Medicine militaire“ у Лиону; „Kaiser Wilhelms Militär-Medicinische Akademie“ у Берлину.

Код нас је из појмљивих разлога и овде друкчије. Код нас су војни лекари гоотво сви из грађанства, са грађанских медицинских факултета, т. ј. без везе са војском и њеним специјалним војно-медицинским потребама. То је зло код нас запажено и чине се покушаји да се оно исправи. То се постижава одслуживањем свог војничког рока по свршетку студија и полагањем испита за санитетског поручника.

Овим се донекле ствар поправља, али не у потпуној мери. Нарочито се не постиже најглавније: *не добија се нигде ни практична ни теоријска спрема из Војне Хигијене*. Доцније се овај недостатак још мање поправља. Војни санитет не шаље војне лекаре у *иностранство* ради детаљнијег упознавања са модерном војном хигијеном, војни лекари се не састају на повременим конференцијама ради узајамног већања и мењања мисли о стручним војно-медицинским стварима. Код нас не постоји ни писмен пут претресања акутних и важних војно-медицинских питања, т. ј. *ми немамо ни стручних војно-санитетских часописа*, каквих је у модерним војскама свуда.

Ако се све ово процени, и ако се још има у виду факт, да је на грађанским медицинским факултетима хигијена одувек била најзанемаренија наука, — онда се јасно види колика је штета по војску од занемарености војне хигијене.

Војно-хигијенско допуњавање образовања наших војних лекара питање је првостепене важности. Борба са смртношћу у нашој војсци, борба са обољевањима у нашој војсци може отпочети тек онда, кад се за тај посао потпуно спреме они који тај посао имају да изводе. То је једно. Друго, од тога посла ће бити стварне користи и напретка ако се учини још нешто, а то је, ако се у нашу војничку масу унесе што више *здравствене просвете*, што више свести о здрављу. Ово се може постићи путем предавања војних лекара и то са сликама

и бмоскопом, као и путем ширења *књига и списа о здрављу*. Док не буде обојега, док се не спреми за нашу војску кадар стручног санитетског особља и док се не пробуди и не развије код војничких наших маса свест о здрављу, — дотле неће бити осигурано здравље и снага наше војске.

*

Крваво искуство и крвав опит за војни санитет морају имати исту вредност, као што за модерну науку има вредност експерименат у лабораторији. Наука ништа не прима, што није проверено и основано на експерименту. Ако се жели да се у будућем рату прође са што мање жртава, да се народна снага што мање истроши, онда војни санитет мора усвојити исти овај принцип. Он мора крваво ратно искуство сматрати као драгоцен експерименат, а све његове поуке као озбиљне опомене, које се не смеју заборавити.

Мајор, Д-р Влад. Станојевић.

РАЗЛИЧНОСТИ

ЕНГЛЕСКА КОЊИЧКА ЕГЗЕРЦИРНА ПРАВИЛА

(Свршетак)

Извиђање.

Одељак о *извиђању* садржи ове чланове: општа начела; вођење извиђачких патрола; одашиљање извиђачких одреда и патрола са нарочитим задатком; вођење извиђачких одреда и патрола, који су упућени са нарочитим задатком; извиђање у ужем смислу; извештаји и рапорти; пренос извештаја; извиђачи земљишта.

Општа начела. Извиђање је најважније средство, којим се добијају обавештења. Оно може бити стратегијско или тактичко.

Стратегијско извиђање има да утврди већа и обично више удаљена кретања противникова, да би командујући био у стању да удеси благовремено свој *операцијски* план. Њега врши обично ваздухопловство, но вестима које се добијају овим средством треба попуна од стране коњице. Дужност коњице ће бити, да се пробије кроз непријатељске предстраже или да пролази кроз пределе са непријатељски расположеним становништвом. Мала одељења неће бити у стању да савладају све тешкоће, нити ће моћи да доставе своје извештаје до циља. Треба дакле упућивати јаче одреде, који ће пробити себи пут, ако је потребно борбом, до zgodних положаја; са ових они ће одаслати извиђачке патроле, којима служе као прибежишта. Командант одреда водиће рачуна о преносу добивених извештаја до надлежног места. Ови извиђачки одреди не врше ни у ком случају службу обезбеђења главне снаге; њихово кретање удешава се искључиво по потребама извиђања и преноса извештаја. Борна кола биће им често добра потпора.

Тактичко извиђање има да утврди кретање и тактичке диспозиције противникове непосредно пред битком, да би

командант према његовим резултатима могао да утврди свој *шактички* план. Њега врше мале извиђачке патроле или штабни официри са неколико људи за пренос извештаја. Кретања ових патрола зависиће много од противниковог кретања.

Извиђање које врше *заштитничке шрупе*, обично је тактичко извиђање. Оно има да утврди присутност или отсутност непријатеља на не сувише великој даљини и да стави команданта у могућност, да у случају напада предузме благовремено своје мере. Патроле, које се употребљују за ову службу, имају такође да спрече непријатељско извиђање и да одбију противникове патроле; њима је стога потребан ослонац, који им дају заштитнички одреди.

Приликом извиђања треба имати увек на уму, да је *први циљ извиђања* да се добију обавештења, а не борба. Но при томе не треба губити из вида, да су „идентификације“ често од велике вредности. Оне се добијају најекономније снажним нападом на мала, одвојена одељења. Такође не треба заборавити, да успешна борба појачава морал, што опет олакшава сав рад у извиђању.

Мотоциклисте и велосипедисте биће извиђачким одредима од велике користи у служби за пренос извештаја. И лаки оклопљени аутомобили могу се додати извиђачким одредима, но њих не треба употребљавати у извиђању, сем ако то налаже обзир на велику даљину, коју коњица у потребном времену не може прећи и ако то дозвољавају технички обзири (лаки оклопљени аутомобил може са својим средствима прећи 400 миља, ако може на путу узимати воду; иначе само 250 миља).

Узајамни рад са ваздухопловством је потребан и од велике је користи. Коњица ће често морати да провери извештаје авиона а они да допуне слику која се добија извидничким радом. Коњица може имати на расположењу и ваздухопловне јединице, које ће се употребити: било за извиђање на велике даљине, или на правцима, на којима треба проћи кроз непријатељске просторије или за коњицу непроходно земљиште, било за пренос извештаја.

Вођење извидничких одреда и патрола. *Кретање* се врши у скоковима. *Поредак* зависи од земљишта, но увек треба одвојити неколико људи, који имају да виде, а остале држати прикупљене за борбу. Најобичнији поредак је: већи део у средини, а од њега одвојене мање групе у напред и у бокове (понекад један два коњаника и у назад). Све се креће прикупљено у колико то земљиште дозвољава; у отвореном крају биће већа растојања потребна.

Треба предузимати све мере предострожности, те да нико и ништа не буде запажено ни од противника ни од непријатељског становништва.

Местима, која могу бити заседе, треба се приближити са опрезом. Иза заклона, до којих се стигне у близини непријатеља, треба мењати правац кретања.

Једино *вођа патроле* одговара за њено вођење, тачност и сигурно достављање извештаја. Сваки војник патроле тежи да запамти крај, којим се пролази, да би нашао пут натраг. Враћајући се треба избегавати пут, којим се прошло, пошто на њему може да је спремљења заседа.

Непрекидним напором треба тежити извиђању у свима правцима. Некад ће се ватром привлачити пажња противника у једну страну, док одвојени делови у другом правцу продужују прикупљање података.

Извештај да нема непријатеља у једном крају има исти значај, као и извештај о присуству непријатељевом у другом крају.

Један пут ухваћен *додир* са противником не треба губити, сем ако би то било у смислу добивених наређења.

Изненађено или одсечено одељење тежи да се пробије и да продужи свој задатак или бар да се прикупи на месту последњег застоја.

Одашиљање извидничког одреда или патроле са нарочитим задатком. *Јачина* одреда (патроле) одређује се према томе, колико треба за извршење задатка људи за извиђање, за пренос извештаја и најзад људи за разне цели (тумачи, сигнализатори и др.).

Вођа добија писмену *инструкцију*; поред тога му онај, који наређује извиђање, усмено објашњава задатак. Пред полазак уништава вођа мањих одреда добивену писмену инструкцију.

Полазак треба одредити тако, да се стиже у близину непријатеља у згодно време.

Вођење извидничког одреда. Одред, који је стигао у *близину прошивникову*, зауставља се на згодном положају и одашиље патроле у разне правце у циљу извиђања. Командант одреда користи се својим догледом. Одред је прибежиште патрола, смењује их кад су изнурене, и сређује извештаје које потом шаље на надлежно место.

Села, путеве и земљиште у коме се оставља траг, треба избегавати.

Одмор се држи под стражом и никад прикупљено на једном месту. Ноћу се употреби која зграда, чији се становници притворе. Ако се стало пре сумрака, треба, чим почне ноћ, променити место одмора, а конач се напушта пре сванућа.

И ако је извиђање обично могуће само дању, биће често немогуће кретати се дању. Онда лежи патрола преко дана на своме месту и *крене се ноћу* тамо, одакле је осматрање згодније.

Извиђање у ужем смислу. Обавештења се могу добити: осматрањем непријатеља, заробљавањем, питањем становника,

прислушкивањем на телеграфским линијама, из писама и новина на поштанским станицама; посматрањем земљишта (прашине, ватре), прегледањем трагова напуштених логоришта и т. д.

Извиђачи треба да знају обичне поретке непријатељеве и њихову јачину, да би се избегло претеривање. У покрету пролазе поред једне тачке за један минут:

Од коњице у ходу	120	коњаника
Од коњице у касу	240	„
Од артиљерије	5	топова
Од пешадије по четири	200	људи.

Извештаји и рапорти. Правило излаже опширно, како треба састављати и писати извештаје. Наглашено је да је искуство доказало, да се на јасно питање добива јасан одговор. Стога треба да се при одашиљању тачно назначи, о чему се тражи обавештење.

Извештај треба да је тачан, јасан и недвосмислен. Цртежи и панорамске скице су од велике користи.

Пренос извештаја. И најважнији извештај је без значаја, ако стиже доцкан. Ако је потребно да се извештаји преносе на већим даљинама, уређује се један ланац малих станица. Носиоци извештаја треба да су бистри људи, који имају природно чуло за правац. Треба да знају преносити и усмене извештаје и поновити их чврстим, јаким и јасним гласом. Важне извештаје треба слати у два примерка и у два правца. Све старешине свију редова су дужни, да потпомажу носиоце извештаја у свако доба и са свима средствима која им стоје на расположењу.

Извиђачи земљишта. Њихова дужност је да утврде, да ли је оближње земљиште проходно за коњицу и да назначе најбоље правце кроз препреке или око препрека. Они се крећу у видiku својих ескадрона истакнути око 500 јарда (455 метара). Мада се тражи, да је сваки коњаник способан да врши дужност извиђача земљишта, треба одређивати за то само бистре људе на добрим коњима. Обично ће бити два довољно за ескадрон.

Борба на коњима.

Наступање према непријатељу врши се у смакнутом строју, но са оноликим међупросторима колики су потребни за кретање у неравном земљишту и за брз развој. Резерве треба да се налазе у близини, да би биле при руци за акцију и за искоришћење успеха.

Артиљерија се обично креће у једном боку по могућству којим путем. Један део може бити додат претходници.

Чим се обе стране приближе међусобно, појача се извиђање одашиљањем патрола, да би се добила што потпунија слика о земљишту.

Ако је положај непријатељских снага приближно познат може се и претходници поверити задатак маневарског одреда. У овоме случају треба главна снага да своје кретање удеси према одреду, да би могла да искористи згодну ситуацију, коју ће створити одред. Ако је могуће изненађење, замењује се претходница патролама (1—2 официра на добрим коњима са неколико коњаника). У последњој фази наступања треба истаћи извиђаче земљишта.

Места команданша. Лично рекогносцирање од стране команданта је веома важно. Он се креће праћен само једним офицером свога штаба и потчињеним командантима, тако да може добити добар преглед простора, у коме треба да се изврши напад, и да може утицати на акцију. Потчињени команданти га прате до крајњег тренутка, да би сазнали општи план за акцију, и онда се враћају својим јединицама. Предузете су мере да се ове јединице не задржавају за време одсуства њихових команданата.

Кад напад отпочне, налази се командант онде одакле може да посматра борбу и држи при руци своју резерву за продужење акције.

Општа начела за борбу против коњице. Треба тући главну снагу противничке коњице у згодном тренутку и користећи се свом снагом појединих родова, који стоје на расположењу. Треба тежити да се изненади непријатељ у погледу времена и правца. Ако је земљиште подесно моћи ће да се удари свом снагом на непријатељски бок. Брзина ће бити од велике користи. Ако су се обе стране једном приближиле, биће нагао и брз напад, изведен са одлучношћу, увек ефикаснији од далеких обухвата и великих маневара.

Битно је за успех: добро осматрање, способно вођење и здрав систем за пренос заповести. Нижи команданти треба да су иницијативни. Наређења ће често изостати, а прилике могу захтевати одступање од издате заповести. Најважније је, да се дејствује у духу општег плана и по првом начелу, то јест у циљу да се уништи непријатељ. Нижим се командантима неће моћи објашњавати цео план; ствар је мирнодопске наставе, да сваки свхати план, чим је развој завршен.

Поредак за напад треба да је чврст, збијен и у добром реду.

Пошто се план више не може мењати, ако је развој завршен, не треба ствар пренаглити и увек задржати део снаге у резерви, која мора да је при руци команданту.

Претходне мере за борбу са коњицом. Тактички поретци треба да су једноставни и лако променљиви. При нападу са две и више бригада не треба покушавати да се створи једна линија, мада треба тежити да се напад изврши једновремено.

Да би се линија заштитила од удара у бок, ешалонирају се нарочита одељења, обично иза више осетљивог крила, док иза другог наступа резерва.

Задњи ешалони поретка потпомажу прву линију, спречавају да она буде савладана пре него што остали делови ступе у борбу, и појачавају морално жестину напада.

Кад се пролази кроз земљиште које је склоњено од видика и ватре противникове, може бити корисно да се истакне „офансивни бок“, т. ј. одвоји део снаге у ешалону пред фронт. Овај ће присилити непријатеља да промени правац и створити могућност да главна снага удари у непријатељски бок.

Ако нема довољно простора за развој фронта због близине непријатеља, или ако се намерава да се противник превари у погледу правца пресудног напада, може се коњичка снага кренути у један бок те да се у погодном тренутку за напад, и кад се трупе крену према непријатељу, налази у поретку за напад.¹

Коначни развој и јуриш. Веома је важно да се напад изврши у погодном тренутку и на подесном земљишту. Покрети треба да су кратки али непренагљени. Јединице у појединим линијама остају што дуже у дубоким поретцима. Међупростори између јединица су непотребни.

Трупе ће остати што дуже у касу, да би коњи били свежи за шок. Но, ако је могуће изненађење, може се прећи у галоп и на већем одстојању од непријатеља. Ово одстојање нормално неће бити веће од 300—500 јарди (273—454 метра). На овој се даљини прелази полако у галоп; сабље и копља се спреме; сваки коњ треба да је потпуно у руци свог јахача; водници пазе на интервал од водника који има правац, крилни теже средини њихових водова; у линији треба да се разликују јасно два реда од којих задњи има да попуни сваки отвор у предњем. Командири и команданти улазе пред сам јуриш у линију водника. Јуриш се наређује тек на 50 јарди (45 метара)

¹ Овај став је тачан превод дотичног става енглеског правила. Интересантно би било знати, да ли је ова одредба, која је у супротности са раније изнетим општим начелима за борбу против коњице, основана на ратном искуству, наиме, да ли је енглеска коњица за време рата била у прилици, да на овакав начин изведе развој за напад. Успех оваквог маневра зависи сувише од противника.

од непријатеља. Први ред диже сабље, и сваки ухвати седло и појачава брзину са чврстом одлуком да прегази непријатеља.

После јуриша може се ситуација развити овако:

1. Непријатељ није сачекао јуриш.
2. Успешна борба у мешавини после судара завршена је гоњењем.

3. Борба у мешовини је без успеха.

Борбе у мешавини. У овој борби прса у прса одлучују одлучност, вештина у јахању и вешта употреба сабље и копља.

Гоњење. У гоњењу не треба дати противнику ни мира ни одмора, док није сасвим изнурен и дезорганизован. Противник, који је у пуном бегству, може се гонити само у отвореном поретку и пуном галопу. Али снаге, које овако гоне, треба обезбедити нарочитим јединицама, које се после јуриша брзо среде и које прате предња одељења. Топови и митраљеви могу у гоњењу дејствовати корисно и смело.

Збор. Сваки официр прикупља иза себе људство из своје најближе околине. Ескадрони се прикупљају у линији, пукови у ескадронској колони.

Ако напад није успео, треба да се одступи са намером да се јединице што пре среде. При томе употребљује се свака прилика за ватрено дејство карабином, митраљезом и топом.

Напад на коњима на пешадију. Згодне прилике за напад на коњима на добро наоружану и обучену пешадију биће ретке. У опште, напад ће успети само ако је пешадија изнурена, деморалисана, изолована и без дубине у своме поретку, или ако је заузета у вршењу свог задатка. Овакву прилику ће моћи најбоље да искористе мале коњичке јединице под иницијативним вођем.

Напад треба да је потпомогнут ватром и извршен у неколико линија. Свака је линија широко отворена а од предње удаљена највише 200 јарди (182 метра).

Најважнији су услови за успех напада на коњима на пешадију: дубина поретка, потпора ватром, изненађење, одлучност. Извиђање земљишта је веома важно; веће препреке, нарочито бодљикава жица онемогућавају напад.

Против непријатеља, који је заштићен бодљикавом жицом, успеће често комбинован напад тенкова и коњице. Такође у извиђању биће узајаман рад тенкова и коњице од велике користи. Фронталан напад тенкова и обухват коњице на коњима довешће пре циљу него напад пешке.

Напад на коњима на артиљерију треба извршити у отвореном поретку на један или оба бока топовске линије. Свакој јединици одређују се поједини објекти и напад се изводи са највећом брзином.

Део снага треба одвојити за напад карабином на послугу топова, други за напад на заштитницу, каре и запреге.

Зденко Ј. Аљанчић,
мајор.

СТАРА И НОВА КОЊИЦА.

После великог европског рата појављује се у француској војсци у 1920. г. ново Коњичко Правило које је створено на основу искуства из овог рата.

Постављајући коњици за основни принцип *употребу ватре* и нормални начин дејства *борбу пешке*, нова доктрина сматра коња само као средство за пренос при маневровању коњичких маса, да би се по том згодно употребиле — за борбу пешке. Ескадрон је највећа јединица која се предвиђа за коњичко дејство. Савременој се коњици препоручује да се, ако жели да се прослави на бојном пољу, она данас мора старати да буде у стању такмичити се са најбољом пешадијом — у борби пешке.

Копље је избачено.

Са овим се уноси потпун преокрет у појмове о улози коњице у рату и борби, јер се по њему коњица претвара у пешадију на коњима.

Многи су већ раније, а нарочито после Руско-јапанског рата, почели славити ватрено оружје и сматрати га као једино моћно средство, на којем коњица има заснивати своје дејство у савременом модерном рату. Они су тврдили, да стара коњичка слава мора избледети пред тако силним факторима које усавршена техника ратовања уопште и техника ватре напоседаје. Ова је идеја, названа „ватро-поклонство“, имала своје присталице још и пре овог последњег европског рата, али је била немоћна да се распростре и „отрује“ подједнако духове коњица свију земаља. За време пак рата, наша малобројна коњица очекивала је, да коњичке масе великих војска зарађених страна потврде, ако не даду више, да је дух коњичких правила ипак савремен, да није застарео и неприменљив, да је коњичка сила при свем савршенству технике остала у коњичком удару, у примени великих коњичких маса и у удару хладним оружјем. Међутим шта видимо: на француском фронту наилазимо на примену коњичких маса на пр. при затварању пробијеног фронта у Пикардији марта 1918. год. и у мају на Марни; при искоришћавању извршеног пробоја непријатељског

фронта — случај дејства енглеске коњице у августу 1918. г. код Амијена, у октобру код Катоа и у новембру код Ескота.

Па ипак, после свега рада и дејства коњичких маса у току целог рата, излази да оне не само што нису дале довољну потпору принципима на којима су оне саме почивале, већ се као последица њиховог рада рађа у 1920 години ново француско Коњичко Правило *које дефинишивно и поштауно прешвара коњицу у пешадију на коњима.*

Да се веровало у преокрет у гледиштима на улогу и употребу коњице после овог технички усавршеног рата, то је тачно, као што је тачно и то, да је се такође веровало да преокрет толики и тако велики неће и не може бити. Немачка коњица, која је за време рата највише од свију свој рад заснивала на употреби ватре, која је у реидовима ограничавала своје дејство на рушењу пруга, мостова и т. д. (случај са 10 немачких коњичких дивизија под командом ђенерала Шметау које су дејствовале у правцу Свенцана—Постав—Глубок—Борисов у јесен 1915. год. у бок и позадину 10. руске армије и тиме утицале да ова напусти велики део своје територије), али је немачка коњица својим ограничавањем дејства на рушење мостова и жељезничке пруге итд. и избегавањем борбе учинила то, да јој рад није крунисан сјајним успехом. Да је немачка коњица показала при томе више активности и налета, 10. руска армија тешко да би успела да се из тога обруча извуче и тиме би била доведена у питање и судбина самога центра... Та иста немачка коњица, која је тако рећи прва већим делом оставила своје коње и у рововима заједно са пешацима готово до краја рата остала, та иста коњица није прешла у такву крајност, као Французи, већ она верује, као и сам њихов познати ђенерал коњички Бернарди, да ће услед усавршене технике коњица доиста имати несавладљиве тешкоће за коњичко дејство, али да при свем том она има да игра важнију улогу.

Што се тиче ратног искуства наше коњице, ми морамо признати да се рад наш у већини сводио на употребу ватре. Узрок не треба тражити у неактивности и „ватро-поклонству“ старешинског кадра већ у нашој малобројности и тешким и тако рећи несразмерним (према бројности) задацима, који су нам додељивани били.

За нас коњанике је од необичне важности био Источни фронт, где је руска коњица својим готово увек коњичким дејством доказала да никаква техничка средства, никакве увећане опасне зоне не могу бити препреке пред силном вољом да се непријатељу на врху копља или на оштрици сабље покаже сва величина мржње. Тек тада, кад се рад и те коњице расмотри и када се сазна за масу примера успешних коњичких

јуриша, може се видети колико је претерано строга нова француска доктрина. Ја ћу примера ради навести само ове случаје:

1. Реид ђенерала Хана Нахичеванског, под чијом су командом прешле код Ширвинта у почетку августа 1914 године 1. и 2. гардиска коњичка дивизија 2. 3. и 4. коњичка дивизија и једна коњичка бригада, дакле свега 22 коњичка пука, са правцем кретања на Пилкамен—Инстербург—Велау—Фридланд—Милхаузен—Верледит. За време овог реида коњица је руска имала читав низ борби са појединим деловима немачке пешадије. Али је најинтересантнији успех 1. и 2. гардиске коњичке дивизије у борби са бригадом пруског ландвера 19. августа 1914. године код Кочушења. Бригада је била сасвим уништена и артиљерија заплењена. Руска се гарда борила том приликом сјахав за борбу пешке, али је ипак борба решена благодарећи коњичком јуришу, који је успешно изведен.

2. Дејство ђенерала грофа Келера са 10 коњич. дивиз. и са коњичким корпусом код Хоћинима, где је вршен коњички јуриш на једну маџарску пешад. дивизију, која је у рововима била а испред којих се чак и жица налазила. Цела је маџарска дивизија уништена. Ђенерал гроф Келер је дејствовао искључиво и увек коњички, такође увек славно и успешно.

3. Рад 12. коњичке дивизије, под командом ђенерала Каладина, која је имала читав низ успешних коњичких јуриша. Нарочито познат пример: јуриш Ахтирских хусара и заузеће моста од аустријске пешадије.

Таквих примера има доста у току овог последњег рата, али је нама познат тек један мали део. Свакако да ћемо се временом упознати са свима њима и допунити празнину.

Да би створили потпунију слику о употреби, важности и дејству коњице, морамо загледати мало и на рад коњице у времену Руске револуције, где је коњица играла врло значајну улогу, пошто је ту било маневарско-покретно ратовање.

Расматрајући сам руски грађански рат, не може се рећи за њега, да су то биле просте партизанске борбе. Јер се ту примењивало исто оружје које је било у великом европском рату, т.ј. брзометна пушка и топ, тешка артиљерија, блиндирани аутомобили и возови, аероплани па чак и тенкови. И на страни Белих и Црвених учествовала је изврсна пешадија, од неколико стотина хиљада људи. Почев са 1918. г. видимо, да се на бсјним пољима појављује коњица у све већим и већим масама. Бољшевици, немајући у самом почетку довољно коњице, почињу 1918. г. осећати потребу за њоме и као резултат енергичног рада јавља се у 1919. г. и на једној и на другој страни маса коњице, која је својим коњичким дејством морала скретати пажњу сваком коњанику. У томе времену јавља се и нова тактика коњице, још непозната западној Европи.

Огромна маса коњице наступа једновремено са коњичком артиљеријом и великим бројем митраљеза постављеним на „тачанкама“ (проста кола на федерима) или на блиндираним аутомобилима, али ређе због тешкоћа при кретању на свакојаким земљишту и недостатка безнина ит.д. Прилажење коњице непријатељу изводило се на овај начин: Предњи делови приближив се непријатељу отпочињу борбу. Под њиховом заштитом коњичке су се масе постројавале у борбене поретке и тако се кретале у сфери артиљеријске ватре. Митраљези у групама по 30 до 40 оруђа а често и више излазе у каријеру напред. Кола се заустављају и окрећу у месту, митраљези из њих отварају ураганску ватру. Циљ је ове ватре био више да се морал непријатеља потресе него да се материјална штета нанесе. Под заштитом те ватре појављује се и коњица, постројава се за напад и последњих 5 до 4 км. прелази касом и галопом имајући пред собом две до три линије у роју, а за њима је у непосредној близини главна маса у смакнутим или расмакнутим поретцима. Овај овако извођен и извршиван удар није била у стању да издржи и најсмелија пешадија.

Примену употребе митраљеза на „тачанкама“ сусрећемо и на грчко-турском фронту у Анадолији, где се пораз Грка код Брусе објашњава тиме, што је Кемал паша дејствовао на тај начин употребив митраљезе при нападу.

Из руско-грађанског рата навешћу као пример дејство коњице генерала Врангела при заузећу утврђених положаја бољшевичких код села Велико-Књажевске у пролеће 1919. године.

Бољшевици су 1919. године у пролеће отпочели велику офанзиву на фронту Ботаиск-Тихорецко и заузели били готово целу Донску област, наслањајући се левим крилом на реку Манич код села Велико-Књажевске. Сваки покрет ка Тихорецком био је угрожен и врло опасан за Добровољачку и Донску армију. Да би се ослободили тога незгодног положаја, буду пребачена преко блатњаве реке Манич два коњичка корпуса под командом генерала Шафилова и Покровског. Цео један дан вођене су омањег значаја борбе са коњицом Црвене Армије, која се све више и више повлачила ка Велико-Књажевској. Тек је другог дана по прелазу био изведен коњички напад на утврђени положај бољшевички. Коњица Беле Армије, развивши се на фронту од 12 врста, имала је да пређе око 4 врсте под убиственом ватром пушчаном, артиљеријском и митраљеском, па тек да дође до првих ровова позади којих је било још шест реди.

Напад је завршен са успехом. Губитци Црвене Армије: пет хиљада погинулих и рањених и око 10 хиљада заробљених.

Губитци коњице ђенерала Врангела били су знатни, али је и успех био још знатнији — истеривање бољшевика из Донске Области и заузеће Царицина.

2. Дејство Црвене коњице Буђениеве у октобру, новембру и децембру 1919. године, приморавајући најбољи 1. пешадијски корпус Добровољачке армије и Донску армију на одступање ка Ростову. Том приликом 1. пешад. корпус био је подвргнут целом низу коњичких јуриша Буђениеве коњице и био готово сасвим уништен.

3. Дејство регуларне коњичке дивизије ђенерала Барбовића у јануару и фебруару 1920. г. код Ростова. Сјајни успеси чисто коњичког дејства били су код Ољгинског, Камишевке и код Ростова, на десној обали Дона.

Не сме се прећутати ни рад Буђениеве коњице Црвене Армије у операцијама у Пољској, која је својим брзим маневрима и енергичним дејством пожњела огромне успехе и одатле успела да се за невероватно кратко време појави на Врангеловом фронту на Криму и ту зада последњи смртоносни удар Добровољачкој армији.

Расмотрив успешан рад коњице у прошлом европском као и у руско-грађанском рату, ми не смемо као Французи прећи у крајност и сматрати ватру као једино главно средство коњичког дејства у будућем рату. Ми не смемо искључивати могућност примене хладног оружја. Ми се морамо припремати за оба случаја, ми морамо бити свесни тога да ће у будућем рату употреба ватре бити као нормална појава, али не смемо убијати „коњички дух“ у нашој коњици претварајући је у пешадију на коњима.

Крајности су опасне које се доцније скупо плаћају и тешко исправљају.

Коњички мајор,

Дим. М. Стојадиновић.

О НАПОЛЕОНОВОМ ШТАБУ.

У Француском листу „La Revue de Paris“, од 1. маја 1921. год., потпуковник г. René Tournés, поводом спомена стогодишњице Наполеонове смрти, написао је једну кратку студију о Наполеоновом штабу.

Од интереса је да се са тим и сами упознамо.

Ја ћу покушати да то изводно изнесем и да том приликом укажем на извесне карактеристичности.

У доба пролетње војне 1813. године Наполеон беше у пуној снази своје вештине: командовао је са од прилике 300.000 војника, на фронту од 470 км., од ушћа Елбе до чешке границе. Стога је за посматрање и узет Наполеонов штаб из тога доба.

Као што је Лудендорф играо врло важну улогу поред Хинденбурга, ратна историја могла би навести више примера, где су начелници штабова имали знатног и дубоког утицаја на одлуке својих команданата. У Наполеоновом штабу ничег сличног томе није било. Поред и около њега налазили су се само извршиоци. Овај је човек засењивао одмах и непосредно своју околину као и цео остали свет.

Катастрофа из 1812. године није умањила његов војнички углед. И ако је претрпео пораз, ни један се генерал није могао похвалити, да га је био победио; тада је једино руска зима надјачала његов геније. Али и после тога код Наполеона се није могла констатовати ма каква физичка или интелектуална ослабелост. Имао је 44 године. Замори руске војне нису га изнурили. По повратку у Париз, 18. децембра 1812. године, радио је више но икада, проводећи по целе ноћи без сна. Од 29. априла па до примирја сва своја кретања врши на коњу.

Формирање и спрема армије у року од четири месеца за пролетњу војну право је чудо од радљивости. Царева мисао увек је солидна; то се јасно констатује, ако се пропрати кореспонденција, у којој је давао војничке савете принцу Евгену; она је увек врло гипка, дивна са своје хармоније, коју поставља између идеје и извршења. Наполеонов и ратни и операцијски планови не беху никада тако грандиозни као планови из тога доба. Никад он не беше показао више лакоће у модификовању концепција према захтеву услова, што су проистицали из нових прилика.

По извесним знацима ипак се могло мислити да је његов карактер претрпео извесне промене под ударцима недаће из 1812. год. Извесни посматрачи, који су у толико били више пажљиви, у колико су му били мало наклоњени, бележе код њега наизменичне промене веселости и туге; за време најозбиљнијих дискусија расејан је, видно заузет неким другим мислима; будућност његове династије задавала му је бриге. Понекад изгледа као да је изгубио оно поверење у своју звезду.

Његов штаб састојао се из два јасно одвојена дела: из „Царског главног штана“ („Grand Quartier général impérial“) и „Администрације војске“ („L'Administration de l'armée“). Овај други део каткад је зват и „Quartier général administratif“ (Административни главни стан).

„Администрација војске“ вршила је улогу, у Наполеоново доба, коју је у овом последњем рату у француској војсци

вршила „Управа позадине“. На њеном је челу стајао гроф Dagu, који је ту функцију држао више од 7 година. Његов је помоћник био државни саветник Matthieu Dumas, армијски интендант. Њихово главно особље налазило се у некој вароши далеко позади области, у којој су се изводиле активне операције.

Dagu је имао тешку улогу. Он је администровао пространом зоном стана у 1813. години од обала Северног мора па све до баварске границе. У духу општих заповести, које му је слао Наполеон, он је узимао са ових просторија контрибуције у новцу и извршивао реквизиције у природи ради образовања магацина. Његова је била дужност, да војску снабдева храном, фуражи, оделом и осталом ратном спремом. Он се бринуо за организацију санитетске службе, за инсталацију болница и за евакуацију рањеника.

Изузев неколико лекара и хирурга, сву установу — „Администрацију војске“ — чине грађански чиновници. Сам Dagu нема никаквог чина; он не врши ни на који начин командовање у зони, у којој се протежу његове административне моћи. 1813. године војну територијалну власт врше генерали стављени на чело великих етапних области, као на пример Келерман у Мајнцу, Ожеро у Франкфурту.

Главни царски стан.

„Главни царски стан“ такође се дели на две одвојене групе: „Царска канцеларија“ („La maison de l'empereur“) и „Царев ђенералштаб“ (L'État-major de l'Empereur)

Царска канцеларија.

„Царска канцеларија“ делила се на „Кабинет“ и на „ађутанте и ордонанс-официре“.

„Кабинет“ је имао три бироа: обавештајни, топографски и секретарски.

Од њих је најважнији „обавештајни“, чији је био задатак да централише извештаје о непријатељу, да их саопштава Наполеону и најзад да организује и осигура функционисање службе шпијунаже.

Један скромни чиновник државног савета Lelorgne d'Iderville, управља овом деликатном службом од 1812. године; њему стоји на расположењу само један капетан, Пољак по народности, као тумач руског језика. За саму службу шпијунаже он је повео из Париза извесно ниже особље, које му је дао министар полиције.

Истина, доцније за ту службу он и сам рекрутује успут и друга погодна лица.

Добивене трупне изештаје Lelorgne комплетира извештајима добивеним од својих агената, преко новина непријатељских земаља и дипломатских представника, прочисти их, на основу њих изради кратко резиме извештаја и потом то доставља Наполеону заједно са неким важнијим документима, те да би Наполеон могао проконтролисати његов рад.

Наполеон је много рачунао у овом послу на рад дипломатских представника. Од посланика у Немачкој, Аустрији и Данској, који су се налазили у близини војишта, тражи да га обавесте о главној групи непријатељских армија, а од оних што су у удаљеним државама о ефективима савезника, о снагама остављеним у позадини, о резервама у покрету као и о онима које се организују у Пруској, Шлезији, Пољској. Он им је чак мењао и резиденције и слао нарочите делегате у места погодна за прикупљање извештаја о кретању непријатељских војска. Тако, посланику у Аустрији понавља: „Ваша легација треба да је на границама Чешке и Шлезије, те да бисте имали новости...“

Ни преданост, ни кураж, ни иницијатива нису недостајали француским дипломатским агентима. Saint-Aignan, посланик у Саксонској, да би могао прикупити што важнијих и новијих извештаја, задржао се толико дуго у Готи 12 априла да су му легацију заузели пруски хусари у 1 час изјутра, а он је успео да се спасе само са шифром и најнужнијим папирима.

Наполеон цени ову службу и појединим дипломатским представницима за њен рачун даје по 500.000 — 1.000.000 франака.

Лелорњови извештаји одмах се достављају „топографском бироу“, који у осталом функционише у истој одаји или у истом шатору где и обавештајни биро. Шеф топографског бироа у 1813. години (пуковник Basler d'Arbe) још од 1796. године врши ту дужност. Он располаже са свега два инжињера географа, од којих један ради са њим на пословима бироа, а други се употребљава ван бироа за извиђање и за израду планова. Овај је биро 1813. године појачан са једним саксонским официром, мајорског чина, који је добро познавао топографију Саксонске, стање путева и месних средстава.

Пуковник Basler d'Arbe на основу Лелорњових извештаја помоћу чиода разне боје обележава француске, савезничке и непријатељске трупе на карти, која стално стоји на Наполеоновом столу. Та карта беше размере 1/164.000, добра за оно доба, сасвим довољна за стратегијско вођење. У бироу

су се носили: карта Немачке 1:700.000, затим крокији (у великој размери) утврђених места, статистички податци разних потреба за живот.

У секретарском бироу налазе се свега три чиновника. Један од њих, секретар Барон Fein, врло брзо пише оно што Наполеон диктира; то се брзо копира начисто, доноси Наполеону на преглед, а после његовог прегледа израђује начисто као дефинитивни оригинал.

Експедицију преписке није вршио кабинет. Преписка је давата Бертију, који је одашиљао потребне курире.

Царској кући су придати ађутанти и ордонанси-официри. Оних првих има једанаест, махом чина дивизијског генерала, а оних других било је 12, махом капетанског чина. Само је шеф ордонанс-официра, пуковничког чина, пуковник Gourgaud са титулом „први ордонанс-официр“.

1813. године Наполеон даје својим ађутантима важна командна места или деликатне мисије; они чине поред њега елиту официра, које потпуно познаје, које може без устезања употребити према њиховим особинама и потребама. Lemaigois, пре почетка операција, гувернер је у Везелу, одакле полазе све трупе и потребе намењене за корпусе, који, под Давуом, маршују ка доњој Елби. Hogenдорф иде да потпомаже Давуа у одбрани Хамбурга. Flaht-a Наполеон шаље уз саксонског краља, те да поред истог има енергичнијег човека, но што је тамошњи француски посланик. Bernard има да извиди пут од Франкфурта до Ерфурта, јер ће се њиме кретати већина корпуса и сви возови Мајнске армије. Код Лицена, 2. маја, у тренутку када се одлучио да изврши одлучан удар, Наполеон наређује Droiot-у да узме команду над свом артиљеријом Гарде, 3. и дела 6. корпуса. Двојици од њих, који су уживали његово највеће поверење, поверавао је преглед предлога за одликовање, што су их подносили корпусни команданти.

Задатци ордонанс-официра много су мање деликатни но задатци ађутаната. Њихово је махом да рапортирају цару о тачним индикацијама по питањима тачно одређеним. Тако капетан Atthalin послат је у Везел, Хамбург, Хановер, Брунсвик и Магдебург да прибави за Наполеона податке о бројној јачини француских корпуса, који су оперисали у тим крајевима. Пре почетка рата Laplace добија задатак, да оде да извиди путеве што воде од Вирцбурга и Франкфурта ка Сани као и положаје у пређеном простору. Лористон, који је носио писма за великог војводу од Вирцбурга и за саксонског краља, имао је успут да пошаље тачне извештаје о јединицама, које су се формирале а које буде срео успут.

Царев ђенералштаб.

Док особље Царске канцеларије стоји непосредно под Наполеоном, дотле је остатак главног стана, „Царев ђенералштаб“ стављен под команду Бертија, који је био начелник ђенералштаба (Major-général).

1813. године Бертије је имао 59 година. Почетком године беше озбиљно болестан због замора проузрокованих повлачењем из Русије. У марту 1813. г. он понова заузео своје раније место и у току пролетње војне он ће испољавати своју уобичајену активност, радећи неуморно и дању и ноћу поред Наполеона. У осталом, Бертије је само стриктни извршилац воље свога старешине; никад он не врши улогу саветодавца; никад се он из сопствене иницијативе није прихватао одлука, које се тичу операција; он сам врло тачно дефинише своју улогу: „Експедирати цареве заповести, издати заповести за покрете (за оне делове који још нису ушли у састав оперативне војске) и административне заповести, водити евиденцију стања, организације и особља, и најзад активна ратна служба поред Вашег Величанства.“¹

Бертијевљев ђенералштаб дели се такође на два дела: на „Лични штаб начелника ђенералштаба“ и на „Општи ђенералштаб“. Онај први је по особљу много слабији, али су то људи који одавно раде са Бертијем и који им осигурава рад у потпуној мирноћи. Са само три до четири грађанска чиновника (Dufresne, Denisé, Leduc, Salomon) Бертије осигурава експедицију царевих заповести, израђује многобројне рапорте, прегледа стања и регулише покрете делова који из позадине прилазе ка оперативној зони; са њима он расправља и гомилу питања што се односе на администрацију и благајништво.

Бертијев је улаз строго забрањен сваком лицу из Општег ђенералштаба.

На челу „Општег ђенералштаба“, друге групе Бертијевљевог ђенералштаба, стоји дивизијски генерал Monthion, официр веома интелигентан, радник са јасним и прецизним духом; био је способнији и за много важнију улогу у штабу, но што је била она коју је он вршио. Монтион ниуколико није помоћник начелника ђенералштаба; он не учествује ни у редакцији, ни у експедицији оперативних заповести. Као командант главног стана он регулише његову исхрану и покрете. Према Царској Гарди, он је у улози неке врсте начелника ђенералштаба и у тој улози он се брине о свима позадним службама скопчаним за њу (Цареву Гарду). Затим, он наређује покрете оних делова у оперативној зони, који нису придати некој великој јединици.

¹ Бертијевљево писмо Наполеону из Мајнца 1813. г.

корпусу или коњичком корпусу. Монтионове официри имају разне улоге: Michal регулише покрет трупа, које не припадају великим јединицама, Creutzer покрете главног стана, Fernig се бави особљем ђенералштаба, а Puton о путевима и мостовима, Dantzel се занима целокупном службом око заробљеника. Известан број употребљава за важне мисије ван штаба.

Бертијевљев ђенералштаб располаже још и својим специјалним топографским бироом, који картама снабдева ђенералштаб главног стана као и ђенералштабове потчињених команда. Тај биро располаже, поред осталог, још и са једном ручном штампаријом (за брзо штампање наређења) и лакој пресом (за умножавање крокија).

Искуство 1812. године указивало је на потребу да се смањи величина екипажа главног стана. Наполеон је то и учинио. На тај су начин покрети и смештаји били много лакши. Ово је олакшано још и тиме, што је главни стан био подељен на два дела, од којих је мањи део пратио цара, а други се одвојено кретао.

Да би се непријатељској артиљерији давао мањи циљ, после смрти Дигос-а и Киргенер-а, који су погинули поред самог Наполеона, овај нареди, да га при истакнутијим рекогносцирањима прате само Бертије и Caulaincourt.

Лак логорски прибор (пет шатора) прати цара при свима његовим кретањима. Један од шатора служи му као кабинет за рад, други као спаваћа соба, трећи је за Бертија, а остала два за остале официре. За време пролетње војне свега се два пут биваковало, али зато је смештај у кантонман био врло лак, јер је група била врло мала. Главно је било да се имају бар два стана, један од две одаје за цара, а други, у непосредној близини, за Бертија, који се према потреби задовољавао и са једном собом; остало особље, ако нема зграде за смештај, смешта се у бивак.

На маршу и на стану, одељења и страже из царске гарде и жандармерије осигуравају главни стан.

Израда и пренос заповести.

Искуство и навике, створене за време од неких двадесет ратних година, довеле су до стриктних правила у изради и преносу заповести. Два су нарочито интересантна:

1. Командант доноси сам све одлуке; њему се доноси сва преписка;

2. Општење у самом штабу врши се писмено изузев случајева апсолутне немогућности.

Изузев дипломатску преписку и ону што се односи на Лерорњову службу, сву осталу преписку, одмах по пријему,

прегледа Бертије. Рапорте, који се односе на операције, чита Бертије и на челу сваког изводно, у две три линије, испише садржину извештаја, односно захтева, те да после Наполеон једним погледом може уочити важност поднесеног му документа. Напротив, за сву кореспонденцију која долази са деташованих делова, која се односи на организацију, аванзовање, кретање трупа у позадној зони, Бертије израђује извод, па тај извод заједно са оригиналима подноси Наполеону, те да му се на тај начин уштеди време око читања дугих извештаја, а да ипак има могућности и да лично прегледа оне, за које осети да су важни.

Најчешће је Наполеон радио ноћу. Вечерао би, око 18 часова, са Бертијем; вечера је трајала неколико минута, а потом је одлазио на спавање. Дизао се око поноћи или око једног часа изјутра, до којег су времена стизали извештаји од корпусних команданата. Тада је отпочињао најинтензивнији рад. Наполеон је израђивао и диктирао своје заповести за операције; потом је легао за сахат два, а најчешће се место тога прихватао врло важних послова и исте је извршивао, па потом одмах уседао на коња.

За време ових ноћних часова Наполеон је израђивао своје заповести у разним формама, од којих је свака одговарала неком тачно одређеном случају. Ако је у питању главна маса, која стоји под његовом непосредном командом и састоји се из једне или две армије, он доставља писмо Бертију, које садржи све што је потребно за регулисање кретања великих јединица (то се данас у Француској зове „L'ordre général d'opérations“ општа оперативна заповест). Потом је Бертијевљева улога сасвим проста: она се састоји у вађењу из овог документа наређења и обавештења, која интересују команданте корпуса, ако се заповест упућује једној армији, односно армијске команданте, ако се она упућује већем броју армија од једне. Ова су царева писма израђена са прецизношћу; она се обично ограничавају на давање индикација, које се односе на итинерере, којим треба ићи, и на објекте, које треба постићи.

Армијама и корпусима, који оперишу далеко од њега, Наполеон директно шаље заповести. Бертије има само да изврши експедицију.

Ако би некоме команданту корпуса, који стоји непосредно под Наполеоном, преко Бертија саопштене заповести могле бити недовољно јасне, онда је дотичноме Наполеон сам писао писмо, у коме би опширније изложио маневар, који има да се изведе, разлоге које га чине неопходним, извештаје о непријатељу, а потом и прецизне инструкције према специјалној ситуацији онога коме се обраћа.

Наполеон никад није откривао целину својих намера у једној јединој инструкцији, која би се доставила свима јединицама његових армија. Могло би се веровати, да је он сматрао за врло тешку ствар да у једној општој формули дефинише улогу, коју додељује у свом маневру свакој од великих јединица.

За питања, која се не односе непосредно на операције, Наполеон саопштава своју одлуку путем кратких напомена на самим рапортима. Ако има потребу за неким накнадним обавештењима или ако му нека поднесена ствар захтева неки јаснији одговор, онда се он за то писмено обрати Бертију. У сваком случају и овде се као и за све заповести, поред близине бироа, питања третирају увек писмено између Бертија и Наполеона.

Од тренутка изласка заповести из кабинета до времена одласка из главног стана мало је протицало времена. Официри придати Општем Ђенералштабу разносили су заповести, ако нису биле испраћене по официрима, који су те ноћи били донели извештаје.

На тај начин заповести су одлазиле изјутра, што је било и добро и рђаво. Добро је било, јер су разношене дању, а рђаво је било, јер су стизале доцкан (тек око подне) у случајима, када се у дотичној јединици очекивало наређење за покрет, т. ј. онда када у дотичном дану нека велика јединица није имала још израније одређени итинерер. У таквим би се случајима доцкан полазило на марш и доцкан стизало на преноћиште.

За време битке Наполеон је издавао заповести усмено и непосредно ордонанс-официрима и ђенералштабним официрима, који су их имали односити онима којима су намењене. Када су изузетно и за време борбе биле издаване и понеке писмене заповести, онда оне нису биле регистриране. На тај начин већина Наполеонових инструкција из времена битака код Линцена и Бауцена није пронађена.

Поред напред наведених главних делова, у саставу Главног царског стана налазе се још две важне гране службе: артиљеријска и инжињеријска. Шеф артиљеријског штаба у Наполеоновом главном стану одговара данашњем начелнику артиљерије Врховне Команде с тим, да он под својом командом има још и велики артиљеријски парк и армијски мостови трен. У артиљеријском штабу има 13, а у инжињерском 11 официра. Ондашње улоге ових штабова потпуно одговарају данашњим артиљеријским односно инжињерским одељењима.

Једно одељење жандармерије чува Наполеонов главни стан.

Најзад, једна група официра (38) стајала је на расположењу за употребу на упражњеним или новим местима.

Ова је група становала у неком већем месту на комуникацијској линији.

По француском Ж. С.

Ако се општим погледом прегледа напред речено, онда ће се уочити следеће:

Наполеон је располагао необично јаком интелигенцијом, вољом и прецизношћу у раду.

Наполеон је био свестан своје величине.

Сав идејни посао у оперативним радњама Наполеон је обављао сам, па је чак лично исписивао и опште оперативне заповести.

Наполеон је много рачунао на тачност и концизност у раду, па је зато био и завео писмено међусобно општење у штабу чак и између себе и свога начелника штаба. Писменим општењем он је лично давао јасне идеје, а и своје млађе посредно је натеривао, да добро и пажљиво простудирају сваки извештај и да изводно испишу његову садржину на неисписаном делу хартије самог извештаја.

Велики умни рад махом производи ћутљивост и забравност, па је и то посредно утицало на горњи начин Наполеоновог општења. У тежњи да избегне разна објашњења, он је постављао јасна питања и захтеве својим прво-потчињеним и ови су се потом са великом озбиљношћу и радљивошћу морали паштити да му даду тражене податке. Колико су ови морали радити, и ако је њихов посао био тачно опредељен, види се и по томе што је Бертје био забранио долазак к себи ма кога од Наполеонових ађутаната, те да га не би узнемиривали у раду. Он се затварао са своја 3—4 лица и ту је радио на тачно одређеним пословима.

Овако уоквирен рад, наравно, ипак је могао давати добре резултате, јер је Наполеонова моћ рада била необично велика, па је његова глава отправљала знатан део послова својих потчињених.

Зато што је Наполеон централистички у себи држао тежиште свих чисто оперативних послова, зато су административни, артиљеријски и инжињеријски делови штаба били остављени са врло великом иницијативом.

Овакво регулисање посла у Наполеоновом штабу врло је добар доказ, да је рад штабова тешко прописати до детаља једном за свагда и да ће он вазда варирати поглавито према особинама команданта и првопотчињених му органа, а нарочито начелника штаба. О томе се вазда мора водити рачуна. При том је корисније, да се командант и начелник штаба допуњују

него да су истих особина. Узмите, рецимо, да се у једној команди нађу и командант и начелник као људи који не воле општење писменим путем, који увек рачунају на споразуме и договоре усменим путем, који сматрају да је тежиште њиховог посла у идејном раду. У тој би команди потчињеним каткад била остављена већа слобода рада, но што би целисходност у дотичном тренутку дозвољавала. Ту би се техничкој страни ђенералштабне службе можда поклонила недовољна пажња, од чега би могло бити штетних последица.

Потреба, да у раду влада хармонија и да се при томе ипак загарантује успех, иставља велику тешкоћу начелнику ђенералштаба. Командант као старији слободно испољава своје навике и особине при раду, а начелник ђенералштаба при томе има да задовољи обзире службе и да свој рад и држање подеси и према командантовим навикама.

Због тога је увек потребно да се тамо, где међусобно подударане не произлази спонтано као последица погодно сретнутих људских природа, тачно регулишу односи, од стране команданта, између њега и његовог начелника штаба и осталог особља. Ако се то не уради, онда ће постојати чести случаји неспоразума и неслагања. Наполеон, који уочава своју велику надмоћност над непосредном околином, до детаља је био регулисао дужности појединих својих органа. Наравно, начелник ђенералштаба мора само и при тим приликама знати, да он, само зато што му нешто не спада у одређени делокруг рада, не сме пропустити да укаже на потребне чињенице, ако види да се командантово решење клони незгодној одлуци, јер ово може долазити некада из необавештености а некада и као последица командантовог темперамента, који је каткад у стању да умањи рад разума. У таквим приликама начелник ђенералштаба мора себе и жртвовати, па указати на потребно, макар то и изазвало извесне теже односе или чак и прекид истих између њега и команданта. При овоме се начелник штаба мора нарочито добро чувати, да то не учини у обичним приликама, када није у питању акција. Кад се има довољно времена за доношење одлуке, начелник штаба може после извесног краћег времена, али наравно опет благовремено, ту ствар изнети своме команданту са новом аргументацијом, са више разлога и образложености.

Што се тиче писменог општења по нашим штабовима за време рата, може се рећи да се оно и код нас прилично завело. Истина, оно се није обављало, бар колико је мени познато, између команданта и његовог начелника штаба. Иначе важна су наређења вазда издавана писмено осталим начелницима одељења и интендантуре. Ово је рађено са раз-

лога што су ту махом ствари материјалне природе, што често начелници одељења нису у истом месту где је командант и што, због јаке заузетости чисто оперативним пословима, командант и начелник штаба нису у могућности да увек врше непосредну контролу, него се писменим наређењем дотични послови предају у потпун рад и контролу дотичним начелницима. Може се рећи, да је издавање тих писмених наређења само могло бити корисно: млађи су знали тачно задатак, који се имао извршити, затим средства за извршење и границе до којих се могла протезати њихова сопствена иницијатива. Таква писмена наређења махом су захтевала и извештај о извршењу те је то натеривало потчињене и на рад потребне брзине, што је такође врло значајно.

Најзад, овакав начин општења писменим путем више обавезује извршиоце и јаче их ангажује за посао. Наравно, са овим се исто тако не сме чинити ни злоупотреба, нити се сме завести као једини начин преношења наређења. Напротив, сви морају бити васпитани на пријем и најтачније извршивање и оних наређења, која се добијају усменим путем. Не заборавити само да у тим приликама и контрола извршења мора бити јача и непосреднија.

Ж. С.

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

ПОЉСКА

Централна војна управа. Министарство војних послова. — Сва решења и наређења која се тичу оружане снаге народа, проистичу од министра војних послова, како се тамо зове министар војни. Ова решења и наређења предлажу:

1. Главни ђенералштаб, у колико се тиче командовања у миру и припреме за рат.

2. Главна административна управа (*Direction générale de l'administration*), у колико се тиче администрације, снабдевања и законодавства.

3. Главна војна контрола (буџет и контрола).

Сем тога у министарству функционишу:

4. Кабинет министров.

5. Одељења (управе), као специјални помоћни органи за проучавање свих питања разних родова оружја (организација настава и персонал, размештај виших команданата до степена батаљона закључно).

Одељења су ова: 1. Пешадија и жандармерија, 2. Коњица, комора са стоком, ветерина, 3. Артиљерија и оружање, 4. Ваздухопловство, 5. Инжињерија, 6. Техника оружја, служба везе, аутомобилизам, железнице, 7. Интендантура, 8. Санитет, 9. Војно судство, 10. Рекрутовање и ремонтовање.

Мирнодопско бројно стање војске. — Активна војска под заставом састављена је од две годишње класе. Сада се налазе на року класе 1899 и 1900., тј. из година у којима су рекрути рођени. До сада се саставило мирнодопско стање од 18.000 официра и 260.000 подофицира и војника.

Војна територијална подела. — Земља је подељена у 10 војних области и 103 рекрутска округа (наше окр. команде). Седишта војних области: Варшава, Лублин, Вилна, Лодз, Краково, Лавов (Лемберг), Познањ (Позен), Торн, Брест-Литовск и Пшемисл.

Велике јединице. — Војска Пољске формирана је у стању мира у 30 пешадијских дивизија по 3 батаљона и 30 коњичких бригада по 3 пука.

Главни родови оружја. — Пешадија: 90 пукова (од по 3 батаљона, ови по три чете и једна митраљеска) и један „ђенералштабни батаљон“ (техничке справе и специјална оруђа).

Бојна кола (тенкови): 3 батаљона.

Коњица: 30 пукова, од којих 3 лака и 27 уланских (сви по 4 ескадр. са по једним митраљеским и једним техничким ескадроном); 10 пукова коњичких шасера (по 3 еск.), намењених за дивизијске коњице.

Артиљерија: 30 пољских пукова по 3 групе од 3 батерије; сем тога:

10 тешких пукова по 3 групе,

17 брдских пукова,

1 пук тешке артиљерије,

1 група антиваздухопловне артиљерије,

10 група коњичке арт. по 3 батерије.

Инжињерија: 10 пукова по 3 батаљона.

Ваздухопловство: 3 авијатичка пука,

5 балонских батаљона.

Техничке трупе: 3 пука за службу везе,

3 жељезничка пука,

10 аутомобилских група.

(Rev. Mil. Fr.)

ЕНГЛЕСКА

Рекрутовање официра. — 1. Редовна војска. Актива: Официри се попуњавају највећим делом (85%) из војних школа: у Сандхерсту за пешадију и коњицу, у Волвичу за артиљерију и инжињерију. Трајање наставе 2 године; пријем бива конкурсом.

10% официра долазе са универзитета, нарочито из Кембриџа и Оксфорда (види ниже Тренинг кор). Од њих се попуњава ђенералштаб и на овај се елеменат много полаже; он уједно одржава везе између војске и универзитета (виших наука).

Само 5% официра произлазе из трупе и то за специјалне дужности.

Главни ђенералштаб носи се мишљу, да створи и једну подофицирску школу за будуће официре, дакле за официрске приправнике.

Резерва: Сви резервни официри су бивши официри активне војске у пензији или оставци.

2. Територијална војска. Официри ове војске рекрутују се из Тренинг Кора (в. ниже), али има и неких виших официра активе. У осталом, виши команданти (од батаљона на више) узимају се из активне војске.

3. Индијска војска. Официри су из истих војних школа како и у централној земљи. Они се овамо распоређују најпре привремено, за 4 године; ако задовоље захтеве и у погледу знања језика, могу бити устаљени.

Урођенички официри се рекрутују из нижег стареш. кадра по рангу, изузев оне који су свршили војну школу у Енглеској. Ова је мера заведена у току рата.

Војна настава. — У Енглеској постоји тесна веза између војне и народне наставе.

Основна настава (elementary Schools, échelon primaire): „територијална удружења кадета“ (врста народних витешких друштава) спрема будуће обвезнике за рекрутовање.

Средња и виша настава (échelon secondaire et supérieur): „Официрски Тренинг Кор“ приуготовљава рекрутовање официра.

1. Основна настава. Горе поменута удружења припремају обвезнике како за редовну, тако и за територијалну војску. Она се служе старешинским кадром територијалних снага, а управу врше комтурска (окружна) удружења.

„Кадети“ су, од своје 12. до 17. године, формирани у војне јединице (батаљони, ескадрони, батерије), које иду уз јединице територијалне војске, а неке чак и активне. Обуку врше за то одређени официри активе.

Бројно стање територијалних кадета изнело је у децембру 1921. год. 120.000. То је према одобреном кредиту. — „Кадетска оружана снага“ (cadet force) није потчињена војном закону, али њене јединице су изнете у годишњаку војске (army list) испод пукова уз које иду.

2. Официрски Тренинг Кор сачињава средњи и виши степен народне војне наставе. Име би му на српском гласило од прилике: официрски приправнички кор, на француском: corps de formations des officiers. Тај кор, једна врста озваниченог војног удружења, има обавезни задатак да ствара офицере резерве, па и извешан број за активу, као што ћемо видети доцније.

У установама и постројима, признатим и (потпомогнутим) од државе, Официрски Тренинг Кор одржава редовне приправничке курсеве са 2—4 године трајања. Управа и настава је

у рукама официра активе. Курсеви имају два одсека: Млађи за средњу, старији за вишу наставу (junior, senior division). Пријава на ову наставу је увек добровољна. На крају курса слушаоци полажу испит, којим стичу право за ступање било у специјалну резерву, било у територијалну војску као поручници, па чак и као капетани.

Али овај Тренинг Кор може лиферовати официре и за редовну војску; то су они кандидати који изјављују жељу за официрски позив, а које њихов старешина (официр) предлаже министарству војном, које решава о пријему; они се придају по једном официру, наставнику курса, који их спрема, па затим полажу испит пред комисијом одређеном од министра војнск. После тога прелазе на практични курс (drill) од 3—4 месеца у један батаљон.¹ Вели се да ова врста рекрутовања официра уноси у војску одличне елементе.

Официрски Тренинг Кор сада држи на окупу ученике из 150 разних средњих школа (колежа) и универзитета. Захваљујући пропаганди коју је министарство војно развило по свима школама, број кадета млађег одсека износи сада 32.000 (пре рата 21.000). Старији одсек има их 2600. Мали број ових последњих потиче природно од више наставе, потребне јаче претходне спреме, а за сад и из околности што млађи нараштај још није сталан и што је већина слушалаца виших просветних установа састављена од оних који су учествовали у рату, те се не узимају на курсеве старијег одсека. Без сумње број овог одсека ускоро ће се јако повећати. (Rev. Mil. Fr.)

Будући ваздушни рат. — Капетан Грин одржао је предавање у Лондону у којем је о овој теми рекао: У ваздушној борби главно је, да се противник „изманеврише“. Искуство је показало, да је способност пењања важнија од брзине. Метод, који обећава највише успеха, мора се бавити конструкцијом оних справа које на великим висинама имају исту способност пењања као и у нижим слојевима ваздуха. Стога је створен један ваздушни компресор, који летелицу снабдева потребном количином густог ваздуха, а послугу удишљивим ваздухом, те није потребно понети апарат са кисеоником. Справа која је њиме опремљена, може се уздићи до 40.000 стопа висине.

У току десет година доспело се до јасног разликовања свега двеју врста монопласа (аероплана са једним седиштем). Од ових је једна намењена за „дугачки тренутни удар“ (напад),

¹ Кроз овај практични курс, у осталом, имају да прођу и сви официри активе, па и они који излазе из војне школе у Волвичу и Сандхерсту, али ови последњи само на 2 месеца.

а друга за многоструке послове и узнемиривање. Прва треба да избаци 4000 метака у минути и да се уздиже до 20.000 стопа висине; брзина лета 160 енгл. миља на час; она је згодна и за извиђање. — Друга је за слободан простор брисања и њеној брзини маневровања треба све остало да се жртвује; пењање до 10.000 стопа, брзина 150 миља. Од ње се формирају ескадриле за напад и заштиту.

Нова специјална оруђа за пешадију. — Пешадији придате су секције (мала одељења) са хаубицом од 57 см, којом се замењују досадања два оруђа, топ и миномет. Тежина хаубице је 41 кг., расклопљива, лако зрно 2.72 кг., тешко 41 кг., брзина првог са положеном путањом 213 мс., брзина другог убацно нешто мања.

Изгледа да ова хаубица није у свему задовољила, јер се говори и о једном топу од 4.6 см., тежине 43 кг., са приближно истим зрнима; ово оруђе треба да се употреби као одбрана противу тенкова. (M W. и T. Mitt.)

ФРАНЦУСКА

Упоређење француског војног буџета са енглеским и американским. — Кад се монета Енглеске и Северне Америке претвори у франке, онда војни буџети ових трију великих сила износе за 1922. годину:

Француска	4896	милиона	франака
Енглеска	7000	”	”
Сев. Америка	3685	”	”
Од ових сума издржавају			
Француска	655 000	војника	
Енглеска	417.000	”	
Сев. Америка	178.000	”	
Према буџету од 1914. године повећања су ова:			
Француска	2751	милиона	франака
Енглеска	4000	”	”
Сев. Америка	2398	”	”

Из овог упоређења *Revue Militaire Française* закључује, да с погледом на поскупљивање живота, које је веће у Француској него у Сев. Америци, Француска је управо најмање повећала свој војни буџет. Овим се побија тврђење о њеним тежњама за империјализмом и доминирајућим положајем. Што се тиче већег броја њене војске, то није нова појава према осталим двема државама; то је увек тако било, јер тај број

проистиче из географског положаја земље, који је континенталан, т.ј. није брањен ни даљинама ни морима.

Припрема омладине за војну службу, о којој смо неколико пута јављали, изазива све већу пажњу како у Француској, тако и у суседној Белгији. Почетком године одржана је на Сорбони велика скупштина савеза дотичних француских друштава под председништвом г. Дешанела, бив. председника републике а уз суделовање начелника главног ђенералштаба, војног гувернера Париза, оба председника народног представништва, белгијског посланика и министра војног. Задатак ових друштава је обележен у њиховом називу: „Национални савез друштава за физичко васпитање и војну припрему“.

Пошто смо главне податке о овом покрету већ доносили, то за сад напомињемо, да се и у Белгији приступило сличном покрету у најозбиљнијој форми са скраћивањем рока под заставом за оне које се рекрутују са довољном војном припремом. Министар војни је већ поднео комори два важна законска предлога: први о припреми омладине за војну службу, а други о попуни нижег официрског и подофицирског кора из редова оних, који су пре ступања под заставу, а по војној обуци, стекли довољне способности. — Бивши министар Вандервелде, и сад још од великог утицаја, предлаже скраћени рок од 6 месеци са претходним спремањем омладине за војну службу кроз 4—5 година, до 18 године старости. За спец. родове предлаже дуже рокове и рекрутовање из погодних друштвених класа, исто тако и попуну нижег стареш. кадра из редова погодних интелектуалаца на основу истог начела.

У Немачкој се такође приступило нешто остварењу, а нешто свестраном претресању ове намере. Тако социјалистичке вође Кауцки и Шенланк пишу у својој књизи о овом предмету ово: „Већ детету треба накалемити схватање, да нико не заслужује назвати се слободним човеком, који не уме руковати оружјем, своју крв заложити, па и умрети за слободу. Треба грађанина од младости вежбати телесним вештинама, да их напон снаге и чврстина удова не изда. И тешко оном ко ову снагу, освештано добро слободе, страћи!“

(Mii. Woch. B'att.)

Чланови врховног војног савета. — За 1922. годину одређени су у врх. вој. савет као чланови: 1. маршали Жофр, Фош, Петен, Лиотеј, Франше д'Епере и Фајол; 2. див. ђенерали Местр, Бертло, Гијома, Манжен, Дебнеј, Бошрон, Дегут, Биа, Ноле и Грациани. Маршал Петен је потпредседник.

О ратним принципима. — У *Revue Militaire Française* у једном чланку под насловом „За наставу организације на Вишој Ратној Школи“ налази се овај став:

„Пре рата приврженици историјског метода, тучени поборницима рационалне методе, имали су лозинку „Средства се развијају, принципи остају“, и под тим су разумевали принципе наполеоновске стратегије и уз то чувене допунске принципе Жоминијеве. Не хтев оживети ову распру констатујемо ово што следује:

У години 1914 Клок је, у сагласности са принципима наполеоновске стратегије, тражио пре свега решење битке и занемарио је географски објекат (Париз).

У 1918. год. Фош се првенствено трудио да ослободи територију пре него што ће обезбедити решење битке.

У првом случају примена принципа свршила са неуспехом, непримењивање довело је до победе.

С друге стране, наполеоновска стратегија тражила је масирану битку што је могуће бржу и завршетак гоњењем итд.; Фош, од јула 1918., снабдевен бескрајном надмоћи средстава, почео је са убитачним тучењем целокупних резерва непријатељевих пре него што ће гледати да му нанесе одлучан удар. Према овоме, изгледа, тешко је одржати тврђење да принципи остају.“

(Интересантно ће бити уз излагања што следују, упоредити и нашу Белешку у свесци за јун пр. год. стр. 153.)

Уредништво *Rev. Mil. Fr.-a* на ово изјављује, да оно стоји на гледишту, којег се и сад придржава, да треба одбацивати сваку ортодоксију (т. ј. упорно одржавање стечених старих начела) а да тако исто треба одстранити сваки догматизам (калупе), те да из факата и идеја искрслих из искуства избија светлост поуке. На ту изјаву уредништва позива се мајор Франсоа и износи своје мишљење, које се не слаже у свему са горе реченим (у наводним знацима) и по њему ми и доносимо ове опаске.

Ратни принципи. — На свима пољима човекове делатности, у односима између народа и појединаца, чак и у свакодневном животу, постоје правила, закони, начела, прописи — споредно је како се они називају. Било би чудно кад би рат, овај најсилнији израз човекове делатности, чинио у том погледу изузетак. Ипак има их који тако мисле додајући да све зависи од здравог разума; то је могућно, али здрав разум не налази се на сокаку, ма шта о томе мислио Декарт, и у сваком случају он мора бити упућиван.

Бижо вели: „Мало има апсолутних принципа, али их има.

Кад се хоће да постави какво начело о рату, одмах један велики број официра, мислећи да даје одговор на питање, узвикује: све зависи од прилика; како ветар дува тако треба наместити једра. Али ако унапред не знате ни једро ни његов облик који треба иставити том и том ветру, како ћете онда наместити једро према прилици?"

О истраживању принципа. — Како поставити начела која владају ратом? Нарочито: која ће начела владати будућим? Рационални или историјски метод? То је стара класичка распра.

Метод рационални. — Поуке прошлих ратова преживеле су, изјављују присталице овог метода; наоружање, број, саобраћај, све се нагло мења и у огромним размерама; сутрашњи рат свакако ће се много разликовати од пређашњег. Избришимо дакле прошлост; изучавајмо главне особине нових средстава, пре свега наоружања, и чисто умственим поступцима истражујмо облике које ће добити стратегија и тактика.

Овом методу недостаје оглед факата, а рат се не може предузимати ради огледа; па и искуства на вежбалишту и јесењи маневри дају само слику доста различну и доста изобличену. И онда: шта нас може уверити да је наше резонавање правилно, да не зидамо на покретном песку, да наша уобразиља, не спутана никаквом уздом и контролом, не иде за каквим варком или утопијом? Овај метод, који плени нарочито духове научне културе, тежи да од рата направи егзактну науку; он прецењује важност материјалних фактора који се лако уочавају, а занемарује моралне факторе. Међутим „у рату је три четвртине морал, а тег стварних снага пада само на ону последњу четвртину“ (Наполеон). „Рат је узбудљива и страсна драма (Жомини).

Свака појава нових оруђа сместа рађа, у мозговима занетим дедукцијом, нове теорије које одмах неминовно демантује искуство рата. — У год. 1867. је острагуша дала превасходну важност ватри, од чега је никао модел правилне битке; свака је позиција била од тада сматрана као неосвојива с фронта и француска пешадијска борбена обука поставила је као норму пасивну одбрану. Резултат: француска неактивност на бојном пољу 1870.

У току последњег рата неколико истакнутих личности прогласили су, на основу силе доказа узетих из материјалних околности, неповредност фронтава и изrekli праву осуду офанзиве; зна се шта је било са овим предсказивањима.

Метод историјски. — Експерименте, веле присталице историјског метода, налазимо у прошлим ратовима. Ако

се оружје мења не мења се човек или само мало; из тога излази, да и у ратним догађајима има нечега што је стално. „Историјски примери, пише Клаузевиц, нарочито у колико се тиче ратне вештине, расветљавају све и дају најсолидније доказе у експерименталним наукама.“

Овај метод није ни без тешкоћа ни без изузетака: из гомиле и заплета факата треба одвојити оно што је стално, јер припада самој битности човечије природе, од онога што је пролазно и случајно, јер то припада околностима тренутка, и треба оценити у ком се смислу развија ратна вештина; за то нису спобобни сви духови, само мало њих.

Историја ће увек казивати оно што се хоће, нарочито ако се није искрен или ако се узме као однос између узрока и последице оно што је у ствари само прост однос приређености. 16. августа 1870. Алвенслебен има да захвали за своју победу француској неактивности; од овог случаја су Французи направили модел за подражавање; доктрина офанзиве по сваку цену, свуда и свагда, родила се на вионвилском бојишту. Па ипак историја није никад помешала ово догматично веровање са специфичном снагом офанзиве; сам Наполеон I, офанзивни геније, увек је своје операције и битке заснивао на правилној комбинацији напада и одбране. Да је Базен 16 августа отишао мало даље напред, Алвенслебен би био оборен у шуми Горза или, можда, у Мозели и био би сматран за глупака.

У тактици борбе, која је напредцима наоружања ипак упућена на директан правац, историја није освештала ни оне нападе које видесмо у 1914—15., напади извршени без озбиљне припреме и понављани, и после неуспеха, у околностима очигледно истим. У г. 1645., на нордлингеншком бојном пољу, онда када су мускете и топови гађали свега на неколико стотина корака, Конде одлучује да се узме село Алерхајм, истакнуто пред положајима царског ђенерала барона Мерсија. Француска артиљерија, којој је непријатељска сметала, не може се развити; Конде иде напред и баца своју пешадију на Алерхајм; напад наседа. Конде позива нове батаљоне и у неколико махова, у истим околностима недостатка припреме, шаље их у напад. Ново наседање; француска пешадија се згомила пред Алерхајмом у великом нeredу изложена противнападу. Овај се одиста предузима предвођен самим непријатељским ђенералом, који буде убијен. Противнапад се заустави, Француска је пешадија спасена. „Није необично што Конде, немајући хаубице а са мало артиљерије, није успео у свима нападима на Алерхајм.“ (Наполеон: Ратови маршала Тирена).

Релативност принципа. — Ратна начела ниуколико не престављају математичке истине; оне су релативне и вреде само у колико се примењују.

Ова се начела могу одважно повредити па ипак победити, ако непријатељ не уме експлоатисати учињене грешке; она се могу строго примењивати па ипак подлећи, ако је извршење осредње. Она захтевају од својих извршилаца више утанчаност духа, него ли геометријски дух.

Она нису довољна за успех, као што знање правила стихотворства није довољно да се постане добар песник. Победа зависи од многих других елемената, броја и ваљаности трупе, материјала којим се располаже, извора из земље, морала народа, стања противниковог итд., итд.

Неколико историјских примера јасно ће показати релативни карактер ратних начела.

Ратна вештина, па и сам здрав разум, казује, колико је пробитачно обухватити крило непријатељево, али овај маневар није без опасности ако непријатељ реагује благовремено.

Код Кастиљона (5. авг. 1796.) Бонапарта баца на позадину Вурмсерову Сериријерову дивизију, која долази из Маркарије; приспеће Сериријера у Гвидицоло одлучује успех.

Код Хохенлиндена (3. дец. 1800.) победа је обезбеђена обухватним покретом Ришпанза према Матенботу кроз шуму Сен-Кристоф.

Код Бауцена (20.—21. маја 1813.) маршал Неј има да наступа са три корпуса на Хохкирх да пресече одступницу непријатеља, који је заузео положај иза Спреје. Мада задржан Берклеј де Торијевим корпусом, Неј стиже у позадину Блихерову и заузме Прајтиц; али оклева, окреће-обрће, изгуби село и пусти Блихера да умакне. Битка остаје нерешена.

27. авг. 1813. Савезници су тучени код Дрезде. Наполеон наређује да их фронталним правцем гоне Мира, Мармон, Сен-Сир, бочно Вандам широким обухватним покретом према Кулму. Вандам нападнут, сâм обухваћен, положи оружје са целим корпусом. Неуспех је поражавајући. —

Маневар унутрашњим правцима, примењен Наполеоном у год. 1796., 1813. и 1814., сваки пут је дао различне резултате. У новије време он је прибавио сјајне успехе Хинденбургу у Источној Прусској противу Жилинскових армија (битка код Таненберга и у Мазурским језерима).

Пређимо одмах на горе наведене примере, који се дотичу Клука и маршала Фоша.

Клук је могао наступати на Париз и узети га, пошто би, свакако, најпре потиснуо армије Галиенија, који се би решио да се чврсто брани; пад престонице би имао огромног моралног одјека, без сумње. Али Немци немађаху довољно срестава да у исти мах нападају Париз и гоне гро француских армија у одступању к југу. Наступати на Париз значило

би прекомерно ослабити битачне трупе и допустити да се француска контра-офанзива развија под одличним условима.

Занемаривање Париза изгледало је разложно решење; на њега се одлучила, у осталом, врховна команда, а не Клок. Према томе се за овај поступак не може њему замерати; његова је грешка била само у томе, што је потцењивао француске армије, за које је држао да се налазе у растројству; што није веровао у присуство или акцију Монуријеве армије и што је следствено потерао напред откривајући свој десни бок.

С друге стране, изгледа да Фошева битка представља главне особине Наполеонове битке, разуме се проширене по простору и времену, сразмерно повећаним средствима материјалу и броју: низ напада изређаних један за другим, распоређених у све краћим и краћим размацима времена с наменом да троше непријатељске резерве; затим, општи напади управљени на бокове и комуникације непријатељеве; најзад „догађај“, предвиђен, у Лорену за 14. новембар, угрожавајући одступне правце према Рајни. Није ли то велики стил императоров?

Закључци. — Принципи рата постоје; међу најважније могу се убрајати: изненађење, осигурање, економија снага, усредсређивање састава, превага офанзиве, напад јачег на слабијег, веза, рушење непријатељских снага. Наполеон I није их ни измислио ни пронашао, па ако се ипак често називају наполеоновским, то је стога што их је император мајсторски умео привести у дело. То нису аксиоме, од којих се ништа не сме одузимати и које не би имале ниансе, већ само стубови са светиљкама који обасјавају путове, понекад мрачне, што воде победи, или „пастирске ватре“ запаљене на бурним обалама ради опомене невичном бродару (маршал Фош: „О принципима рата“). Разложно је не преувеличати њихов значај, — јер је рат не толико борба ума колико воље, — али и не потцењивати их.

Набрајање принципа не води ничему корисном; треба веровати у њих, бити прожман њиховом релативном вредношћу, видети како су већ били примењивани. „Знање виших састојака рата постизава се само искуством и изучавањем ратова и битака великих војсковођа“ (Наполеон I). Историја биће нам прави инструменат опште културе, средство за наше војне студије; ми нећемо у њој тражити моделе за ропско подражавање, него предмете за размишљање и надахнуће; у додиру са „стварношћу из прошлости“ наше ће се суђење васпитавати и изоштравати, наш дух ући ће у суштину рата.

Средства која нам наука ставља на расположење налазе се у непрестаном развоју према усавршавању и напретку;

историјски метод дакле није довољан да нас учи ратовању; мораћемо апеловати на свој разум. Промишљена комбинација историјског и рационалног метода омогућиће нам ако не да откријемо истину, а оно да избегнемо грешке у колико је то човечијем уму могућно. Ми се нећемо повести за својим сопственим гледиштима док их не подвргнемо контроли и овери поука из прошлости. И тада ћемо, вероватно, под светлошћу историје и нашег слабог разума, учити некоје перспективе будућега рата.

БЕЛГИЈА

Војна авијатика. — Обука: За спремање пилота одређена је грађанска стручна школа, која ће кандидате спремати до степена туристичке способности, те да би се са тиме олакшало државној војној школи. Војна школа за сад спрема само 100 пилота; надају се да ће их у 1925. години бити 250. Потребна је још једна војна школа, а рачуна се на оснивање још које грађанске школе; ове би добиле државну помоћ, као и садања, којој се даје 18.000 франака годишње на сваког ученика, а по учињеном аеропланском лету од 20 часова трајања. У овим школама број ученика не сме да пређе 80. Диплому војног пилота даје им само војна школа по специјалној обуци.

Попуна. Резервни пилоти имају права служити се државним етаблисманима и ту вежбати се, а рокове могу одслужити у свом оделу. Они потписују трогодишњу обвезу као пилоти у резерви и имају плату, у главном, као активни. За то су дужни свака три месеца извршити један излет од 3 часа, а могу бити и позвани сваке године на 15-дневну вежбу.

Спремање осматрача. 12 официра разних родова похађали су авијатички осматрачки курс, шестомесечни. По свршеном курсу враћају се у своју трупу, али се три године воде као рез. осматрачи с тим, да сваке године пробаве један месец у ваздухопловству. Ако желе прећи у струку, имају исте принадлежности као и официри авијатичари.

Обука ђенералштабних официра. У 1921. години извршили су вежбе на аероплану ђенералштабни официри, два дана, два излета. За ову годину учињене су веће припреме за вежбу ових официра. Оне ће бити одржане у времену периода гађања. Кредит је већ одобрен.

Мирнодопско бројно стање у овој години. — У бројно стање, предвиђено буџетом, улази и окупацијска војска на

Рајни. Цело то бројно стање исто је као и у прошлој години: 113.200 војника. Под заставом се налазе класе 1921. и 22.

Рекрутовање. — Министар Војни објавио је своју намеру о поднашању закона, да се хранитељи задрже под заставом свега 4—6 месеца; то стога, што фактичко стање, као резултат обичног рекрутовања, премаша буџетско. — Класа 1923. биће увршћена тек у децембру 1923. са истог разлога.

(Rev. Mil. Fr.)

ИТАЛИЈА

Рокови. — Одустало се од смањивања рока од 8 месеца и задржава се за пешадију и даље рок од 12 месеца; за остале родове и даље. На стварно смањивање моћи ће се помишљати само кад се донесе и изведе закон о обавезној војној припреми омладине, на чему се ради.

Бројно стање. — Због предвиђеног рока активне службе мора бројно стање бити веће, него што се хтело, т. ј. мора прећи број од 175.000 војника. Ако се узме у рачун и колонијална војска са 5—10.000 белих и око 40 000 шарених обвезника, то ће вероватно остати бројно стање као и пре рата: 274.000 а можда и више.

Рекрутовање. — Општа војна обвеза заводи се у свима областима државе, дакле и у ново стеченим покрајинама. Прво овако рекрутовање почиње у овој години.

Морнарица. — Политичке тежње у погледу морнарице управљају се према међународном положају у Средоземном мору. Пошто је нестало аустро-угарске флоте, то за сад остаје меродавна једино француска. Стога Италија одустаје од јаке прекоморске флоте, те ради само лаке крстарице и подводнице. Градња великих јединица обустављена је, а продужује се само градња малобројних мањих. У односу према француској италијанска је флота за сад слабија бројем великих бојних бродова, али бројно јача у лаким бродовима и подводницама (?).

(M. W. Blatt).

РУСИЈА

Војно устројство. (Стање 1. марта 1922.). — Главни принципи на којима почива организација војске.

Црвена војска почива на истим основима као и западне војске: стална војска, обавезна војна служба, потпуна централизација војног организма, строга дисциплина, апсолутна потчињеност јединственој команди („управи“) и употреба војних специјалиста.

Првобитни програм бољшевика тежио је, да војној служби даде облик милицијског система, т. ј. система који под оружјем држи само сталне кадрове (старешине са сведеним бројем војника) остављајући обвезнике на својим редовним пословима и позивајући их само на кратке периоде обуке према потреби или у случају мобилизације. Али Троцки, који је извео војну организацију, увек је наглашавао, да би примена милицијског система на место стајаће војске престављала врло опасну слабост за војну снагу државе, те је бољшевизам прихватио идеју стајаће војске, примењујући милицијски систем само на организацију резерве и на војну припрему омладине.

Рекрутовање. — Није још донет дефинитиван закон о рекрутовању. Данас има три класе под оружјем (1899.—1900.—1901.). Редовни рок предвиђен је 2 или 3 године. — Сав подмладак, почев од своје 17. године, дужан је да се подвргне претходној војној обуци пре позива на активну службу. Ова се обука врши по општинама од стране сталних старешинских кадрова, и то по два пут недељно, према једном врло простом програму који предвиђа „96 часова“.

Бројно стање: сада под заставом 1,370.000 људи.

Општа организација војске:

а) Централна администрација: Врховна власт за сва војна питања положена је у руке „војног револуц. совјета“, који има два главна органа:

1. Главни ђенералштаб, који расправља све што се односи на организацију, обуку и командовање војском;

2. Политичку управу, која чини политички костур црвене војске.

Тежња да се створи војска која ће бити одана комунистичким начелима, а којој би се у исти мах обезбедило и стручно командовање, одлучила је револуц. владу, да на чело сваке „војне организације“ (команде) и степена постави две власти: једну „војно-техничку“ и једну политичку, т. ј. једног војног команданта и једног комесара.

б) Више командовање: територија Русије подељена је у 12 великих војних области, које се зову „окрузи“. Јединице су подељене према окрузима на основу једног плана, који су диктовали колико политичко-економски толико и војни обзири.

Округ је виша јединица командовања; шеф војног округа командује трупима округа и има ранг и положај команданта армије.

Горњем броју округа (12) треба додати XI. армију или кавкаску, која обухвата земље независних закавказских република.

в) Велике јединице: Црвена војска, која је у марту 1920. имала око 70 дивизија, сада има:

54 дивизије по 2 или 3 бригаде;

20 аутономних (самосталних) бригада.

Сем тога:

18 коњичких дивизија по 2 или 3 бригаде;

3 самосталне коњичке бригаде.

Укупно ове јединице, изражене у бригадама, чине:

95 пешадијских бригада;

49 коњичких бригада (према говору Троцкога у децембру 1921.).

Дивизија има: 1. У ратном стању:

3 бригаде по 3 пука по 3 батаљона од 3 пешадијске чете;

1 коњички пук од 4 ескадрона;

3 одељења (групе) по 3 батерије пољске артиљерије од по 4 топа;

1 одељење хаубица од 3 батерије;

1 одељење тешке артиљерије од 2 батерије;

1 инжињерски батаљон;

1 батаљон за везу.

Службене гране.

Цело бројно стање: око 40.000.

2. У миру дивизија има 2 или 3 бригаде, а бројно јој стање износи 15 или 21.000 људи.

Самостаална бригада има:

3 пешад. пука,

1 ескадрон коњице,

1 батерију,

1 инж. чету.

Службене гране.

Бројно стање: око 6.500 људи.

Ова бригада је само мирнодопска формација.

Дивизијска коњица има овај састав:

3 бригаде по три пука свака,

1 артиљ. одељење (3 батерије по 4 топа)

1 полу-пук за везу,

1 ескадрон сапера,

Службене гране.

Бројно стање: 9500 људи, 9800 коња.

Нередовна војска (неперманентна, armée поп regmente). Поред стајаће војске постоје:

а) Територијалне формације (дивизије, бригаде).

б) Комунистичке формације (одреди са специјалним задатцима).

Јединице ових формација организоване су по милицијском систему.

а) Територијалне формације. Оне су тек почеле да се организују на основу издатог указа.

Стварање њихово има задатак, да у случају мобилизације попуњава редове редовне војске или појача велике јединице евентуалних нових формација при њиховом организовању.

Базе, на којима је ова војска положена:

1. Обавезна војна обука свих грађана пре преласка у редовну војску и после изласка из ње.

2. Формирање територијалних јединица у сваком месту; село даје вод, општина или круг чету, срез батаљон итд. Ове се јединице затим групишу у бригаде, дивизије, и потчињене су територијалним командама („округа“).

Ова војска, која по теорији треба да чини будућу милицијску војску, сада у ствари није милиција, јер је великим делом састављена од људи који су 2 до 3 године служили у редовној војсци.

б) Комунистичке формације: Може се рећи да комунистичка партија чини, у средини народа, исто толико наоружани као и политички елеменат.

Комунисти служе у редовној црвеној војсци и у свакој њеној јединици од њих су састављени штаб и органи командовања, а извесне комунистичке групе сачињавају, са комесарима, политички скелет војске. — Кад наврше свој рок у редовној војсци, групишу се у специјалне јединице по милицијском систему било као преторијанске трупе, било у случају мобилизације да своја одељења слију са територијалним јединицама.

Старешински кадар. Више командовање и ђенералштаб попуњавају се официрима и персоналом који већим делом произлазе из бивше царске војске а које је бољшевизам придобио било наговарањем било насиљем. Рачуна се, да у црвеној војсци има око 250 ђенерала који су у том чину учествовали у рату 1914—18. године; од ових 150 су прошли кроз Ратну Академију.

Официри произлазећи:

Из војних школа	44%
Из школа црв. војске	10 „
Од пређашњих подофицира	13 „

Од ратних официра	22 „
Од војних чиновника	6 „
Од пређашњих официра по позиву	5 „
	100%

Четири последње категорије припадаху бившој царској војсци. Утицај ових официра већи је него што би се према горњим размерима могло закључити, јер они готово сви узимају више положаје.

Персонал командовања, изједначен са „специјалним радницима“, ужива привилеговани положај. Прима веће плате одређене према чину. Воспостављање знакова чина и осталог спољњег обележја означава повратак принципу субординације и дисциплине.

За спремање официра има:

- 188 приправничких школа,
- по 1 виши курс на дивизију,
- 12 виших школа за родове оружја,
- 7 академија за ђенералштаб и специјалне родове и струке,
- 1 курс виших војних знања за ђенерале.

Горњим податцима које доносимо по *Revue Militaire Française*-у могу се додати још ови из париског *Excelsior*-а:

Указ од 22. дец. 1921. одређује рок под заставом од 2 године, али сад има три класе под заставом, као што горе рекосмо. Неки се обвезници задржавају и даље за „економски фронт“ нарочито у индустријским областима на Донецу, Уралу и Кавказу.

У горе изложеној организацији треба истаћи т.зв. специјалне јединице, међу којима прво место заузимају бољшевички питомци војних школа, организованих у 13 бригада свих родова. То је права преторијанска гарда од 100.000 људи округло, на коју се влада поглавито ослања. За овим долази комунистичка милиција обојега пола истога духа. — Војних наставника има око 80.000. — Наоружање, нарочито оруђима, врло је непотпуно, чему доприноси застој у индустрији. Комуникацијска мрежа је примитивна. Груписање према територијалном распореду је очигледно уперено према западу и балтичким областима.

Уопште може се рећи, да црвена војска располаже бројем, али не и наоружањем и да је у ствари бивша царска војска у рукама комуниста.

НЕМАЧКА

Специјална обука официра. — Поручници и потпоручници, који имају најмање три године трупне службе, имају

да положи испит пре навршетка девете године трупне службе. Тај се испит зове Wehrkreisprüfung, т. ј. обласни испит (в. ниже). Циљ је овога испита да специјалном обуком оспособи официре за дужности по вишим командама, дивизијским штабовима и т. д.

Настава почиње у октобру под управом начелника штаба обласне команде (Wehrkreiskommando). — Испити се полажу редовно у марту из ових предмета: тактика, теорија и практични испит, оружање и спрема, пионирска служба и фортификација, познавање земљишта, цртање, историја, економска географија, језици, грађанско право, математика, физика, хемија, војна телесна вежбања. — Официри који знају један словенски језик (пољски, руски, чешки), не полажу историју.

(Rev. d'Art).

Војне области. — Познато је, да је Немачка сада подељена у 7 војних области (Wehrkreise), одговарајући броју седам пешадијских дивизија, допуштених версаљским уговором мира. Главна места ових области јесу: 1. Кенигсберг, 2. Штетин, 3. Берлин, 4. Дрезда, 5. Штутгарт, 6. Минстер, 7. Минхен.

Двадесетпетогодишњица безжичне телеграфије. — Стручни немачки лист за ову техничку грану доноси један низ извештаја, у којима подробно прегледа рад безжичне телеграфије за време њеног двадесетпетогодишњег опстанка; доноси биографије и опис рада оних, који су успешно дејствовали на усавршавању ове технике. Као немачки лист он истиче рад станице у Науену, за коју вели да данас практички обухвата својом мрежом целу куглу земљину, па ипак, према стручном мишљењу, још није доспела до врхунца своје делатности и способности: нови велики проналасци на овом пољу, катоденска цев и изједначивалац (Gleichrichter) су тек почетак онога што се на пољу електронске технике има очекивати.

Поменути извештаји пропраћају рад инжињера Слабија, Брауна, Марконија и др. и наглашују, да је усавршавању овог средства највише допринела војска и морнарица. Али и радом су добивени велики приходи.

Што се тиче резултата до којих се данас дошло, истичемо само ове податке:

Безжична телеграфија данас са размерно врло ограниченим средствима и на малом простору може да прими доставе и са станица удаљених 19.000 км., што значи, да се данас може са иоле јачим струјама општити на све даљине и са свима тачкама земље. У Буенос-Ајресу (Аргентина) подиже

се велика станица, која ће бити посредник између Европе и Јужне Америке. Удаљеност износи 12.000 км, али досадањем тачном примању телеграма тамо није сметала даљина, него немирна атмосфера тих крајева. Са огледима у Аргентини у осталом доказало се, да за радиотелеграфију данас не постоје несавладљиве даљине на земљи. Тамо су примљени знаци са једне не сувише јаке јапанске станице са преко 19.000 км. даљине и то како преко Великог Океана, тако и преко Азије и Африке, дакле са два супротна правца. Јачина звука преко сувог изнела је свега 1/100 део оног који је долазио преко океана.

(Techn. u. Wm).

Број становништва данашњих европских држава и сразмерна јачина њихових војска. — Берлински Militär-Wochenblatt доноси из пера ђенерала Алтрока овај преглед:

Земља	Број становника у милионима	Бројно стање војске	Мирнодопско стање у % према становништву
		људи:	
Совјетска Русија	130 0	1 600.000	1·25
Немачка	60·0	100 000 (?) (без Горње Шлезвије)	0 17
Велика Британија и Ирска	47·3	341.000	0 72
Италија	39 5	225.000 (у јануару 1922.)	0 57
Француска (становништво без колонија, војска са колонијама)	39·2	860.000 (1921.)	2 19
Пољска	29·0	до 350.000 (јан. 1922.)	до 1·21
Шпањолска	20·0	155.600	0 78
Румунска	15·4	192.000	1·25
С. Х. С. ¹⁾	11·5 (?)	176 000	1·53
Чехословачка	13·6	200 000	1·47
Маџарска	7·84	35.000	0 45
Белгија	7·62	113.400	1·49
Холандска	6·84	30.000 (1921)	0 44
Аустрија	6·73	30.000	0 45
Португалска	5·96	11.200	0 19
Шведска	5·81	75.000 (највећи број)	1·29

¹ У ствари 12,700.000 становника.

Земља	Број становника у милионима	Бројно стање војске	Мирнодопско стање у % према становништву
		љ у д и :	
Грчка	5.60	300 000	5.36
Бугарска	4.86	33.000	0.68
Литавска	4.80	око 20.000 до 25.000	до 0.52
Швајцарска	3.89	без стајаће војске	—
Финска	3.33	округло 25.000 до 30 000	0.75—0.52
Данска	3.27	26.000 (највећи број)	0.80
Норвешка	2.65	40.000 (највећи број)	1.51
Естонска	1.75	око 20.000	1.14
Летонска	1.73	око 20.000	1.16
Европска Турска	1.25	—	—
Остале земље	1.57	—	—

Савезничке земље које се граниче са Немачком, тј. Француска, Белгија, Пољска, Чехословачка и Краљевина С. Х. С. (јер и њу убраја писац) имају под оружјем укупно близу 1,700.000 војника. Пада у очи јак проценат код Грчке, што је због продуженог ратног стања. Мали проценат код Немачке условљен је версаљским уговором.

Изјава ђенерала коњице Бернхардија. — По жељи бившег немачког главног команданта на македонском фронту, ђенерала артиљерије фон Шолца, објављује ђенерал Бернхарди ову изјаву:

На стр. 482. моје књиге „Јуначка борба Немачке“ (Deutschlands Heldenkampf) налазе се, на моје велико жаљење, ови ставови:

„Какву су улогу играли Немци у овој прилици — тј. при слому бугарске војске — и од каквих су трупа били састављени, на жалост, нисам могао сазнати.“

„То је био дух, — наиме дух ратног умора и издаје, — који је свуда завладао, а од немачке главне команде¹ остао незапажен.“

Ови ставови могу створити лажне представе о стварима. У истини немачке су се трупе јуначки тукле свуда и немачка главна команда чинила је све што је до ње стало, да подигне

¹ тј. македонске.. прим. Ур.

дух бугарских трупа, који јој је био познат, али на жалост без успеха. И врховна команда, којој је поднет извештај, морала је отказати помоћ, пошто није имала трупа. — Потпис: Ђенерал коњице фон Бернхарди.

(M. W. Blatt)

Нови правци пешадијске обуке. — Под овим натписом износи немачки капетан Францијус у берлинском *Militär-wochen-Blatt*-у ове погледе, које доносимо у изводу:

Наша (немачка) мирнодопска обука имађаше сјајне успехе у ратовима, и сад треба да не ваља све оно што је старо? Ми можемо мењати правце обуке, али не и циљеве; они остају исти: нападни дух и дисциплинованост. Али нападни дух не може се више у модерној „материјалној“ битци испољавати онако као у августу 1914. Тада су стрељачки стројеви, повлачећи један другог, гласним „ура“ наваљивали на непријатеља, кога је требало потиснути. Сада нема више наслона на нападну множину, већ има појединачних група, састављених од јунака који наваљују до у мрежу непријатељских положаја тражећи ослоне тачке, остатке зидова, цбунове, а који су упућени на себе саме, уздајући се у потпору тешко покретног помоћног оружја, које се креће за њима. За ово је потребан један сасвим други, појачани нападни дух, који неће налагати само дужност да се напада кад и други нападају, него који ће у сваком појединцу живо дејствовати да га учини нападачем за се, по унутрашњем нагону и осећању дужности. Може ли се овакав нападни дух одиста постићи старим средствима, која су стварала мање више дух напада у масама (*Massenangriffsgeist*)? Писац тражи нове путове обуке. Треба одбацити пређашње слике маневарских напада и јуриша, којима се лако и радо враћа. Данас треба на прво место истаћи обуку мањих и најмањих јединица; она не треба да буде циљ за се, да буде вежбана стално преко целе године и не сме баш код вежаба већих размера да се запоставља. Пренос тежине на борбену обуку нижег старешинског кадра и појединих војника изгледа да је тај нови пут, који у промењеним приликама води старом задатку обуке: „нападном духу“.

И у дисциплини требаће нам више дисциплинованост појединца, него ли масе. Стрелац, који ће у данашњим приликама улазити у борбу, ретко ће или никад добивати заповести. Он треба сâм да се уме управљати и да зна да не чини оно што му је угодно, него оно што доприноси победничком току борбе, ма га то стало и живота. И овде ће се дакле више истицати појединачна обука, која ће и дисциплини масе више користити него телесни покрети „на разделе“ и парадни марш, јер ће скратити време и олакшати и обуци новијих борбених покрета

у смакнутом поретку. Модерни пешак треба да се учи и спрема за све борбене облике, да не би никад оклевао шта треба да чини; он мора имати свести о значају свога рада за целину борбе и знати, да од његова држања зависи победа или пораз. То ће уједно подићи његово самопоуздање, осећај дужности и строгост према самом себи.

Ово „дисциплиновање самога себе може имати великих користи и у другим гранама службе. Можемо указати на спорт, који би као средство за циљ могао имати добра утицаја, нарочито у унутрашњој, где ће контролисање самога себе и појачано честољубље јако олакшати надзор.

Истина, на овакве се путове не може прећи одмах, од данас до сутра. Треба најпре спремити нижи старешински кадар, који ће умети поћи правцима тих путова.

БУГАРСКА

О узроцима бугарског слома. — Попут ђенерала Нересова (види Ратник за децембар стр. 127.) износи сад и Добра Попов рђаво морално стање код Бугара за време прошлог рата, под горњим насловом, такође у Отечеству, органу удружења бугарских резерв. официра, недељном листу (у бр. 22, 23—24 за октобар пр. г.) у чланку који је изазвао општу пажњу у земљи, па и у страниј стручној штампи. Биће од интереса саопштити у изводу садржину тога чланка.

После опширног излагања мисли чувених људи о философској и моралној вредности, писац наводи ове узроке бугарског слома.

Избегавање службе на фронту. За време рата установљен је на Војној Академији у Бугарској нарочити курс за административну службу за неспособне. Али на овај курс дођоше свакојаки способни са разним препорукама.

Општа тежња политичара и јавних радника (пре свега новинара) за себичним циљевима. У оваким околностима касарна је била једино место, где се гајио патриотизам. Али и ту је највећи део старешина био на погрешном путу: они су прецењивали умне способности потчињених и с тога су радили само на образовању ума, а не и карактера, чврсте воље и готовости за пожртвовање. На тај начин настаде у рату све већа удаљеност између старешина и трупе, коју они нису водили и упућивали при извршивању задатака. Они нису ни знали за ратно другарство; многи су остали неактивни док су се њихови суседи тукли. Неки су чак били злу-

ради при предузетим мерама других. Таква је изгледала морална припрема Бугарске за рат.

Осуство сваке предузимљивости, страх од одговорности, укратко: недостатак у личностима, били су разлози незнатним успесима или потпуним неуспесима у Балканском и Светском рату (који он назива „Савезнички“).

Бенерал Фичев, министар војни у времену појаве рата, предвидео је несрећу и био је противан савезу са централним силама. Али није имао довољно самопрегоревања да то тада јавно призна, него тек сад.

Што се тиче пробоја фронта код Доброг Поља, његови су узроци (са бугарске стране) у овоме:

1) Рђаво, зловољно командовање, које није било способно за самопожртвовање. Врховна команда нити је била у стању да господари борбом, нити да се користи успесима.

Није се благовремено постарало за резерве и место да се код Доброг Поља улажу трупни делови са ненападнутих сектора, морале су се временом издавати заповести ненападнутим секторима да наступају.

Тучени делови омели су се и побркали и нису више били активни у борби; послата појачања задоцнише, сусретоше се са разједињеним деловима и са њима се измешаше.

Није се користило ни прихватним положајима, у које се није ни улазило, што је потицало из неверице у победу. Тако је 9. дивизија имала успеха 18. и 19. септ., али кад отпоче повлачење, и она већим делом побаца оружје и разбеже се, опет стога што је изгубила веру у успех.

2 Неактивност оних команданата, чији одсеци нису били нападнути, а и недостатак знања, другарства и свако осуство воље за пожртвовањем. Ови команданти нити су се трудили да благовремено затраже заповести за акцију, нити су мислили на акцију по сопственој иницијативи.

3. Заблуда због Вилсонових 14. тачака, на које су многи рачунали. Бугари су први бацили оружје и распустили војску.

4. Али највише је допринело поткопавању духа у војсци страшно користољубље. Људи у позадини и у земљи богатали су се на рачун бораца на фронту. Дисциплина опаде, те је тако требало да се појави само један мали неуспех, па да се пропадне. Неуспех код Д. Поља дао је овака повода. Покушавало се додуше да се подигне дисциплина на фронту, али зло је долазило из земље. Док је на фронту онај који је задоцнио са осуства бивао кажњен, дотле су злочинци у позадини и земљи остали некажњени.

Према томе разлог свој несрећи Бугарске је пре свега

недостатак унутрашње припреме. Пропустило се да се гаји љубав према отаџбини и мржња према непријатељу (?!).

Са тих узрока крив је за пропаст сав четрдесетогодишњи политички живот (т. ј. од времена ослобођења) и нема Бугарина који није у томе кривац.

— Интересантно је, да берлински војни лист примећује на ова излагања, да би се тачке 3. и 4. могле применити и на Немачку.

(M. W. Blatt).

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Инжињерска трупа. — Ратна јачина ове трупе, према америк. вој. инж. листу, овако је формирана:

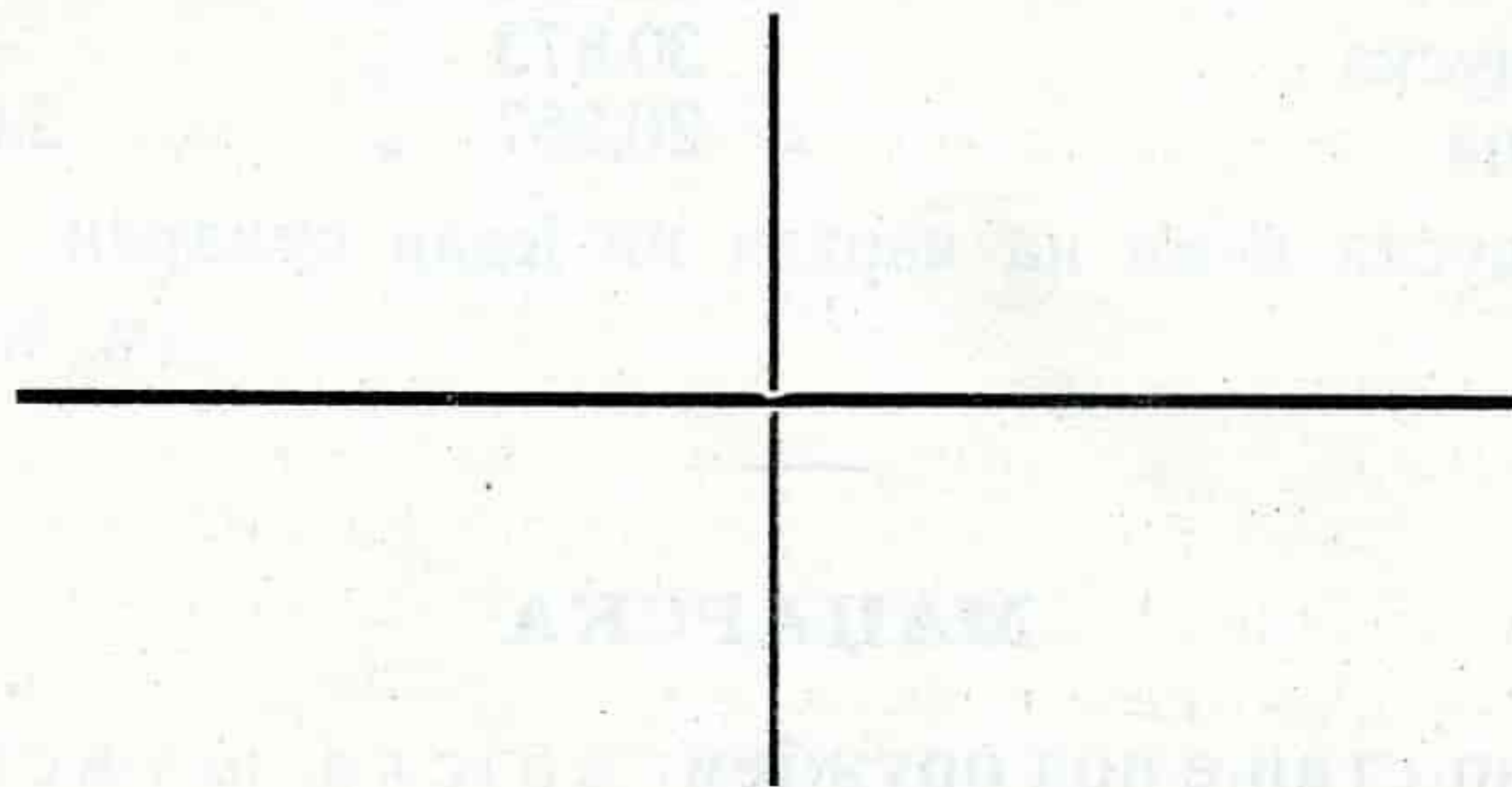
На сваку армију (или већи операц. одред) по један пук са по 39 официра и 806 војника;

На сваки корпус по један пук са по 39 официра, 1150 војника (штаб: 4 офиц., 11 војн.); 3 допунска (помоћна) инж. батаљона са по 15 офиц. и 1108 војника;

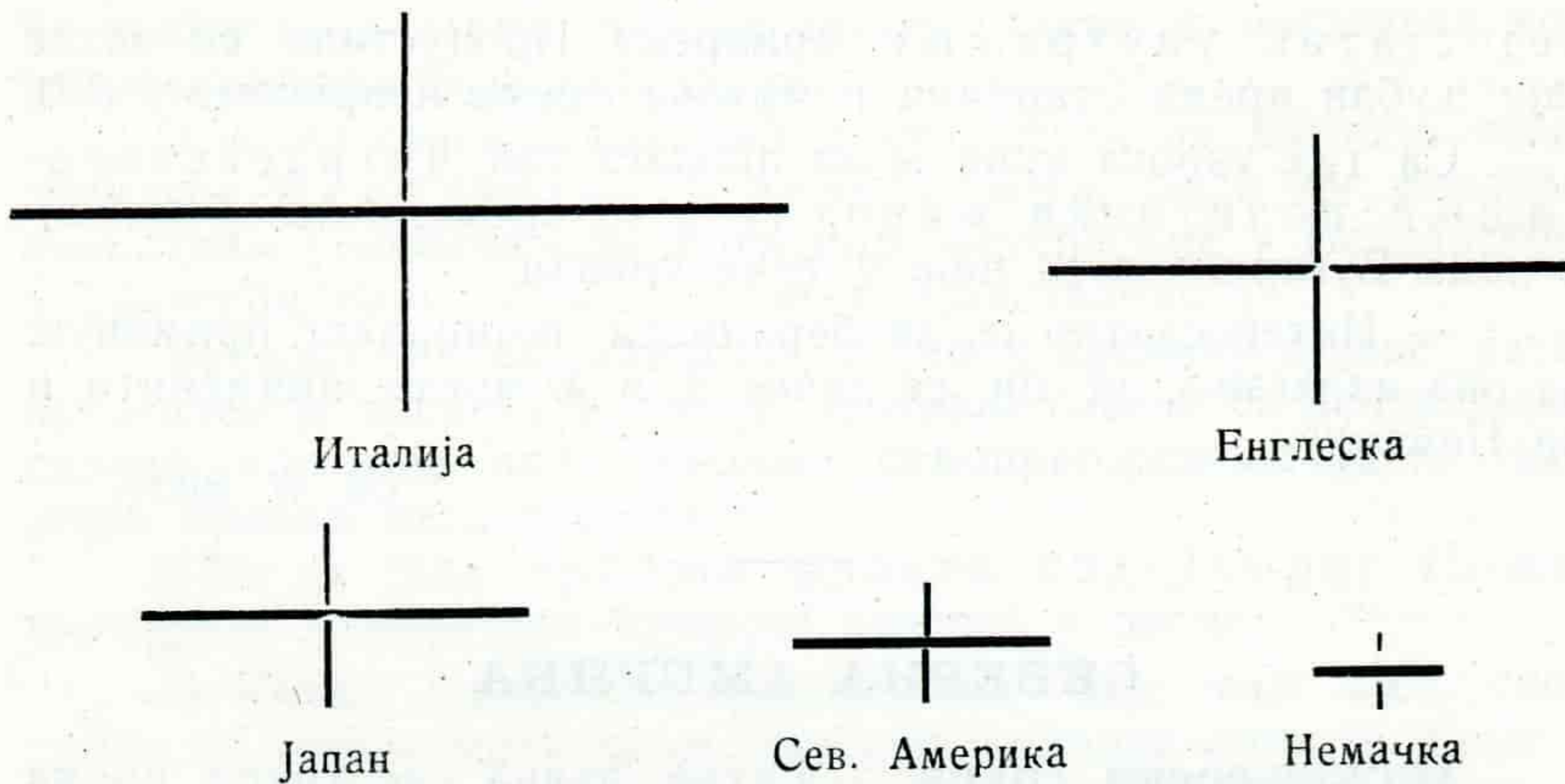
За сваки армијски штаб 3 инж. пука са по 39 офиц., 1150 војн. (штаб: 28 офиц., 105 војн.); 1 топогр. батаљон са 18 офиц. 560 војн.; 1 чета за маскирање са 4 офиц. и 160 војн.; сем тога 2 лака мостовна трена исте јачине; водоносна и водоводна спрема са 15 офиц. и 475 војн.; 6 радничких батаљона са по 15 офиц., 1008 војника.

(Techn. u. Wm.)

Графички преглед наоружања војсака. — Лист „Scientific American“ доноси доњи графички преглед наоружања и оружане спреме војсака доле наведених држава, који репродукују и немачки листови (D. allg. Ztng. u M.W.Blatt).

Француска

Упоређење јачине у подводницама. — На једну интерпелацију о величини тонаже подводница, која се вашингтонском конференцијом има допустити разним државама, као и о садањој тонажи тих бродова, влада је одговорила у доњем дому:

Северна Америка предлагала је за: Сев. Америку 90.000 тона, Енглеску 90.000 т., Јапан 54.000 т. Овоме је доцније додато за: Француску 31.500 т., Италију 31.500 т. — Енглеска је предлагала укидање подводница, на што је Сев. Америка поднела овај посреднички предлог: Сев. Америка 60.000 т., Енглеска 60.000 т., Јапан, Француска и Италија да могу одржавати садању јачину с тим, да се Јапану допусти 31.452, Француској 31.391, Италији 21.000 т. Споразум није постигнут.

С а д а њ а ј а ч и н а и з н о с и:

	сада	у градњи
Сев. Америка	94.600 тона	40.808 тона
Енглеска	80.476 „	10.100 „
Јапан	32.219 „	22.165 „
Француска	30.873 „	—
Италија	20.257 „	2.616 „

Француска нема на изради ни један сумарен.

(M. W. Blatt.)

МАЏАРСКА

Бројно стање под оружјем: војска, шумски стражари, жандармерија. — Против разних закона о вој-

ном устројству, рекрутовању итд. уложила је Антанта у неколико махова протесте, те су се они морали мењати и свести на ове мере:

Војска је најамничка од 35.000 људи. У мирнодопско бројно стање урачунавају се и они на привременом отпусту и осуству, дакле 1750 официра, 2334 подофицира, 30.916 војника. Војни чиновници су грађанскога реда; не могу носити оружје и не могу бити подвргнути војној обуци и подлеже грађанским властима; све пређашње војно-васпитне (ниже и средње) школе предају се министру просвете.

Број шумских чувара маже да износи свега 624. Могу носити само ловачко оружје и не могу добити војну обуку.

Жандармерија се слива са полицијом, која се потчињава министру унутрашњих послова. Број њихов не може да пређе 12.000, међу којима 600 официра и 1500 наоружаних чиновника, који се могу употребити само у спољној, а не и у унутрашњој служби.

(M. W. Blatt)

АУСТРИЈА

Официрски курсови. — Од половине јануара отпочет је по један официрски курс у Бечу и Енсу (код Линца) за спремање оних потпоручника нар. одбране (Volkswehr), који су примљени у активу (Bundesheer = савезничка војска), а у Енсу и један трогодишњи курс за официрске приправнике. На овај последњи курс примљено је 75 подофицира са поновних рокова.

(M. W. Blatt.)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

ЈЕДАН ПРЕДЛОГ ЗА ОРГАНИЗАЦИЈУ ФРАНЦУСКЕ ВОЈСКЕ.

Француски генерал Моди у листу *Revue bleue* публиковао је овај чланак под насловом „*La défense nationale*“ — *Народна одбрана*. Чланак је врло интересантан са идејног гледишта и ја га у изводу и скраћено износим читаоцима Ратника.

У уводном делу тога чланка писац указује, да би закон о рекрутовању, који је скоро био пред парламентом, требало дискутовати тек пошто се претходно утврде закони о организацији војске и о бројној јачини војске.

Напомињући да је погрешно давати војсци организацију са основима сличним оним из 1872. године, он указује, да је сада баш врло згодан моменат да се изврши основна трансформација војног система.

По њему нова војска, без претераног трошка, треба не само да моћно заштити отаџбину од нападача, него треба да буде и средство за застрашивање Немачке, што је потребно да би се дошло до извршења мировних уговора. Та улога треба да буде испуњена, наравно, са одвајањем људи од њихових послова у минималном времену.

Полазећи са тога, да главна снага војске лежи у обвезницима што се налазе код куће а не у кадровцима, он налази да ће бити довољно, ако млад војник проведе једну годину дана у кадру, где се има физички развити и обучити у војним дужностима, т. ј. успособити за народну одбрану.

На закључку уводног дела, генерал Моди вели да овај његов предложени начин организације не би могао бити одмах изведен, али да би се прелаз имао извршити у року од три четири године.

Ево у чему се састоји његов предлог за организацију народне одбране:

1) *Војна обавеза.*

Пре ступања у кадар, младићи имају примити припремну обуку. Они који не би задовољили извешан минимални про-

грам из гимнастичке извежбаности, као и они који не знају читати штампан текст, позивали би се на два месеца раније него ли њихови другови.

Не рачунајући та два месеца за мање способне, *кадровски рок службе за све износио би једну годину дана.*

Обвезници би се позивали на вежбу овако: 30 дана за време њихове 4. 5. и 6-те године војне обавезе;

50 дана за период од 7. до 12-те год. војне обавезе;

25 дана за период од 13. до 18-те год. војне обавезе;

10 дана за период од 19. до 30-те год. војне обавезе;

2) *Састав и попуна армија.*

Војска би се састојала из *континенталне и колонијалне* војске.

А) *Континентална би се делила на:*

а) *Зашишну војску (armée de couverture)* у коју би улазиле 1 кадровска класа, 2 следеће класе оних што се рачунају као кадровци на привременом отпусту и 3 класе обвезника.

б) *Резервну вајску I. класе*, која би садржавала следећих 6 класа обвезника:

в) *Резервну војску II. класе*, која би садржавала следећих 6. класа;

г) *Територијалну војску*, која би се састојала из следећих 12 класа.

Б) *Колонијална војска састојала би се из:*

а) *Кадровских шрупа на обуци* (урођеници, затим млади Французи који живе у дотичним колонијама и старешински кадар);

б) *Посадних и експедиционих шрупа*, које би се састојале искључиво из обучених урођеника, Француза добровољаца и странаца.

Организација континенталне зашишне војске. Ова би се састојала из 28 тешких дивизија јачине од 15.000 људи свака (сличне садањим пешад. дивизијама) и из 7 лаких дивизија јачине од 6.000 људи свака. Ове последње имале би да замене укинута коњичке дивизије, а састојале би се из 1 коњичке бригаде, 3 пешачка ловачка батаљона, из бициклиста, тенкова, блиндираних аутомобила, ескадрила и т. д.

Све ове дивизије састојале би се из три најмлађе класе, од којих би једна била у кадру, а две на привременом отпусту; потребно замењивање из расходованих и појачање до ратног стања давале би остале три класе.

Они, на привременом отпусту, неће се позивати на вежбе, али их на случај неких тежих прилика министар може уписати на војну службу на време не дуже од 30 дана. Ако тај случај наступи, онда су разрешени и позива на вежбу у

следећем периоду, али тада могу бити подвргнути прегледу или инспекцији у њиховим местима бављења или другим местима неудаљеним више од 30 км. од њихових места.

При формацији јединица била би заступљена тројна подела: батаљон од три чете, дивизион од три батерије, коњички пук од три ескадрона; али у нормалном времену, у касарни би се налазиле место свих три само по 1 чета на батаљон, 1 батерија на дивизион и један ескадрон на коњички пук.

Људство не би мењало своје јединице; оно би увек долазило у своју кадровску јединицу (батаљон, дивизион, коњички пук).

У нормалном времену, дакле, пешадијски пук састојао би се из три чете, које припадају трима разним батаљонима, само би оне у миру образовале у пуку један батаљон за обуку и за доцнији прелаз на ратно стање.

На случај да буду позвати на службу они што су на привременом отпусту, батаљони ће добити своје чете, дивизиони своје три батерије, а коњичке бригаде своја три коњичка пука. Слично је и са осталим родовима оружја и струкама.

Људи, што су на привременом отпусту, односе са собом целу своју мобилизацијску спрему и одговорни су и новчано и дисциплински за сваку неисправност, када се исте запазе приликом прегледа. Оружје и муниција не издаје им се, јер ће их добити на случај мобилизације на мобилизацијским местима или у близини места становања.

Коњи оних батерија и ескадрона који се не држе у касарни у нормалном стању, издају се на чување и употребу било самим обвезницима, било другим лицима у местима у близини мобилизацијског центра не даље од овог 40 км.

Мобилизацијска места за обвезнике узимају се у зони рекрутовања или бар у њиховој близини. Са тих места чете, батерије, ескадрони одлазе потпуно комплетирани са својим старешинским кадром.

Заштитна војска мора у свако доба располагати у потпуности својим ратним материјалом, јер се она мора имати стално спремна за улазак у рат.

Организација резервних армија I и II класе. — Свака од њих располаже са ефективима као и заштитна војска. Принципијелно за њих се неће још у миру имати спремљен ратни материјал, али ће се спремити све што је потребно за интензивну фабрикацију, која ће имати да отпочне функционисати одмах по позиву заштитне војске.

Формирање великих јединица резервних војска има се предвидети још у миру.

Организација територијалне војске састојаће

се у формирању мањих јединица, јер ће она имати да да људство за службу у позадини.

Организација територије.

Француска ће се делити на известан број војних области, а ове даље, свакако на пуковске области.

Зато што су чисто командни послови одвојени и различити од послова територијалних команда, и ако је командовање и јединицом и територијом у вишим инстанцијама обједињено, ипак је потребно да ти команданти располажу штабовима засебним за територијално командовање.

Мобилизација, према горњем, у будуће неће бити општа; позивање ће се вршити засебно за поједине категорије војсака, па и за поједине класе.

Генерал Моди признаје, да би прелаз са садањег вида војске на његов предложени вид био тежак и да се он не би требао ни да изврши у времену краћем од 3—4 године. Нарочито спомиње, да ће се његов систем означити као незгодан због тешкоћа око рекрутовања старешинског кадра. Поводом тога он вели: довољно је правити разлику између старешинског кадра, који се има употребити за обуку људства, и кадра, који се у рату има употребити искључиво за вођење људства. За добијање резервних официра и подофицира, који поглавито служе за вођење људства у рату, он захтева да сваки Француз, који је својом културом способан да буде официр или подофицир, то и постане. Они би служили колико и остали кадровци, само би им се спрема давала у специјалним школама (као што је случај и у нашој војсци).

Доцније би резервни официри били звани само на дупло дуже вежбе, а подофицири на вежбе дуже за $\frac{1}{4}$ времена од времена вежбе осталог људства.

Напомена. — Напред изнесени начин је оригиналан и интересантан. Он почива у главном на политичкој чињеници, да је Немачка у многоме ослабљена и да ће бити довољна снага од 45 француских дивизија да прими рат против немачке војске, која ће свакако бити кришом организована и увеличана преко оне мере, на којој би могла бити кад би се стриктно држала уговора. Предложеним системом смањен је рок службе а заведене су дуже обвезничке вежбе. Овим се вежбама омогућава обука у новинама, а сем тога подгрева и раније добивена спрема, поред тога што се тиме добија маха да се обвезници свесно опомену, да њихова војна обавеза још траје, да су они војници, и ако су код куће.

Интересантна је и идеја засебних штабова, у великим мирнодопским јединицама, за командовање и за послове територијалне природе.

Што се тиче држања готове ратне спреме само за заштитну војску, и то је ствар која зависи од двеју чињеница: од политичке ситуације дотичне земље и њене фабричке моћи. Земље, окружене пожудним суседима и са слабом фабричком моћи, морају рескирати да их рат затекне са извесном количином застарелог наоружања и матрирала, јер ће оно увек бити боље од оног којег нико неће

Ж. С.

БОРБА БОМБАМА

„Борба бомбама“, књига пешад. мајора г. Миленка Варјачића представља у сваком погледу одлично дело своје врсте. Заснована на темељном познавању примене ове врсте борбе која је у нас још пре балканских ратова и у њима, као и у минулом дугогодишњем светском рату, обилно примењивана и доносила одличне резултате, ова књига пружа драгоцене поуке. Оне ће, користећи се крвавим искуством својих старијих другова, имати дивно поље рада у свима правцима, да стечено име, славу и част своје војске и свога народа са поносом чувају и залажу све своје моћи, да га новом славом увеличају.

Мајор, г. Варјачић је одличан стројеви официр, који је кроз све наше ратове за ослобођење и уједињење од 1912.—1919. године учествовао на најделикатнијем и најтежим, чисто борбеним положајима: водника, командира чете и команданта батаљона. Он је вршио и друге врло корисне задатке: размишљајући о преживелим догађајима и прибирајући крвљу својом и својих другова плаћено искуство, да би га предао у аманет новим генерацијама, које ће ступати страшним али и величанственим стазама својих старијих другова.

У књизи је систематски, зналачки и врло упечатљиво изложена целокупна припрема и извођење нападне и одбранбене борбе бомбама.

На смишљен и убедљив начин изнета је сва корист од овог страховитог савременог оружја, које паметном применом и јуначком употребом веома олакшава а каткад одлучује крајње резултате нападне пешадије или доприноси жилавој одбрани утврђених тачака и положаја.

Највећа вредност излагања појединих борбених момената бомбама лежи у примерима из личног искуства, које је писац врло лепо одабрао и врло згодно изложио.

Књига представља несумњиву и врло лепу добит за нашу војску а нарочито за све њене млађе старешине, које ће из ње црпети поред чисто стручног знања и дивне моралне поуке за свој напоран и деликатан рад у миру и рату нарочито.

Мишљења сам, да ову књигу треба у што већем броју откупити и дати је књижницама свих стројевих јединица, почев од најнижих, као и свима школама и установама.

Откупљивањем оваквих и сличних књига знатно би се помогло нашим у већини сиромашним официрима да своје драгоцено искуство из минулих ратова рационално обрађују и предају у аманет млађим друговима који ће из њега извлачити корисне поуке за свој будући рад на славу и част свога народа и своје отаџбине.

Потпуковник, Мил. К. Радовановић.

Pukovnik Emilo Belić: Uzdasi iz tuđine. Slike iz života našeg vojnika u Bizerti. Posvećeno *admiralu Gepartu*, čija se slika nalazi napred, sa posvetom pisca na francuskom i srpskom jeziku. Mala 8°, str. 72. — Novi Sad, 1921. Štamparija Supek-Jovanović i Bogdanov, Žitna pijaca 22. Cena 5 din.

Ovom knjigom pisac se poduhvatio da učini nešto, što treba da bude učinjeno u ime srpskog plemena, ali i od strane ujedinjenog troimenog naroda. Ovde je to učinjeno na jedan spretan način. Pisca su rukovodili očigledno dva intimna osećaja narodne duše koji se, obavijeni i spleteni jedan o drugi, provlače u simboličnom i liričkom nizu kroz ove „uzdahe“ iz vremena kad se bilo u tuđini, stojeći na peskovitoj humci ili kamenoj obali i gledajući žudno onamo preko mora. — Od ta dva osećaja jedan je zahvalnost prema savezničkom narodu i njegovom odličnom predstavniku, a drugi je čežnja za zavičajem. Biti daleko van svoje zemlje, to već samo sobom budi u čoveku dvojni osećaj: utiska koji ponesmo sobom i utiska kojim nas okružava tuđina. Prvi je utisak setan, mračan; drugi, čudnovatim sticajem, vedriji (u tuđini) i to je ono što u ovoj knjizi zadovoljava zahtev interesantnosti i ravnoteže. Oboje ovo pisac je sjedinio u jedan predmet nedeljiv i zaokrugljen.

„Slike iz života naših vojnika u Bizerti“, veli on, — i pod rečju „vojnika“ on podrazumeva sve, i oficire, i sveštenike, jer su tada i tamo bili vojnici svi. Zatim ređa sliku za slikom. On ih ne opisuje minuciozno, kao što bi to možda učinili drugi deskriptori; to bi ovde kvarilo efekat, jer ni on ni čitalac kome se obraća, one mogu biti „hladni posmatrači;“ kroz mnoge redove osećamo silom ugušenu suzu, kao što se pri čitanju i nama, ako smo iz

ovog naroda, navodnjavaju oči; hladnom posmatranju smetala bi toplina osećaja i ono što na prvi pogled vidimo: da je tu u toj sredini i sâm pisac, da je on sastavni deo njen; dajući celinu on u njoj daje i sebe sama. I stoga je utisak ovog dela neposredan, privlačne topline, kao što je pravilno zapazio drugi jedan njegov ocenjivač.

Knjiga se čita na dušak. I kad je pročitamo, čini nam se da je suviše kratka; hteli bismo još da slušamo ove impresivne utiske, koje nam iznose predstavu teške prošlosti — pune utehe.

— Pošlo se lađom „Jules Michelet“ (Žil Mišle) i stiglo se pod zidine pristana Tunisa. Dočekala nas je grmljavina i vihor, ali kad smo pošli, bilo je vedro i sunčano.. Iz žagora sakupljene svetine izvija se zvuk trube; dolazi jedan visok suv čovek dočekan najvećim počastima; to je predstavnik Francuske. I ako među nama ima i zaraznih bolesti, on ulazi, sam, u lađu ne puštajući nikog drugog; i stane kod svakog i pita se sa svakim.. Slika lepa i karakteristična.

Ponekog iznose na nosilima. Francuske gospođe ih obasipaju cvećem, francuski mladići darovima. Bledi lik bolesnikov pomalja se iz onog cveća i slabim glasom odgovara: „Hvala Gospo, hvala brate“.

Pa se raspoređujemo. Neki u bolnice, neki u kasarne, neki pod šatore. Docnije biće baraka i kućica, što ćemo podići sami kad se oporavimo i oko kojih ćemo zasaditi cveće. Sad je još zimsko doba, kišovito, mnogi će pomreti.. tri hiljade.

A međutim sve se činilo, da se oporavi, osnaži, razvedri.. Admiral dolazi često, komandant divizije svaki dan; ostale starešine, komandiri, vodnici, slušaju narodnu reč ili hrabre narodnu dušu. Dolaze i sveštenici, naši sveštenici, da poseju blagu reč i da nam pruže na celivanje raspeće naše vere.

A transporti stižu neprestano.. Ima nas već oko 10.000; mogli bi već da sastavimo diviziju, celu, zdravu.

— Jä, — kaže stari, — ko zna šta li naši sad „tamo“ rade. Možda i oni, kao ovo mi sada, sede i gledaju u daljinu, u ništa.

— Moja seja, — veli mladi, — moja mala Stanija možda sada prosi negde.

Uz ovakve prizore i još mnoge slične, nižu se ostali, postepeno sve vedriji. Francuzi, onaj u duhovitosti neiscrpni narod, staraju se da setnu monotonost češće prekidaju utešnijim prilikama. Ove su vojničke i zvanične, razume se, a i šta bi mogle da budu u ovakim okolnostima, u logoru? Čim su se pojavili prvi oporavljeni, čim se logor namnožio, pojavi se od nekud i truba, koju je čiča izdeljao od maslinove grane. Pa onda mladići podoficirske škole, pa naša vojna muzika, pa se zahori iznad mora i visova: Hej trubaču!

Prispe i novo odelo. Francuzi se odmah upoznali i već združili sa našima. Veselo se deli, ćaska. Razdaje se спрема, иде се. Svi hoće, i ako se иде у бој, па и они које још не пуштају. Treba osvojiti Otadžbinu s one strane, као што су наши стари s one. Dirljivi су momenti praštanja: oproštaj izlečenog vojnika od svog francuskog lečnika, па затим onog koji neće да иде ни да се опрости од grobova два brata svoja.

Prizor odlaska prvog ešelona, па одликовање admiralovo i ostalih pred vojskom i narodom, па pomen upokojenih pod tuđim nebom, scena u oficirskom domu itd. daju ovim događajima i njihovom opisu neku naročitu vojničku čar, odelitu od svih sličnih prizora, te time dobivaju i izvesnu istorijsku vrednost. (Pisac je naveo neke govore u celini i sa francuske i sa naše strane).

Jezik je čist i karakterističan. Autor je obratio pažnju да буде изразит и да pojedine pokrete duše predstavi onim rečima, kojima će oni biti pogodjeni.

Najzad, on se zahvalno setio да pred celu knjigu stavi sliku admirala Gепarta, onog за koga су наши војници rekli, да је више наш него „njihov.“ Simpatični lik njegov čisto се поноси, као да hoće да каже: Evo, i ја imam vaš orden, i то не мањи него велики krst vašeg Orla.

Izdanje je ukusno i, prema prilikama, jeftino. Bilo bi od koristi да се rasprostire међу војнике и оmladinu.

Za ovu knjigu, nema sumnje, biće zahvalni piscu наш војник, наш seljak, наш podmladak. Njome је učinjena jedna srpska dužnost.

S.

Невил Лајтон: **Британска врховна команда.** Превео с енглеског на француски Робер Бирнан. Издање E. Flammarion, Париз. Цена 7 фр.

Писац, који није био обвезник, саставио је о свом трошку једну добровољачку чету, која је доцније, под његовом командом, била увршћена у активу. Код Арманџеа рањен, али брзо опорављен, суделује у борбама код Живеншија и у офанзиви на Соми. Ту завршује свој рад у трупи и у септембру 1916., пошто је унапређен за мајора, поверена му је организација мисије за страну штампу (пресбиро) под његовом управом. Као такав он је често одлазио на разне делове фронта са страним дописницима и представницима. Имајући додир са меродавним личностима, прикупио је гомилу података, који бацају светлост на рад британске врховне команде, а које је, литерарно обрађене, издао у овој књизи. Од многих његових интересантних опажања изнећемо овде само нека, општије вредности.

Према његовом мишљењу, битка на Соми могла је да буде велика и коначна победа рата, да су све трупе које су ту учествовале биле већ тада стављене под команду једног француског главног команданта. — О операцијама код виси Кемела он износи ову опаску: „У свима комбинованим акцијама са Французима ми (Енглези) смо имали највеће тешкоће да радимо споразумно са нашим савезницима, тако су велике разлике карактера у оба народа. Британски је метод такав, да заповести редигује колико је год више могућно систематски и исцрно. Французи, напротив, поступају много више под утисцима тренутних потреба. Кад морају сарађивати са трупама које извршују заповести дословце, онда је овај систем често врло незгодан, па може да буде и опасан. За време рата Немци су се стално користили овом разликом метода и нападали су нас на нашим међусобним додирним тачкама, па ако су се те тачке случајно сустицале са земљишним незгодама (као код Кемела), онда смо били изложени великом ризику.“

Г. Лајтон даље протестује противу приче, као да се одступање француских трупа у мају 1918. има приписати повлачењу трију енглеских дивизија, послатих на одмор у априлу на фронт Ене. Он мисли, да је маршал Фош био изненађен немачком офанзивом на овој тачки, јер „није могао мислити да ће тако вешт стратег, као што је Лудендорф, променити дивљач усред лова.“

Енглески напад 8. августа 1918. код Амијена и начин којим је почетни успех био искоришћен, писац помиње са највећим признањем према сер Дугласу Хегу. „Он је ризиковао све и добио све . . . Сјајни успеси енглеских трупа (отимање линије Дрокур—Кеан) свакако су изменили програм маршала Фоша . . . Више није било потребно чекати, да се Американци извежбају преко зиме. Фош је јасно уочио, да је непријатељ при крају.“

Затим износи своје мишљење, да је потпис примирја био оправдан и да више није имало места продужити слом непријатеља. „Немачка војска била је сломијена у пуном смислу речи.“ У осталом, вели писац, немогућно је било тражити и остатак свих 200 дивизија (од Американаца); то је било могућно само док армије их имађаху четири или пет.

Писац овако завршава: „Од Немаца можемо стећи само мало поуке; све имамо да научимо од Француза, и моја је најмилија нада, да савез са њима потраје кроз неколико генерација.“ Затим, понављајући помињање свих грозота рата, који у осталом приписује немачком милитаризму, он узвикује: „Оваке несреће не треба да се понове; рат је од почетка до краја најцрња трагедија која се може десити.“

ДРАГУТИН П. СТЕФАНОВИЋ

КАПЕТАН — КОМАНДИР ЧЕТЕ У XI ПУКУ

Погинуо 14. августа 1916. год. на Ветренику.

Ја не знам одакле је родом, а не знам ни ко су му родитељи; знам само, да смо били добри пријатељи и да смо то пријатељство засновали у једној страшној борби, која је добијена узајамним потпомагањем, солидарношћу, другарством и храброшћу свих официра и војника. — Мислим на прелаз преко Саве, 24. августа 1914. год.

Од тада смо били стално и нераздвојни пријатељи.

Волео сам га!...

Био је јунак. — Никада није носио класичну комитску браду, нити је пуцао из карабина, ни бацао бомбе. — Он је био

добар официр, командир, вођа својих војника, који је и живео и борио се са њима и међу њима. — Својим је војницима био пример издржљивости и храбрости, он их је тиме задобијао и опијао.

Био је скроман! — Имао је ордења, а заборављао је да их има. Имао је ране, а ником их није показивао.

Кад је погинуо, требао је да буде ношен на лафету као Наполеонови гренадири, повијен у тробојку, а он је сахрањен повијен у крваво шаторско крило. И кад је свештеник шапутао заупокојне молитве, једна невешто направљена воштаница тужно је трептала, а поред њега је стајао његов посилни, који га је мртвог из борбе изнео, и плакао за својим командиром.

Он је погинуо, једног од оних мучних дана, када се шајкача српска поново јавила на бојном пољу и Карађорђевском песницом први пут закуцала на гвожђем окована врата заробљене отаџбине.

Наш 12. пук нападао је Ветреник из дубоке Моглене и верао се по стењу протерујући прве делове Бугара. — Њему је следио као резерва XI пук.

И кад су пред мрак први редови чистили већ ровове на гребену, Бугари извршише контра-напад и потискоше победиоца.

Енергични командант резерве прихвати прве редове и 1. батаљон XI пука попуни празнину и заустави надирање Бугара, кад је ноћ наступила. — А ноћ је била без месеца, мрачна и пуна мистерија у густој шуми, која је покривала Ветреник.

Митраљези су целе ноћи дејствовали, праштале бомбе; уображени напади и одбране целе се ноћи предвиђали, грмљава топова и свиткање ракетли није престајало.

Неоријентисани официри и војници целе ноћи су гинули и радили.

А кад је грануло јутро 14. августа, наши су се нашли пред самим бугарским рововима. Један пропланак, леп као у пролеће, сав изривен бомбама и зрнима, раздвајао је два непријатеља.

Није било могуће овако остати.

Капетан Драгутин крете своју чету, — олстанка је било само ако се бугарски ровови освоје и Бугари отерају. — На челу чете он пође на јуриш, његовој чети следоваше остале чете, и кад је он погођен лежао на самом бугарском рову, само су гласници бугарски могли да побегну и јаве пораз.

Тако је погинуо капетан Драгутин. Од тада је прошло много дана и много ноћи. Ровови на Ветренику срањени су

са земљом. — Ровове је обрасла бујина и папрат. — Вео заборава почео је да веје. Али ја верујем, да овако, како га се ја сећам, сећају га се и његови војници сада вредни ратари лепе Шумадије. — Ја верујем да га они неће заборавити и да ће и у дубокој старости својој, кад време изреже боре на лицу њином, а године снегом обоје косу, да ће тада у дугим зимским вечерима затегнути струне на српским гуслама и деци својој причати јунаштва свога командира, капетана Драгутина.

Мајор, Сава Витомировић.

ЧИТУЉА

Погинутих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда у току Европског рата 1914—1920. г.

(Наставак)

Артиљериски капетан II класе *Чедомир Ковачивић*, рођен 12. фебруара 1886. године, погинуо 8. августа 1914. године, као командир 3. батерије Моравског артиљериског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Ашанасије В. Ђорђевић*, рођен у Лесковцу, срез лесковачки, округ врањски; погинуо 25. августа 1914. године код села Азање, као командир 3. чете 1. батаљона 4. прекобројног пешадијског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Анџоније Вукадиновић*, рођен 2. марта 1885. године, у селу Сугубини, срез трстенички, округ крушевачки; погинуо 4. августа 1914. године, код Шапца, као водник у 19. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Аксенџије Вујић*, рођен 8. фебруара 1873. године, у селу Бањанима, срез тамнавски, округ ваљевски; погинуо 13. септембра 1914. године, у борби на Биљегу, као водник 2. чете 2. батаљона 3. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Ашанасије В. Појовић*, рођен 22. маја 1885. године у Параћину; погинуо 15. октобра 1914. године, код Бановог поља, као водник 20. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Алекса Р. Миловановић*, рођен 27. јануара 1874. године, у Доњој Мутници, срез параћински, округ моравски; погинуо 28. октобра 1914. године, у борби на Церу, као водник у 15. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Аврам Ђ. Добричић*, рођен у селу Лајковцу, срез тамвански, округ ваљевски; погинуо 30. августа 1916. године на Кајмакчану, као водник 3. чете 1. батаљона 5. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Алекса М. Јанковић*, рођен у Зајечару; погинуо 30. октобра 1915. године, на Стрељанику, као

водник митраљеског одељења 20. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Аврам Ј. Варкашевић*, рођен у селу Трнови, округ пријеполски; погинуо 13. децембра 1916. године, на Соколу, као заступник командира чете у 12. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Боривоје Николић*, рођен 9. новембра 1887. године, у селу Селевцу, срез јасенички, округ смедеревски; погинуо 3. августа 1914. године, на Великом Градцу, као водник у 6. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Божидар Ј. Поповић*, рођен 17. јануара 1886. године, у Крушевцу; погинуо 3. августа 1914. године, као водник у 2. прекобројном пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Богосав П. Ерић*, рођен 30. новембра 1887. године, у селу Бјелини, срез трнавски, округ чачански; погинуо 7. септембра 1914. године, код села Причиновића, као водник 3. чете, 4. батаљона 10. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Бранислав Здујић*, рођен у Београду; погинуо 2. септембра 1914. године, на Ади Курјачици, као водник 3. чете 3. батаљона, 6. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Борисав Станчић*, рођен 6. маја 1882. године, у Пироту; погинуо ноћу између 21. и 22. новембра 1914. године на Старачи, као водник у 5. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Божидар О. Радојчић*, рођен 22. јануара 1883. године, у селу Жупањцу, срез колубарски, округ београдски; погинуо 14. новембра 1914. године, као водник 1. чете 1. батаљона 4. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Бранко Ст. Јевшић*, рођен 1. марта 1877. године, у Београду, погинуо ноћу између 9. и 10. августа 1916. године, као водник 7. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Божидар З. Милачић*, рођен 1879. године, у селу Белој Води, срез добрички, округ топлички; погинуо 4. августа 1916. код Каленика, као водник Добровољачког одреда.

Рез. пешадиски поручник *Будимир П. Жижовић*, рођен 11. марта 1890. године, у Горњем Бранетићу, срез таковски, округ руднички; погинуо 20. октобра 1915. на Дрењаку, као водник 10. кадровског пешадистог пука.

Пешадиски поручник *Божидар М. Кекерић*, погинуо 26. октобра 1915. године, код села Попатова, као водник 11. кадровског пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Божидар Г. Живковић*, погинуо 19. новембра 1915. године, код села Спаша, као водник 3. пешадиског пука II. позива народне војске.

Пешадиски поручник *Благоје Ј. Костић*, рођен у селу Статовцу, срез прокупачки, округ топлички; погинуо 5. новембра 1916. године, испод коте 1212, као водник 3. чете, 3. батаљона 2. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Благоје М. Скојачић*, родом из Босне; погинуо 6. октобра 1916. године, код Вице Махале, у Добруци, као водник I. Српске добровољачке дивизије у Русији.

Рез. коњички поручник *Бранислав Ј. Јовановић*, рођен 20. јануара 1890. године, у Пожаревцу; погинуо 1. октобра 1915. године, као водник митраљеског одељења Дунавског коњичког пука I. позива народне војске.

Пешадиски поручник *Василије Станковић*, погинуо у месецу августу 1914. године, као водник 2. прекобројног пешадиског пука I. позива народне војске.

Рез. пешад. поручник *Војислав А. Ђорђевић*, рођен 2. јануара 1884. године у Јагодини; погинуо 3. августа 1914. године, на Церу, као водник 2. прекобројног пешадиског пука I. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Војислав Д. Радојчић*, рођен 20. октобра 1887. године у Крагујевцу; погинуо 5. августа 1914. године, а био је на служби у 5. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Велимир Милошевић*, рођен 16. марта 1876. године, у селу Видровцу, срез неготински, округ крајински; погинуо 9. августа 1914. године на Јевремовој коси, а био је на служби у 13. пешадиском пуку II. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Војислав С. Бојер*, рођен 19. децембра 1884. године, у Пожаревцу; погинуо 25. августа 1914. године на положају Сучин-Бечмен, а био је на служби у 8. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Пешадиски поручник *Властимир Пантелић*, рођен у Београду; погинуо 7. септембра 1914. године, на Јагодњи, а био је на служби у 18. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Војин Лазовић*, рођен 20. јуна 1876. године, у селу Приликама, срез моравички, округ чачански; погинуо 8. септембра 1914. год., у борби на Китану.

Пешадиски поручник *Војислав Гарашанин*, рођен у Београду; погинуо 6. августа 1914. године, на В. Глави, а био је на служби у 1. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Владимир Бан*, погинуо 9. октобра 1914. године, на положају Бабјак—Босна, као водник

3. чете 3. батаљона 12. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Војин Вукомановић*, рођен у Јагодини; погинуо 25. октобра 1914. године, на Мишару, а био је на служби у 11. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Василије-Васа Ђорђевић*, рођен у Клисурси код Водена—Грчка; погинуо 30. новембра 1914. године, а био је на служби у 3. пешадиском пуку I позива народне војске.

Жандармеријски поручник *Владислав Вукомановић*, погинуо 3. септембра 1914. године, код Старе Бране.

Рез. пешадиски поручник *Васа Вешлић*, рођен 29. септембра 1883. године у Сент Андреји — Угарска; погинуо 26. новембра 1914. године, на Ђенову код Ваљева, као водник 3. чете 1. батаљона 5. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Вукашин Ненадовић*, рођен 18. септембра 1887. године, у селу Дубокој, срез звишки, округ пожаревачки; погинуо 7. септембра 1914. год., на М. Камену, као водник 4. чете 3. батаљона 9. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Василије А. Стошић*, рођен 26. октобра 1880. године, у Врањи; погинуо 7. августа 1914. године, код села Доње Бадање, као водник 2. чете 1. батаљона 16. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Велимир Г. Максимовић*, рођен 3. јула 1864. године, у селу Чумићу, срез и округ крагујевачки; погинуо 3. октобра 1915. године на Великом Камену, као командир 2. чете 2. батаљона 15. пешадиског пука III позива народне војске.

Коњички поручник *Вујица М. Васић*, рођен у селу Катуну, срез темнићски, округ моравски; погинуо 11. октобра 1915. године, код села Д. Ливадице, а био на служби у 1. коњичком пуку I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Влајко С. Несторовић*, погинуо 20. октобра 1915. године.

Пешадиски поручник *Велимир Р. Тимошијевић*, погинуо 6. септембра 1916. године код села Борешнице, као водник Добровољачког одреда.

Пешад. поручник *Војислав П. Ошашевић*, погинуо 19 септембра 1916. године код Кривоог брега, као командир чете у Добровољачком одреду.

Пешадиски поручник *Војислав Јаковљевић*, рођен у селу Трнави срез лепенички, округ крагујевачки; погинуо ноћу између 1. и 2. октобра 1916. године, јужно од села Тепавца као водник 1. чете 4. батаљона 1. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Василије А. Николић*, погинуо 14. октобра 1916. године, северо-источно од села Велесела, као водник 22. пешадиског пука.

Рез. артиљериски поручник *Велимир М. Милетић*, рођен 30. јуна 1878. године, у селу Милутовцу, срез параћински, округ моравски; погинуо 5. новембра 1916. године, северно од коте 1212 на Солунском фронту, као водник Дунавског артиљериског пука.

Рез. коњички поручник *Војислав Ж. Марковић*, рођен 1. новембра 1890. године, у селу Бадњевцу, срез подунавски округ смедеревски; погинуо 1. новембра 1916. године, југозападно од села Тепавца, као водник 24. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Владислав Ј. Радосављевић*, погинуо 15. октобра 1915. године, код села Седлара, а био је на служби у 8. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. коњички поручник *Вукоман Б. Бошковић*, рођен 5. јула 1889. године у Београду; погинуо 4. новембра 1916. год. источно од коте 1212 на Солунском фронту, као ордонанс штаба 8. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Вишомир А. Вујанац*, рођен 7. марта 1890. године, у Рашкој, срез студенички, округ чачански; погинуо 31. октобра 1916. године северо-источно од села Велесела, као водник 21. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Војислав С. Милетић*, рођен у Краљеву, срез жички, округ чачански; погинуо 24. јуна 1918. године, на Ветренику, као водник митраљеског одељења 1. батаљона 11. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Вукашин Ђаловић*, рођен 15. марта 1876. године, у селу Врујици—Црна Гора; погинуо 25. децембра 1919. године, на граници према Подгорици, као водник 4. чете граничне трупе.

Артиљериски поручник *Грујица Мишковић*, рођен у Београду; погинуо 7. септембра 1914. године у борби на Мачковом Камену, као водник Дунавског пољског артиљериског пука.

Рез. пешадиски поручник *Глигорије М. Стојановић*, рођен 15. јуна 1888. године, у селу Црковници, срез лесковачки, округ врањски; погинуо 1. новембра 1916. године, северо-источно од села Велесела, као водник 22. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Гаврило Аргировић*, рођен 20. јануара 1869. године у Лесковцу; погинуо од грома 11. јула 1918. године, као водник Допунске команде.

Рез. пешадиски поручник *Драгољуб Х. Костић*, рођен 15. октобра 1883. у Лесковцу; погинуо 3. августа 1914. године, а био је на служби у 1. прекобројном пешадиском пуку I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Драгушин Ђ. Маринковић*, рођен у Ужицу; погинуо 25. августа 1914. године, на положају Сучин-Бечмен, а био је на служби у 8. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Душан С. Божићевић*, рођен 28. августа 1885. године, у Аранђеловцу; погинуо у месецу августу 1914. године, а био је на служби у 2. прекобројном пешадиском пуку I. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Душан В. Поповић*, рођен 5. августа 1890. године, у Кули, срез млавски, округ пожаревачки; погинуо 6. септембра 1914. године на Мачковом Камену, а био је на служби у 9. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Драгомир Вучићевић*, рођен 29. јула 1877. године у селу Стрмову, срез рачански, округ ужички; погинуо 15. октобра 1914. године, на Кулишту, као водник 1. чете, 3. батаљона 4. пешадиског пука II. позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Дмитар-Димитрије Мојсиловић*, рођен 26. октобра 1887. године; погинуо 30. октобра 1914. године, на Куку, као водник 2. чете 4. батаљона 1. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Димитрије Туцовић*, рођен 1. маја 1885. године, у селу Гостиљу, срез златиборски, округ ужички; погинуо 6. новембра 1914. године, на Врачјем брду, а био је на служби у 1. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Пешадиски поручник *Димитрије Бошковић*, погинуо 5. септембра 1914. године, а био је на служби у 1. пешадиском пуку I. позива народне војске.

Артиљериски поручник *Димитрије С. Ђорђевић*, рођен 12. септембра 1876. године у Бјељини—Босна; погинуо 17. октобра 1915. године, на положају Поповачка коса.

Рез. коњички поручник *Давид И. Амар*, рођен 12. августа 1883. године; погинуо 8. августа 1916. као водник Дунавског коњичког ескадрона.

Рез. коњички поручник *Душан Ј. Поповић*, рођен 11. марта 1888. године у селу Рековцу, срез левачки, округ моравски; погинуо 7. августа 1916. године, код села Котора, као водник Дунавског коњичког ескадрона.

Пешадиски поручник *Драгић С. Матић*, рођен у Осечини, срез подгорски, округ ваљевски; погинуо 13. септембра 1916. године, на Кајмакчалану, као водник 3. чете 3. батаљона 17. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Димитрије Р. Хаџи-Пешић*, рођен 1882. године, у Власотинцима, срез власотиначки, округ

врањски; погинуо ноћу између 30. септембра и 1. октобра 1916. године, јужно од села Тепавца, као водник 1. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Душан И. Момчиловић*, рођен у Београду; погинуо 25. новембра 1915. године, код села Лумга у Арбанији, као водник 2. чете 2. батаљона 1. кадровског пешадиског пука.

Рез. пешад. поручник *Димитрије Б. Ђорђевић*, рођен 25. јануара 1892. године у Нишу; погинуо 26. октобра 1915. године на Качанику, као водник 4. чете 2. батаљона 2. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Душан Г. Дамљановић*, рођен 1874. године, у селу Ореовици, срез млавски, округ пожаревачки; погинуо 28. октобра 1915. године, на положају Лакат код Краљева, а био је на служби у 8. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Драгомир М. Мирковић*, рођен у селу Ртову, срез драгачевски, округ чачански; погинуо 20. октобра 1915. године, на Багрдану, а био је на служби у 12. пешадиском пуку.

Пешадиски поручник *Ђорђе Нићифоровић*, рођен у Мајдан-Пеку; погинуо 12. новембра 1914. године, на Врачем брду, као водник, 1. чете 4. батаљона 14. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. артиљериски поручник *Ђорђе М. Милојковић*, рођен 22. фебруара 1885. године у селу Мирочу, срез поречки, округ крајински; погинуо 28. новембра 1914. године, на коти 286, при нападу на Ковиону, а био је на служби у 2. дивизиону Тимочког пољског артиљериског пука.

Рез. пешадиски поручник *Ђура А. Стојиљковић*, рођен 1882. године, у селу Разгонском чифлику, срез лесковачки, округ врањски; погинуо 11. септембра 1914. године, у борби на Црној Бари, као водник 2. чете 1. батаљона 16. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Ђура Јовановић*, рођен у Аустро-Угарској, живео у Београду; погинуо 6. новембра 1915. године.

Пешадиски поручник *Ђура Н. Штанојчић*, погинуо 9. октобра 1916. године, северно од села Велесела, као водник митраљеског одељења 21. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Жарко Диковић*, рођен у Зајечару; погинуо 31. августа 1914. године, на Биљегу, као водник 4. чете 2. батаљона 17. пешадиског пука I позива народне војске.

(Наставиће се)

29/53